क्षारोदकें सिंधोदकें । विषोदकें पीयूषोदकें ।
नाना स्थळांतरीं उदकें । नाना गुणाचीं ।१४।

नाना युक्षदंडाचे रस । नाना फळांचे नाना रस ।
नाना प्रकारीचे गोरस । मद पारा गुळत्र ।१५।

नाना मुक्तफळांचें पाणी । नाना रत्नीं तळपे पाणी ।
नाना शस्त्रामधें पाणी । नाना गुणाचें ।१६।

शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । नाना उदकाचे नाना भेद ।
विवरोन पाहातां विशद । होत जातें ।१७।

उदकाचे देह केवळ । उदकाचेंचि भूमंडळ ।
चंद्रमंडळ सूर्यमंडळ । उदकाकरितां ।१८।

क्षारसिंधु क्षीरसिंधु । सुरासिंधु आज्यसिंधु ।
दधिसिंधु युक्षरससिंधु । शुद्ध सिंधु उदकाचा ।१९।

ऐसें उदक विस्तारलें । मुळापासून सेवटा आलें ।
मधेंहि ठाईं ठाईं उमटलें । ठाईं ठाईं गुप्त ।२०।

जे जे बीजीं मिश्रित जालें । तो तो स्वाद घेऊन उठिलें ।
उसामधें गोडीस आलें । परम सुंदर ।२१।

उदकाचें बांधा हें शरीर । उदकचि पाहिजे तदनंतर ।
उदकचि उत्पत्तिविस्तार । किती म्हणोनि सांगावा ।२२।

उदक तारक उदक मारक । उदक नाना सौख्यदायेक ।
पाहातां उदकाचा विवेक । अलोलीक आहे ।२३।

भूमंडळीं धांवे नीर । नाना ध्वनी त्या सुंदर ।
धबाबां धबाबां थोर । रिचवती धारा ।२४।

ठाईं ठाईं डोहो तुंबती । विशाळ तळीं डबाबिती ।
चबाबिती थबाबिती । कालवे पाट ।२५।

येकी पालथ्या गंगा वाहाती । उदकें सन्निधचि असती ।
खळाळां झरे वाहाती । भूमीचे पोटीं ।२६।

भूमीगर्भी डोहो भरले । कोण्ही देखिले ना ऐकिले ।
ठाईं ठाईं झोवीरे जाले । विदुल्यतांचे ।२७।

पृथ्वीतळीं पाणी भरलें । पृथ्वीमधें पाणी खेळे ।
पृथ्वीवरी प्रगटलें । उदंड पाणी ।२८।

स्वर्गमृत्यपाताळीं । येक नदी तीन ताळीं ।
मेघोदक अंतराळीं । वृष्टी करी ।२९।

पृथ्वीचें मूळ जीवन । जीवनाचें मूळ दहन ।
दहनाचें मूळ पवन । थोराहून थोर ।३०।

त्याहून थोर परमेश्वर । महद्भूतांचा विचार ।
त्याहून थोर परात्पर । परब्रह्म जाणावें ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'आपनिरूपणनाम' समास चौथा समाप्त.

दशक १६ : समास ५

अग्निनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

धन्य धन्य हा वैश्वानरु । होये रघुनाथाचा श्वशुरु ।
विश्वव्यापक विश्वंभरु । पिता जानकीचा । १ ।

ज्याच्या मुखें भगवंत भोक्ता । जो ऋषीचा फळदाता ।
तमहिमरोगहर्ता । भर्ता विश्वजनाचा । २ ।

नाना वर्ण नाना भेद । जीवमात्रांस अभेद ।
अभेद आणी परम शुध । ब्रह्मादिकांसी । ३ ।

अग्नीकरितां सृष्टी चाले । अग्नीकरितां लोक धाले ।
अग्नीकरितां सकळ ज्याले । लाहानथोर । ४ ।

अग्नीनें आळलें भूमंडळ । लोकांस राहाव्या जालें स्थळ ।
दीप दीपिका नाना ज्वाळ । जेथें तेथें । ५ ।

पोटामधें जठराग्नी । तेणें क्षुधा लागे जनीं ।
अग्नीकरितां भोजनीं । रुची येते । ६ ।

अग्नी सर्वांगी व्यापक । उष्णें राहे कोणी येक ।
उष्ण नस्तां सकळ लोक । मरोन जाती । ७ ।

आधीं अग्नी मंद होतो । पुढें प्राणी तो नासतो ।
ऐसा हा अनुभव येतो । प्राणिमात्रांसी । ८ ।

असतां अग्नीचें बळ । शत्रु जिंके तात्काळ ।
अग्नी आहे तावत्काळ । जिणें आहे । ९ ।

नाना रस निर्माण जाले । अग्नीकरितां निपजले ।
माहांरोगी आरोग्य जाले । निमिषमात्रें ।१०।

सूर्य सकळांहून विशेष । सूर्याउपरी अग्नीप्रकाश ।
रात्रभागीं लोक अग्नीस । साहें करिती ।११।

अंत्यजगृहींचा अग्नी आणिला । त्यास दोष नाहीं बोलिला ।
सकळां गृहीं पवित्र जाला । वैश्वानरू ।१२।

अग्नीहोत्र नाना याग । अग्नीकरितां होती सांग ।
अग्नी त्रुप्त होतां मग । सुप्रसन्न होतो ।१३।

देव दानव मानव । अग्नीकरितां चाले सर्व ।
सकळ जनासी उपाव । अग्नी आहे ।१४।

लग्नें करिती थोर थोर । नाना दारूचा प्रकार ।
भूमंडळीं यात्रा थोर । दारूनें शोभती ।१५।

नाना लोक रोगी होती । उष्ण औषधें सेविती ।
तेणें लोक आरोग्य होती । वन्हीकरितां ।१६।

ब्राह्मणास तनुमनु । सूर्यदेव हुताशनु ।
येतद्विषई अनुमानु । कांहींच नाहीं ।१७।

लोकामधें जठरानळु । सागरीं आहे वडवानळु ।
भूगोळाबाहेर आवर्णानळु । शिवनेत्रीं विदुल्यता ।१८।

कुपीपासून अग्नी होतो । उंचदर्पणीं अग्नी निघतो ।
काष्ठमंथनी प्रगटतो । चकमकेनें ।१९।

अग्नी सकळां ठाईं आहे । कठीण घिसणीं प्रगट होये ।
आग्यासर्पें दग्ध होये । गिरीकंदरें ।२०।

अग्नीकरितां नाना उपाये । अग्नीकरितां नाना अपाये ।
विवेकेंविण सकळ होये । निरार्थक ।२१।

भूमंडळीं लाहानथोर । सकळांस वन्हीचा आधार ।
अग्नीमुखें परमेश्वर । संतुष्ट होये ।२२।

ऐसा अग्नीचा महिमा । बोलिजे तितुकी उणी उपमा ।
उत्तरोत्तर अगाध महिमा । अग्नीपुरुषाचा ।२३।

जीत असतां सुखी करी । मेल्यां प्रेत भस्म करी ।
सर्वभक्षकु त्याची थोरी । काये म्हणोनी सांगावी ।२४।

सकळ सृष्टीचा संव्हार । प्रळय करी वैश्वानर ।
वैश्वानरें पदार्थमात्र । कांहींच उरेना ।२५।

नाना होम उदंड करिती । घरोघरीं वैशदेव चालती ।
नाना क्षेत्रीं दीप जळती । देवापासीं ।२६।

दीपाराधनें निलांजने । देव वोवाळिजे जने ।
खरें खोटें निवडणें । दिव्य होतां ।२७।

अष्टधा प्रकुर्ती लोक तिन्ही । सकळ व्यापून राहिला वन्ही ।
अगाध महिमा वदनीं । किती म्हणोनी बोलावा ।२८।

च्यारी श्रृंगे त्रिपदीं जात । दोनी शिरें सप्त हात ।
ऐसा बोलिला शास्त्रार्थ । प्रचितीविण ।२९।

ऐसा वन्ही उष्णमूर्ती । तो मी बोलिलों येथामती ।
न्यून्यपूर्ण क्षमा श्रोतीं । केलें पाहिजे ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'अग्निनिरूपणनाम' समास पाचवा समाप्त.

दशक १६ : समास ६

वायोस्तवननिरूपण

॥ श्रीराम ॥

धन्य धन्य हा वायदेव । याचा विचित्र स्वभाव ।
वायोकरितां सकळ जीव । वर्तती जनीं । १ ।

वायोकरितां श्वासोश्वास । नाना विद्यांचा अभ्यास ।
वायोकरितां शरीरास । चळण घडे । २ ।

चळण वळण प्रासारण । निरोधन आणी आकोचन ।
प्राण अपान व्यान उदान । समान वायु । ३ ।

नाग कूर्म कर्कश वायो । देवदत्त धनंजयो ।
ऐसे हे वायोचे स्वभावो । उदंड असती । ४ ।

वायो ब्रह्मांडीं प्रगटला । ब्रह्मांडदेवतांस पुरवला ।
तेथुनी पिंडीं प्रगटला । नाना गुणें । ५ ।

स्वर्गलोकीं सकळ देव । तैसेचि पुरुषार्थी दानव ।
मृत्यलोकींचे मानव । विख्यात राजे । ६ ।

नरदेहीं नाना भेदे । अनंत भेदाचीं श्वापदें ।
वनचरें जळचरें आनंदें । क्रीडा करिती । ७ ।

त्या समस्तांमध्यें वायु खेळे । खेचरकुळ अवघें चळे ।
उठती वन्हीचे उबाळे । वायोकरितां । ८ ।

वायो मेघाचें भरण भरी । सवेंच पिटून परतें सारी ।
वायो ऐसा कारबारी । दुसरा नाहीं । ९ ।

परी ते आत्मयाची सत्ता । वर्ते शरीरी तत्वता ।
परी व्यापकपणें या समर्था । तुळणा नाहीं । १० ।

गिरीहून दाट फौजा । मेघ उठिले लोककाजा ।
गर्जगर्जों तडक विजा । वायोबळें । ११ ।

चंद्र सूर्य नक्षत्रमाळा । ग्रहमंडळें मेघमाळा ।
ये ब्रह्मांडीं नाना कळा । वायोकरितां । १२ ।

येकवटलें तें निवडेना । कालवलें तें वेगळें होयेना ।
तैसें हे बेंचाड नाना । केवी कळे । १३ ।

वायो सुटे सरारां । असंभाव्य पडती गारा ।
तैसे जीव हे नीरा- । सरिसे पडती । १४ ।

वायुरूपें कमळकळा । तोचि आधार जळा ।
तया जळाच्या आधारें भूगोळा । शेषें धरिलें । १५ ।

शेषास पवनाचा आहार । आहारें फुगे शरीर ।
तरी मग घेतला भार । भूमंडळाचा । १६ ।

माहांकूर्माचें शरीर भलें । नेणों ब्रह्मांड पालथें घातलें ।
येवढें शरीर तें राहिलें । वायोचेनी । १७ ।

वाराहें आपुलें दंतीं । पृथ्वी धरिली होती ।
तयाची येवढी शक्ती । वायुबळें । १८ ।

ब्रह्मा विष्णु महेश्वर । चौथा आपण जगदेश्वर ।
वायोस्वरूप विचार । विवेकी जाणती ।१९।

तेतिस कोटी सुरवर । अठ्यासी सहस्र ऋषेश्वर ।
सिध योगी भारेंभार । वायोकरितां ।२०।

नव कोटी कात्यायणी । छेपन कोटी च्यामुंडिणी ।
औट कोटी भूतखाणी । वायोरूपें ।२१।

भूतें देवतें नाना शक्ती । वायोरूप त्यांच्या वेक्ती ।
नाना जीव नेणों किती । भूमंडळीं ।२२।

पिंडी ब्रह्मांडीं पुरवला । बाहेर कंचुकास गेला ।
सकळां ठाईं पुरवला । समर्थ वायु ।२३।

ऐसा हा समर्थ पवन । हनुमंत जयाचा नंदन ।
रघुनाथस्मरणीं तनमन । हनुमंताचें ।२४।

हनुमंत वायोचा प्रसीध । पित्यापुत्रांस नाहीं भेद ।
म्हणोनी दोघेहि अभेद । पुरुषार्थविषीं ।२५।

हनुमंतास बोलिजे प्राणनाथ । येणें गुणें हा समर्थ ।
प्राणेंविण सकळ वेर्थ । होत जातें ।२६।

मागें मृत्य आला हनुमंता । तेव्हां वायो रोधला होता ।
सकळ देवांस आवस्ता । प्राणांत मांडलें ।२७।

देव सकळ मिळोन । केलें वायूचें स्तवन ।
वायो प्रसन्न होऊन । मोकळें केलें ।२८।

म्हणोनि प्रतापी थोर । हनुमंत ईश्वरी अवतार ।
याचा पुरुषार्थ सुरवर । पाहातचि राहिले ।२९।

देव कारागृहीं होते । हनुमंतें देखिलें अवचितें ।
संव्हार करूनी लंकेभोंवतें । विटंबून पाडिलें ।३०।

उसिणें घेतलें देवांचें । मूळ शोधिलें राक्षसांचें ।
मोठें कौतुक पुछ्यकेताचें । आश्चीर्य वाटे ।३१।
रावण होता सिंह्यासनावरी । तेथें जाऊन ठोंसरे मारी ।
लंकेमधें निरोध करी । उदक कैचें ।३२।
देवास आधार वाटला । मोठा पुरुषार्थ देखिला ।
मनामधें रघुनाथाला । करुणा करिती ।३३।
दैत्य आवघे संव्हारिले । देव तत्काळ सोडिले ।
प्राणीमात्र सुखी जाले । त्रयलोक्यवासी ।३४।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'वायोस्तवननिरूपणनाम' समास सहावा समाप्त.

❑❑

दशक १६ : समास ७

महद्भूतनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

पृथ्वीचें मूळ जीवन । जीवनाचें मूळ अग्न ।
अग्नीचें मूळ पवन । मागां निरोपिलें । १ ।
आतां ऐका पवनाचें मूळ । तो हा अंतरात्माचि केवळ ।
अत्यंतचि चंचळ । सकळांमधें । २ ।
तो येतो जातो दिसेना । स्थिर होऊन बैसेना ।
ज्याचें रूप अनुमानेना । वेदश्रुतींसी । ३ ।
मुळीं मुळींचे स्फूर्ण । तेंचि अंतरात्म्याचें लक्षण ।
जगदेश्वरापासून त्रिगुण । पुढें जाले । ४ ।
त्रिगुणापासून जालीं भूतें । पावलीं पष्ट दशेतें ।
त्या भूतांचें स्वरूप तें । विवेकें वोळखावें । ५ ।

त्यामधें मुख्य आकाश । चौ भूतामधें विशेष ।
याच्या प्रकाशें प्रकाश । सकळ कांहीं ।६।

येक विष्णु महद्भूत । ऐसा भूतांचा संकेत ।
परंतु याची प्रचीत । पाहिली पाहिजे ।७।

विस्तारें बोलिलीं भूतें । त्या भूतामधें व्यापक तें ।
विवरोन पाहातां येतें । प्रत्ययासी ।८।

आत्मयाच्या चपळपणापुढें । वायो तें किती बापुडें ।
आत्म्याचें चपळपण रोकडें । समजोन पाहावें ।९।

आत्म्यावेगळें काम चालेना । आत्मा दिसेना ना आडळेना ।
गुप्तरूपें विचार नाना । पाहोन सोडी ।१०।

पिंड ब्रह्मांड व्यापून धरिलें । नाना शरीरीं विळासलें ।
विवेकी जनासी भासलें । जगदांतरीं ।११।

आत्म्याविण देहे चालती । हें तों न घडे कल्पांतीं ।
अष्टधा प्रकुर्तीच्या वेक्ती । रूपासी आल्या ।१२।

मुळापासून सेवटवरी । सकळ कांहीं आत्माच करी ।
आत्म्यापैलिकडे निर्विकारी । परब्रह्म तें ।१३।

आत्मा शरीरीं वर्तती । इंद्रियेंग्राम चेष्टवितो ।
नाना सुखदुःखें भोगितो । देह्यात्मयोगें ।१४।

सप्तकंचुक हें ब्रह्मांड । त्यामधें सप्तकंचुक पिंड ।
त्या पिंडामधें आत्मा जाड । विवेकें वोळखा ।१५।

शब्द ऐकोन समजतो । समजोन प्रत्योत्तर देतो ।
कठीण मृद सीतोष्ण जाणतो । त्वचेमधें ।१६।

नेत्रीं भरोनी पदार्थ पाहाणें । नाना पदार्थ परीक्षणें ।
उंच नीच समजणें । मनामधें ।१७।

क्रूरदृष्टी सौम्यदृष्टी । कपटदृष्टी कृपादृष्टी ।
नाना प्रकारीच्या दृष्टी । भेद जाणे ।१८।

जिव्हेमधें नाना स्वाद । निवडूं जाणे भेदाभेद ।
जें जें जाणें तें तें विशद । करुनी बोले ।१९।

उत्तम अन्नाचे परिमळ । नाना सुगंध परिमळ ।
नाना फळांचे परिमळ । घ्राणइंद्रियें जाणे ।२०।

जिव्हेनें स्वाद घेणें बोलणें । पाणीइंद्रियें घेणें देणें ।
पादइंद्रियें येणें जाणें । सर्वकाळ ।२१।

शिस्नइंद्रियें सुरतभोग । गुदइंद्रियें मळोत्सर्ग ।
मनेंकरूनी सकळ सांग । कल्पून पाहे ।२२।

ऐसे व्यापार परोपरी । त्रिभुवनीं येकलाचि करी ।
त्याची वर्णाविया थोरी । दुसरा नाहीं ।२३।

त्याविण दुसरा कैचा । जे महिमा सांगावा तयाचा ।
व्याप आटोप आत्मयाचा । न भूतो न भविष्यति ।२४।

चौदा विद्या चौसष्टी कळा । धूर्तपणाच्या नाना कळा ।
वेद शास्त्र पुराण जिव्हाळा । तेणेंविण कैचा ।२५।

येहलोकींचा आचार । परलोकीं सारासारविचार ।
उभय लोकींचा निर्धार । आत्माच करी ।२६।

नाना मतें नाना भेद । नाना संवाद वेवाद ।
नाना निश्चय भेदाभेद । आत्माच करी ।२७।

मुख्य तत्व विस्तारलें । तेणें तयास रूप आणिलें ।
येणेकरितां सार्थक जालें । सकळ कांहीं ।२८।

लिहिणें वाचणें पाठांतर करणें । पुसणें सांगणें अर्थ करणें ।
गाणें वाजवणें नाचणें । आत्म्याचकरितां ।२९।

नाना सुखें आनंदतो । नाना दुःखें कष्टी होतो ।
देहे धरितो आणी सोडितो । नानाप्रकारें ।३०।

येकलाचि नाना देहे धरी । येकलाचि नटे परोपरी ।
नट नाट्यकळा कुसरी । त्याविण नाहीं ।३१।

येकलाचि जाला बहुरूपी । बहुरूपी बहुसाक्षपी ।
बहुरूपें बहुप्रतापी । आणी लंडी ।३२।

येकलाचि विस्तारला कैसा । पाहे बहुविध तमासा ।
दंपत्येंविण कैसा । विस्तारला ।३३।

स्त्रियांस पाहिजे पुरुष । पुरुषासी पाहिजे स्त्रीवेष ।
ऐसा आवडीचा संतोष । परस्परें ।३४।

स्थूळाचें मूळ ते लिंग । लिंगामधें हे प्रसंग ।
येणें प्रकारें जग । प्रत्यक्ष चाले ।३५।

पुरुषांचा जीव स्त्रियांची जीवी । ऐसी होती उठाठेवी ।
परी या सूक्ष्माची गोवी । समजली पाहिजे ।३६।

स्थूळाकरितां वाटे भेद । सूक्ष्मी आवघेंचि अभेद ।
ऐसें बोलणें निरुध । प्रत्यया आलें ।३७।

बायकोनें बायकोस भोगिलें । ऐसें नाही कीं घडलें।
बायेकोस अंतरी लागलें । ध्यान पुरुषाचें ।३८।

स्त्रीसी पुरुष पुरुषास वधु । ऐसा आहे हा समंधु ।
याकारणें सूक्ष्म संवादु । सुक्ष्मीं च आहे ।३९।

पुरुषइछेमधें प्रकृती । प्रकृतीमधें पुरुषवेक्ती ।
प्रकृतीपुरुष बोलती । येणें न्यायें ।४०।

पिंडावरून ब्रह्मांड पाहावें । प्रचीतीनें प्रचीतीस घ्यावें ।
उमजेना तरी उमजावें । विवरविवरों ।४१।

द्वैतइछा होते मुळीं । तरी ते आली भूमंडळीं ।
भूमंडळीं आणी मुळीं । रुजु पाहावें ।४२।

येथें मोठा जाला साक्षेप । फिटला श्रोतयांचा आक्षेप ।
जे प्रकृतीपुरुषाचें रूप । निवडोन गेलें ।४३।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'महद्भूतनिरूपणनाम' समास सातवा समाप्त.

❑❑

दशक १६ : समास ८

आत्मारामनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

नमूं गणपती मंगळमूर्ती । जयाचेनि मतिस्फूर्ती ।
लोक भजती स्तवन करिती । आत्मयाचें । १ ।

नमूं वैखरी वागेश्वरी । अभ्यांतरीं प्रकाश करी ।
नाना भरोवरी विवरी । नाना विद्या । २ ।

सकळ जनामधें नाम । रामनाम उत्तमोत्तम ।
श्रम जाउनी विश्राम । चंद्रमौळी पावला । ३ ।

नामाचा महिमा थोर । रूप कैसें उत्तरोत्तर ।
परात्पर परमेश्वर । त्रयलोक्यधर्ता । ४ ।

आत्माराम चहुंकडे । लोक वावडे जिकडे तिकडे ।
देहे पडे मृत्य घडे । आत्मयाविण । ५ ।

जीवात्मा शिवात्मा परमात्मा । जगदात्मा विश्वात्मा गुप्तात्मा ।
आत्मा अंतरात्मा सूक्ष्मात्मा । देवदानवमानवीं । ६ ।

सकळ मार्ग चालती बोलती । अवतारपंगतीची गती ।
आत्म्याकरितां होत जाती । ब्रह्मादिक । ७ ।

नादरूप जोतीरूप । साक्षरूप सत्तारूप ।
चैतन्यरूप सस्वरूप । द्रष्टारूप जाणिजे ।८।

नरोत्तमु वीरोत्तमु । पुरुषोत्तमु रघोत्तमु ।
सर्वोत्तमु उत्तमोत्तमु । त्रयलोक्यवासी ।९।

नाना खटपट आणी चटपट । नाना लटपट आणि झटपट ।
आत्मा नस्तां सर्व सपाट । चहुंकडे ।१०।

आत्म्याविण वेडें कुडें । आत्म्याविण मडें बापुडें ।
आत्म्याविण थडें रोकडें । शरीराचें ।११।

आत्मज्ञानी समजे मनीं । पाहें जनीं आत्मयालागुनी ।
भुवनीं अथवा त्रिभुवनीं । आत्म्याविणें वोस ।१२।

परम सुंदर आणि चतुर । जाणे सकळ सारासार ।
आत्म्याविण अंधकार । उभय लोकीं ।१३।

सर्वांगीं सिध सावध । नाना भेद नाना वेध ।
नाना खेद आणी आनंद । तेणेंचिकरितां ।१४।

रंक अथवा ब्रह्मादिक । येकचि चालवी अनेक ।
पाहावा नित्यानित्यविवेक । कोण्ही येकें ।१५।

ज्याचे घरीं पद्मिणी नारी । आत्मा तंवरी आवडी धरी ।
आत्मा गेलियां शरीरीं । तेज कैंचें ।१६।

आत्मा दिसेना ना भासेना । बाह्यात्कारें अनुमानेना ।
नाना मनाच्या कल्पना । आत्मयाचेनी ।१७।

आत्मा शरीरीं वास्तव्य करी । अवघें ब्रह्मांड विवरी भरी ।
वासना भावना परोपरीं । किती म्हणोनी सांगाव्या ।१८।

मनाच्या अनंत वृत्ती । अनंत कल्पना धरिती ।
अनंत प्राणी सांगों किती । अंतर त्यांचें ।१९।

अनंत राजकारणें धरणें । कुबुधी सुबुधी विवरणें ।
कळों नेदणें चुकावणें । प्राणीमात्रांसी ।२०।

येकास येक जपती टपती । येकास येक खपती लपती ।
शत्रुपणाची स्थिती गती । चहुंकडे ।२१।

पृथ्वीमधें परोपरीं । येकास येक सिंतरी ।
कित्तेक भक्त परोपरीं । परोपकार करिती ।२२।

येक आत्मा अनंत भेद । देहेपरत्वें घेती स्वाद ।
आत्मा ठाईंचा अभेद । भेदहि धरी ।२३।

पुरुषास स्त्री पाहिजे । स्त्रीस पुरुष पाहिजे ।
नवरीस नवरी पाहिजे । हें तों घडेना ।२४।

पुरुषाचा जीव स्त्रियांची जीवी । ऐसी नाहीं उठाठेवी ।
विषयसुखाची गोवी । तेथें भेद आहे ।२५।

ज्या प्राण्यास जो आहार । तेथेंचि होती तत्पर ।
पशूचे आहारीं नर । अनादरें वर्तती ।२६।

आहारभेद देहे भेद । गुप्त प्रगट उदंड भेद ।
तैसाचि जाणावा आनंद । वेगळाला ।२७।

सिंधु भूगर्भींचीं नीरें । त्या नीरामधील शरीरें ।
आवर्णोदकाचीं जळचरें । अत्यंत मोठीं ।२८।

सूक्ष्म दृष्टीं आणितां मना । शरीराचा अंत लागेना ।
मा तो अंतरात्मा अनुमाना । कैसा येतो ।२९।

देहयात्मयोग शोधून पाहिला । तेणें कांहीं अनुमानला ।
स्थूळसूक्ष्माचा गलबला । गथागोवी ।३०।

गथागोवी उगवाव्याकारणें । केलीं नाना निरूपणें ।
अंतरात्मा कृपाळुपणें । बहुतां मुखें बोलिला ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'आत्मारामनिरूपणनाम' समास आठवा समाप्त.

❑❑

दशक १६ : समास ९

नाना उपासनानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

पृथ्वीमधें लोक नाना । त्यास नाना उपासना ।
भावार्थे प्रवर्तले भजना । ठाईं ठाईं । १ ।

आपुल्या देवास भजती । नाना स्तुती स्तवनें करिती ।
जे ते निर्गुण म्हणिती । उपासनेसी । २ ।

याचा कैसा आहे भाव । मज सांगिजे अभिप्राव ।
अरे हा स्तुतीचा स्वभाव । ऐसा आहे । ३ ।

निर्गुण म्हणिजे बहुगुण । बहुगुणी अंतरात्मा जाण ।
सकळ त्याचे अंश हें प्रमाण । प्रचित पाहा । ४ ।

सकळ जनासी मानावें तें । येका अंतरात्म्यास पावतें ।
अधिकारपरत्वें तें । मान्य कीजे । ५ ।

श्रोता म्हणे हा अनुमान । मुळीं घालावें जीवन ।
तें पावे पानोपान । हे सध्या प्रचिती । ६ ।

वक्ता म्हणे तुळसीवरी । उदक घालावें पात्रभरी ।
परी न थिरे निमिषभरी । भूमीस भेदे । ७ ।

थोरा वृक्षास कैसें करावें । सेंड्या पात्र कैसें न्यावें ।
याचा अभिप्राव देवें । मज निरोपावा । ८ ।

प्रजन्याचें उदक पडतें । तें तों मुळाकडे येतें ।
हात चि पावेना तेथें । काये करिती । ९ ।

सकळास मूळ सांपडे । ऐसें पुण्य कैंचें घडे ।
साधुजनाचें पवाडे । विवेकीं मन । १० ।

तथापी वृक्षांचेनि पडिपाडें । जीवन घालितां कोठें पडे ।
ये गोष्टीचें सांकडें । कांहींच नाहीं ।११।

मागील आशंकेचें निर्शन । होतां जालें समाधान ।
आतां गुणास निर्गुण । कैसें म्हणती ।१२।

चंचळपणें विकारलें । सगुण ऐसें बोलिलें ।
येर तें निर्गुण उरलें । गुणातीत ।१३।

वक्ता म्हणे हा विचार । शोधून पाहावें सारासार ।
अंतरीं राहातां निर्धार । नांव नाहीं ।१४।

विवेकेंचि तो मुख्य राजा । आणि सेवकाचें नांव राजा ।
याचा विचार समजा । वेवाद खोटा ।१५।

कल्पांतप्रळईं जें उरलें । तें निर्गुण ऐसें बोलिलें ।
येर तें अवघेंचि जालें । मायेमधें ।१६।

सेना शाहार बाजार । नाना यात्रा लाहानथोर ।
शब्द उठती अपार । कैसे निवडावे ।१७।

काळामधें प्रज्यन्यकाळ । मध्यरात्रीं होतां निवळ ।
नाना जीव बोलती सकळ । कैसें निवडावें ।१८।

नाना देश भाषा मतें । भूमंडळीं असंख्यातें ।
बहु ऋषी बहु मतें । कैसीं निवडावीं ।१९।

वृष्टि होतां च अंकुर । सृष्टीवरी निघती अपार ।
नाना तरु लहानथोर । कैसे निवडावे ।२०।

खेचरें भूचरें जळचरें । नाना प्रकारीचीं शरीरें ।
नाना रंग चित्रविचित्रें । कैसीं निवडावीं ।२१।

कैसें दृश्य आकारलें । नानापरीं विकारलें ।
उदंडचि पैसावलें । कैसें निवडावें ।२२।

पोकळीमधें गंधर्वनगरें । नाना रंग लाहानथोरें ।
बहु वेक्ति बहु प्रकारें । कैसीं निवडावीं ।२३।

दिवसरजनीचे प्रकार । चांदिणें आणी अंधकार ।
विचार आणी अविचार । कैसा निवडावा ।२४।

विसर आणी आठवण । नेमस्त आणी बाष्कळपण ।
प्रचित आणी अनुमान । येणें रीतीं ।२५।

न्याय आणी अन्याय । होय आणी न होये ।
विवेकेंविण काये । उमजों जाणे ।२६।

कार्यकर्ता आणी निकामी । शूर आणी कुकर्मी ।
धर्मी आणी अधर्मी । कळला पाहिजे ।२७।

धनाढ्य आणी दिवाळखोर । साव आणी तश्कर ।
खरें खोटें हा विचार । कळला पाहिजे ।२८।

वरिष्ठ आणी कनिष्ठ । भ्रष्ट आणी अंतरनिष्ठ ।
सारासार विचार पष्ट । कळला पाहिजे ।२९।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'नाना उपासनानिरूपणनाम' समास नववा समाप्त.

❑❑

दशक १६ : समास १०

गुणभूतनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

पंचभूतें चाले जग । पंचभूतांची लगबग ।
पंचभूतें गेलियां मग । काये आहे ।१।

श्रोता वक्तयास बोले । भूतांचे महिमे वाढविले ।
आणि त्रिगुण कोठें गेले । सांगा स्वामी ।२।

अंतरात्मा पांचवें भूत । त्रिगुण त्याचें अंगभूत ।
सावध करूनियां चित्त । बरें पाहें । ३ ।

भूत म्हणिजे जितुकें जालें । त्रिगुण जाल्यांत आलें ।
इतुकेन मूळ खंडलें । आशंकेचें । ४ ।

भूतावेगळे कांहीं नाहीं । भूतजात हे सर्वहि ।
येकावेगळे येक कांहीं । घडेचिना । ५ ।

आत्म्याचेनी जाला पवन । पवनाचेन प्रगटे अग्न ।
अग्नीपासून जीवन । ऐसें बोलती । ६ ।

जीवन आवघें डबाबिलें । तें रविमंडळें आळलें ।
वन्हीवायोचेन जालें । भूमंडळ । ७ ।

वन्ही वायो रवी नस्तां । तरी होते उदंड सीतळता ।
ते सीतळतेमधें उष्णता । येणें न्यायें । ८ ।

आवघें वर्मासी वर्म केलें । तरीच येवढें फांपावलें ।
देहेमात्र तितुकें जालें । वर्माकरितां । ९ ।

आवघें सीतळचि असतें । तरी प्राणीमात्र मरोनी जातें ।
आवघ्या उष्णेंचि करपतें । सकळ कांहीं । १० ।

भूमंडळ आळोन गोठलें । तें रविकिर्णे वाळोन गेलें ।
मग सहज चि देवें रचिलें । उपायासी । ११ ।

म्हणोनी केला प्रज्यन्यकाळ । थंड जालें भूमंडळ ।
पुढें उष्ण कांहीं सीतळ । सीतकाळ जाणावा । १२ ।

सीतकाळें कष्टले लोक । कर्पोन गेलें वृक्षादिक ।
म्हणोन पुढें कौतुक । उष्णकाळाचें । १३ ।

त्याहिमधें प्रातःकाळ । माध्यानकाळ सायंकाळ ।
सीतकाळ उष्णकाळ । निर्माण केले । १४ ।

ऐसें येकामागें येक केलें । विलेनें नेमस्त लाविलें ।
येणेंकरितां जगले । प्राणीमात्र ।१५।

नाना रसें रोग कठीण । म्हणोनी औषधी केल्या निर्माण ।
परंतु सृष्टीचें विवरण । कळलें पाहिजे ।१६।

देहेमूळ रक्त रेत । त्या आपाचे होती दात ।
ऐसीच भूमंडळीं प्रचित । नाना रत्नांची ।१७।

सकळांसी मूळ जीवन बांधा । जीवनें चाले सकळ धंदा ।
जीवनेंविण हरिगोविंदा । प्राणी कैंचे ।१८।

जीवनाचें मुक्ताफळ । शुक्रासारिखें सुढाळ ।
हिरे माणिके इंद्रनीळ । ते जळें जाले ।१९।

महिमा कोणाचा सांगावा । जाला कर्दमुचि आघवा ।
वेगळवेगळु निवडावा । कोण्या प्रकारें ।२०।

परंतु बोलिले कांहींयेक । मनास कळावया विवेक ।
जनामधें तार्किक लोक । समजती आघवें ।२१।

आवघें समजलें हें घडेना । शास्त्रांशास्त्रांसी पडेना ।
अनुमानें निश्चय होयेना । कांहींयेक ।२२।

अगाध गुण भगवंताचे । शेष वर्णूं न शके वाचे ।
वेदविधी तेहि काचे । देवेंविण ।२३।

आत्माराम सकळां पाळी । आवघें त्रयलोक्य सांभाळी ।
तया येकेंविण धुळी । होये सर्वत्रांची ।२४।

जेथें आत्माराम नाहीं । तेथें उरों न शके कांहीं ।
त्रयलोकीचे प्राणी सर्वही । प्रेतरूपी ।२५।

आत्मा नस्तां येती मरणें । आत्म्याविण कैंचें जिणें ।
बरा विवेक समजणें । अंतर्यामीं ।२६।

समजणें जें विवेकाचें । तेंहि आत्म्याविण कैंचें ।
कोणीयेकें जगदीशाचें । भजन करावें ।२७।

उपासना प्रगट जाली । तरी हे विचारणा कळली ।
याकारणें पाहिजे केली । विचारणा देवाची ।२८।

उपासनेचा मोठा आश्रयो । उपासनेविण निराश्रयो ।
उदंड केलें तरी तो जयो । प्राप्त नाहीं ।२९।

समर्थाची नाहीं पाठी । तयास भलताच कुटी ।
याकारणें उठाउठी । भजन करावें ।३०।

भजन साधन अभ्यास । येणें पाविजे परलोकास ।
दास म्हणे हा विश्वास । धरिला पाहिजे ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'गुणभूतनिरूपणनाम' समास दहावा समाप्त.

❑❑

दशक सोळावा समाप्त

❑❑

दशक सतरावा : प्रकृतिपुरुष

दशक १७ : समास १

देवबळात्कार

॥ श्रीराम ॥

निश्चळ ब्रह्मीं चंचळ आत्मा । सकळां पर जो परमात्मा ।
चैतन्य साक्षी ज्ञानात्मा । शड्गुणैश्वरु ॥ १ ॥

सकळ जगाचा ईश्वरु । म्हणौन नामें जगदेश्वरु ।
तयापासून विस्तारु । विस्तारला ॥ २ ॥

शिवशक्ति जगदेश्वरी । प्रकृतिपुरुष परमेश्वरी ।
मूळमाया गुणेश्वरी । गुणक्षोभिणी ॥ ३ ॥

क्षेत्रज्ञ द्रष्टा कूटस्त साक्षी । अंतरात्मा सर्वलक्षी ।
शुद्धसत्व महत्तत्त्व परीक्षी । जाणता साधु ॥ ४ ॥

ब्रह्मा विष्णु महेश्वरु । नाना पिंडीं जीवेश्वरु ।
त्यास भासती प्राणीमात्रु । लाहानथोर ॥ ५ ॥

देहदेउळामधें बैसला । न भजतां मारितो देहाला ।
म्हणौनि त्याच्या भेणें तयाला । भजती लोक ॥ ६ ॥

जे वेळेसी भजन चुकलें । तें तें तेव्हां पछ्याडिलें ।
आवडीनें भजों लागले । सकळ लोक ॥ ७ ॥

जें जें जेव्हां आक्षेपिलें । तें तें तत्काळचि दिधलें ।
त्रैलोक्य भजों लागलें । येणें प्रकारें ॥ ८ ॥

पांचा विषयांचा नैव्यद्य । जेव्हां पाहिजे तेव्हां सिद्ध ।
ऐसें न करितां सद्य । रोग होती ॥ ९ ॥

जेणें काळें नैव्यद्य पावेना । तेणें काळें देव राहेना ।
भाग्य वैभव पदार्थ नाना । सांडून जातो ।१०।

जातो तो कळों देईना । कोणास ठाउकें होयेना ।
देवेंविण अनुमानेना । कोणास देव ।११।

देव पाहावयाकारणें । देउळें लागती पाहाणें ।
कोठेंतरी देउळाच्या गुणें । देव प्रगटे ।१२।

देउळें म्हणिजे नाना शरीरें । तेथें राहिजे जीवेश्वरें ।
नाना शरीरें नाना प्रकारें । अनंत भेदें ।१३।

चालतीं बोलतीं देउळें । त्यामधें राहिजे राउळें ।
जितुकीं देउळें तितुकीं सकळें । कळलीं पाहिजे ।१४।

मछ कूर्म वाराह देउळें । भूगोळ धरिला सर्वकाळें ।
कराळें विक्राळें निर्मळें । कितियेक ।१५।

कित्येक देउळीं सौख्य पाहे । भरतां आवघें सिंध आहे ।
परी तें सर्वकाळ न राहे । अशाश्वत ।१६।

अशाश्वताचा मस्तकमणी । जयाची येवढी करणी ।
दिसेना तरी काये जालें धनी । तयासीच म्हणावें ।१७।

उद्धवोन्मुख होतां अभेद । विमुख होतां उदंड खेद ।
ऐसा अधोर्ध्व संवाद । होत जातो ।१८।

सकळांचें मूळ दिसेना । भव्य भारी आणी भासेना ।
निमिष्य येक वसेना । येके ठाईं ।१९।

ऐसा अगाध परमात्मा । कोण जाणे त्याचा महिमा ।
तुझी लीळा सर्वोत्तमा । तूंच जाणसी ।२०।

संसारा आलियाचें सार्थक । जेथें नित्यानित्यविवेक ।
येहलोक आणी परलोक । दोनी साधिले ।२१।

मननसीळ लोकांपासीं । अखंड देव आहिर्निशीं ।
पाहातां त्यांच्या पूर्वसंचितासी । जोडा नाहीं ।२२।

अखंड योग म्हणोनि योगी । योग नाहीं तो वियोगी ।
वियोगी तोहि योगी । योगबळें ।२३।

भल्यांची महिमा ऐसी । जे सन्मार्ग लावी लोकांसी ।
पोहणार असतां बुडतयासी । बुडों नेदावें ।२४।

स्थूळसूक्ष्मतत्वझाडा । पिंडब्रह्मांडाचा निवाडा ।
प्रचित पाहे ऐसा थोडा । भूमंडळीं ।२५।

वेदांतींचें पंचिकर्ण । अखंड तयाचें विवर्ण ।
माहांवाक्यें अंतःकरण । रहस्य पाहे ।२६।

ये पृथ्वीमधें विवेकी असती । धन्य तयांची संगती ।
श्रवणमात्रें पावती गती । प्राणीमात्र ।२७।

सत्संग आणी सत्शास्त्र श्रवण । अखंड होतसे विवर्ण ।
नाना सत्संग आणी उत्तम गुण । परोपकाराचे ।२८।

जे सद्कीर्तीचे पुरुष । ते परमेश्वराचे अंश ।
धर्मस्थापनेचा हव्यास । तेथेंचि वसे ।२९।

विशेष सारासारविचार । तेणें होय जग्गोद्धार ।
संगत्यागें निरंतर । होऊन गेले ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'देवबळात्कारनाम' समास पहिला समाप्त.

दशक १७ : समास २

शिवशक्तीनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ब्रह्म निर्मळ निश्चळ । जैसें गगन अंतराळ ।
निराकार केवळ । निर्विकारी ॥ १ ॥

अंतचि नाहीं तें अनंत । शाश्वत आणी सदोदित ।
असंत नव्हे तें संत । सर्वकाळ ॥ २ ॥

परब्रह्म तें अविनाश । जैसें आकाश अवकाश ।
न तुटे न फुटे सावकास । जैसें तैसें ॥ ३ ॥

तेथें ज्ञान ना अज्ञान । तेथें स्मरण ना विस्मरण ।
तेथें अखंड निर्गुण । निरावलंबी ॥ ४ ॥

तेथें चंद्र सूर्य ना पावक । नव्हे काळोखें ना प्रकाशक ।
उपाधीवेगळें येक । निरोपाधी ब्रह्म ॥ ५ ॥

निश्चळीं स्मरण चेतलें । त्यास चैतन्य ऐसें कल्पिलें ।
गुणसमानत्वें जालें । गुणसाम्य ऐसें ॥ ६ ॥

गगनीं आली अभ्रछ्याया । तैसी जाणिजे मूळमाया ।
उद्भव आणी विलया । वेळ नाहीं ॥ ७ ॥

निर्गुणीं गुणविकारु । तोचि शड्गुणैश्वरु ।
अर्धनारीनटेश्वरु । तयास म्हणिजे ॥ ८ ॥

आदिशक्ति शिवशक्ति । मुळीं आहे सर्वशक्ति ।
तेथून पुढें नाना वेक्ती । निर्माण जाल्या ॥ ९ ॥

तेथून पुढें शुद्धसत्व । रजतमाचें गूढत्व ।
तयासि म्हणिजे महत्तत्त्व । गुणक्षोभिणी ॥१०॥

मुळीं असेचिना वेक्ती । तेथें कैंची शिवशक्ती ।
ऐसें म्हणाल तरी चित्तीं । सावधान असावें ।११।

ब्रह्मांडावरून पिंड । अथवा पिंडावरून ब्रह्मांड ।
अधोर्ध पाहातां निवाड । कळों येतो ।१२।

बीज फोडून आणिलें मना । तेथें फळ तों दिसेना ।
वाढत वाढत पुढें नाना । फळें येती ।१३।

फळ फोडितां बीज दिसे । बीज फोडितां फळ नसे ।
तैसा विचार असे । पिंडब्रह्मांडीं ।१४।

नर नारी दोनी भेद । पिंडीं दिसती प्रसिद्ध ।
मुळीं नस्तां विशद । होतील कैसीं ।१५।

नाना बीजरूप कल्पना । तींत काये येक असेना ।
सूक्ष्म म्हणोनि भासेना । येकायेकी ।१६।

स्थूळाचें मूळ ते वासना । ते वासना आधीं दिसेना ।
स्थूळावेगळें अनुमानेना । सकळ कांहीं ।१७।

कल्पनेची सृष्टी केली । ऐसीं वेदशास्त्रें बोलिलीं ।
दिसेना म्हणोन मिथ्या केली । न पाहिजेत कीं ।१८।

पडदा येका येका जन्माचा । तेथें विचार कळे कैंचा ।
परंतु गूढत्व हा नेमाचा । ठाव आहे ।१९।

नाना पुरुषांचे जीव । नाना स्त्रियांचे जीव ।
येकचि परी देहस्वभाव । वेगळाले ।२०।

नवरीस नवरी नलगे । ऐसा भेद दिसों लागे ।
पिंडावरून उमगे । ब्रह्मांडबीज ।२१।

नवरीचें मन नवऱ्यावरी । नवऱ्याचें मन नवरीवरी ।
ऐसी वासनेची परी । मुळींहून पाहावी ।२२।

वासना मुळींची अभेद । देहसमंधें जाला भेद ।
तुटतां देहाचा समंध । भेद गेला ।२३।

नरनारींचे बीजकारण । शिवशक्तीमधें जाण ।
देह धरितां प्रमाण । कळों आलें ।२४।
नाना प्रीतीच्या वासना । येकाचें येकास कळेना ।
तिक्षण दृष्टीनें अनुमाना । कांहींसें येतें ।२५।
बाळकास वाढवी जननी । हें तों नव्हे पुरुषाचेनी ।
उपाधी वाढे जयेचेनी । ते हे वनिता ।२६।
वीट नाही कंटाळा नाहीं । आलस्य नाहीं त्रास नाहीं ।
इतुकी माया कोठेंचि नाहीं । मातेवेगळी ।२७।
नाना उपाधी वाढऊं जाणे । नाना मायेनें गोऊं जाणे ।
नाना प्रीति लाऊं जाणे । नाना प्रपंचाची ।२८।
पुरुषास स्त्रीचा विश्वास । स्त्रीस पुरुषाचा संतोष ।
परस्परें वासनेस । बांधोन टाकिलें ।२९।
ईश्वरें मोठें सूत्र केलें । मनुष्यमात्र गुंतोन राहिलें ।
लोभाचें गुंडाळें केलें । उगवेना ऐसें ।३०।
ऐसी परस्परें आवडी । स्त्रीपुरुषांची माहां गोडी ।
हे मुळींहून चालिली रोकडी । विवेकें पाहावी ।३१।
मुळीं सूक्ष्म निर्माण जालें । पुढें पष्ट दिसोन आलें ।
उत्पतीचें कार्य चाले । उभयतांकरितां ।३२।
मुळीं शिवशक्ती खरें । पुढें जालीं वधुवरें ।
चौऱ्यासि लक्ष विस्तारें । विस्तारली जे ।३३।
येथें शिवशक्तीचें रूप केलें । श्रोतीं मनास पाहिजे आणिलें ।
विवरलियांविण बोलिलें । तें वेर्थ जाणावें ।३४।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'शिवशक्तीनिरूपणनाम' समास दुसरा समाप्त.

❑❑

दशक १७ : समास ३

श्रवणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

थांबा थांबा ऐका ऐका । आधींच ग्रंथ सोडूं नका ।
सांगितलें तें ऐका । सावधपणें ॥ १ ॥

श्रवणामध्ये सार श्रवण । तें हें अध्यात्मनिरूपण ।
सुचित करून अंतःकर्ण । ग्रन्थामधें विवरावें ॥ २ ॥

श्रवणमननाचा विचार । निजध्यासें साक्षात्कार ।
रोकडा मोक्षाचा उधार । बोलोंचि नये ॥ ३ ॥

नाना रत्नें परीक्षितां । अथवा वजनें करितां ।
उत्तम सोनें पुटीं घालितां । सावधान असावें ॥ ४ ॥

नाना नाणीं मोजून घेणें । नाना परीक्षा करणें ।
विवेकी मनुष्यासी बोलणें । सावधपणें ॥ ५ ॥

जैसें लाखोलीचें धान्य । निवडून वेंचितां होतें मान्य ।
सगट मानितां अमान्य । देव क्षोभे ॥ ६ ॥

येकांतीं नाजुक कारबार । तेथें असावें अति तत्पर ।
त्याच्या कोटिगुणें विचार । अध्यात्मग्रन्थीं ॥ ७ ॥

काहिण्या कथा गोष्टी पवाड । नाना अवतारचरित्रें वाड ।
त्या समस्तांमध्यें जाड । अध्यात्मविद्या ॥ ८ ॥

गत गोष्टीस ऐकिलें । तेणें काये हातास आलें ।
म्हणती पुण्य प्राप्त जालें । परी तें दिसेना कीं ॥ ९ ॥

तैसें नव्हे अध्यात्मसार । हा प्रचितीचा विचार ।
कळतां अनुमानाचा संव्हार । होत जातो ॥ १० ॥

मोठे मोठे येऊन गेले । आत्म्याकरितांच वर्तले ।
त्या आत्म्याचा महिमा बोले । ऐसा कवणु ।११।

युगानयुगें येकटा येक । चालवितो तिनी लोक ।
त्या आत्म्याचा विवेक । पाहिलाच पाहावा ।१२।

प्राणी आले येऊन गेले । ते जैसे जैसे वर्तले ।
ते वर्तणुकेचें कथन केलें । इछेसारिखें ।१३।

जेथें आत्मा नाहीं दाट। तेथें अवघें सरसपाट ।
आत्म्याविण बापुडें काष्ठ । काये जाणे ।१४।

ऐसें वरिष्ठ आत्मज्ञान । दुसरें नाहीं यासमान ।
सृष्टीमधें विवेकी सज्जन । तेचि हें जाणती ।१५।

पृथ्वी आणी आप तेज । याचा पृथ्वीमध्यें समज ।
अंतरात्मा तत्त्वबीज । तें वेगळेंचि राहिले ।१६।

वायोपासून पैलिकडे । जो कोणी विवेकें पवाडे ।
जवळीच आत्मा सांपडे । तया पुरुषासी ।१७।

वायो आकाश गुणमाया । प्रकृतिपुरुष मूळमाया ।
सूक्ष्मरूपें प्रचित येया । कठिण आहे ।१८।

मायादेवीच्या धांदली । सूक्ष्मीं कोण मन घाली ।
समजला त्याची तुटली । संदेहवृत्ती ।१९।

मूळमाया चौथा देहे । जाला पाहिजे विदेहे ।
देहातीत होऊन राहे । धन्य तो साधु ।२०।

विचारें ऊर्ध चढती । तयासी च ऊर्धगती ।
येरां सकळां अधोगती । पदार्थज्ञानें ।२१।

पदार्थ चांगले दिसती । परी ते सवेंचि नासती ।
अतो भ्रष्ट ततो भ्रष्ट होती । लोक तेणें ।२२।

याकारणें पदार्थज्ञान । नाना जिनसीचा अनुमान ।
सर्व सांडून निरंजन । धुंडीत जावें ।२३।

अष्टांग योग पिंडज्ञान । त्याहून थोर तत्वज्ञान ।
त्याहून थोर आत्मज्ञान । तें पाहिलें पाहिजे ।२४।

मूळमायेचे सेवटीं । हरिसंकल्प मुळीं उठी ।
उपासनायोगें मिठी । तेथें घातली पाहिजे ।२५।

मग त्यापैलिकडे जाण । निखळ ब्रह्म निर्गुण ।
निर्मळ निश्चळ त्याची खूण । गगनासारिखी ।२६।

येथून तेथवरी दाटलें । प्राणीमात्रांस भेटलें ।
पदार्थमात्रीं लिगटलें । व्यापून आहे ।२७।

त्याऐसें नाहीं थोर । सूक्ष्माहून सूक्ष्म विचार ।
पिंडब्रह्मांडाचा संव्हार । होतां कळे ।२८।

अथवा पिंड ब्रह्मांड असतां । विवेकप्रळये पाहों जातां ।
शाश्वत कोण हें तत्त्वता । उमजों लागे ।२९।

करून अवघा तत्त्वझाडा । सारासाराचा निवाडा ।
सावधपणें ग्रन्थ सोडा । सुखिनावें ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'श्रवणनिरूपणनाम' समास तिसरा समाप्त.

❑❑

दशक १७ : समास ४

अनुमाननिर्शन

॥ श्रीराम ॥

बहुत जनासी उपाये । वक्तयास पुसतां त्रासों नये ।
बोलतां बोलतां अन्वयें । सांडूं नये । १ ।

श्रोत्यानें आशंका घेतली । ते तत्काळ पाहिजे फेडिली।
स्वगोष्टीनें स्वगोष्टी पेंचली । ऐसें न व्हावें । २ ।

पुढें धरितां मागें पेंचला । मागें धरितां पुढें उडाला ।
ऐसा सांपडतचि गेला । ठाईं ठाईं । ३ ।

पोहणारचि गुचक्या खातो । जनास कैसा काढूं पाहतो ।
आशय लोकांचा राहातो । ठाइं ठाइं । ४ ।

आपणचि बोलिला संव्हार । आपणचि बोलिजे सर्वसार ।
दुस्तर मायेचा पार । टाकिला पाहिजे । ५ ।

जें जें सूक्ष्म नाम घ्यावें । त्याचें रूप बिंबऊन द्यावें ।
तरीच वक्ता म्हणवावें । विचारवंत । ६ ।

ब्रह्म कसें मूळमाया कैसी । अष्टधा प्रकृति शिवशक्ति कैसी ।
शड्गुणेश्वराची स्थिति कैसी । गुणसाम्याची । ७ ।

अर्धनारीनटेश्वर । प्रकृतिपुरुषाचा विचार ।
गुणक्षोभिणी तदनंतर । त्रिगुण कैसे । ८ ।

पूर्वपक्ष कोठून कोठवरी । वाच्यांश लक्ष्यांशाची परी ।
सूक्ष्म नाना विचार करी । धन्य तो साधु । ९ ।

नाना पाल्हाळीं पडेना । बोलिलेंचि बोलावेना ।
मौन्यगर्भ अनुमाना । आणून सोडी ।१०।

घडी येक विमळ ब्रह्म । घडी येक म्हणे सर्व ब्रह्म ।
द्रष्टा साक्षी सत्ता ब्रह्म । क्षण येक ।११।

निश्चळ तेंचि जालें चंचळ । चंचळ तेंचि ब्रह्म केवळ ।
नाना प्रसंगीं खळबळ । निवाडा नाहीं ।१२।

चळतें आणी निश्चळ । अवघें चैतन्यचि केवळ ।
रूपें वेगळालीं प्रांजळ । कदापी बोलवेना ।१३।

उगीच करी गथागोवी । तो लोकांस कैसें उगवी ।
नाना निश्चयें नाना गोवी । पडत जाते ।१४।

भ्रमास म्हणों परब्रह्म । परब्रह्मास म्हणे भ्रम ।
ज्ञातेपणाचा संभ्रम । बोलोन दावी ।१५।

घाली शास्त्रांची दडपण । प्रचितिविण निरूपण ।
पुसों जातां उगाच सीण । अत्यंत मानी ।१६।

ज्ञात्यास आणि पदार्थभिडा । तो काय बोलेल बापुडा ।
सारासाराचा निवाडा । जाला पाहिजे ।१७।

वैद्य मात्रेची स्तुती करी । मात्रा गुण कांहींच न करी ।
प्रचितिविण तैसी परी । ज्ञानाची जाली ।१८।

जेथें नाहीं सारासार । तेथें अवघा अंधकार ।
नाना परीक्षेचा विचार । राहिला तेथें ।१९।

पाप पुण्य स्वर्ग नर्क । विवेक आणि अविवेक ।
सर्वब्रह्मीं काये एक । सांपडलें नाहीं ।२०।

पावन आणि तें पतन । दोनीं मानिलीं तत्समान ।
निश्चये आणि अनुमान । ब्रह्मरूप ।२१।

ब्रह्मरूप जालें आघवें । तेथें काये निवडावें ।
आवघी साकरचि टाकावें । काये कोठें ।२२।

तैसें सार आणि असार । अवघा जाला येकंकार ।
तेथें बळावला अविचार । विचार कैंचा ।२३।

वंद्य निंद्य येक जालें । तेथें काये हाता आलें ।
उन्मत्त द्रव्यें जें भुललें । तें भलतेंच बोले ।२४।

तैसा अज्ञानभ्रमें भुलला । सर्व ब्रह्म म्हणोन बैसला ।
माहांपापी आणि भला । येकचि मानी ।२५।

सर्वसंगपरित्याग । अव्हासवा विषयेभोग ।
दोघे येकचि मानितां मग । काये उरलें ।२६।

भेद ईश्वर करून गेला । त्याच्या बाचेन न वचे मोडिला ।
मुखामधें घांस घातला । तो अपानीं घालावा ।२७।

ज्या इंद्रियांस जो भोग । तो तो करी येथासांग ।
ईश्वराचें केलें जग । मोडितां उरेना ।२८।

अवघी भ्रांतीची भुटाटकी । प्रचितिविण गोष्टी लटकी ।
वेड लागलें जे बटकी । ते भलतेंचि बोले ।२९।

प्रत्ययज्ञाता सावधान । त्याचें ऐकावें निरूपण ।
आत्मसाक्षात्काराची खूण । तत्काळ बाणे ।३०।

वेडें वांकडें जाणावें । आंधळें पाउलीं वोळखावें ।
बाश्कळ बोलणें सांडावें । वमक जैसें ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'अनुमाननिर्शननाम' समास चौथा समाप्त.

❑❑

दशक १७ : समास ५

अजपानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

येकवीस सहस्त्र सासें जपा । नेमून गेली ते अजपा ।
विचार पाहातां सोपा । सकळ कांहीं ।१।

मुखीं नासिकीं असिजे प्राणें । तयास अखंड येणें जाणें ।
याचा विचार पाहाणें । सूक्ष्मदृष्टीं ।२।

मुळीं पाहातां येक स्वर । त्याचा तार मंद्र घोर ।
त्या घोराहून सूक्ष्म विचार । अजपाचा ।३।

सरिगमपदनिस । सरिं मात्रुका सायास ।
प्रथम स्वरें मात्रुकांस । म्हणोन पाहावें । ४ ।

परेवाचेहून अर्तें । आणि पश्यंतीखालतें ।
स्वराचें जन्मस्थान तें । तेथून उठे । ५ ।

येकांतीं उगेंच बैसावें । तेथें हें समजोन पाहावें ।
अखंड घ्यावें सांडावें । प्रभंजनासी । ६ ।

येकांतीं मौन्य धरून बैसे । सावध पाहातां कैसें भासे ।
सोहं सोहं ऐसे । शब्द होती । ७ ।

उच्चारेंविण जे शब्द । ते जाणावे सहजशब्द ।
प्रत्यया येती परंतु नाद । कांहींच नाहीं । ८ ।

ते शब्द सांडून बैसला । तो मौनी म्हणावा भला ।
योगाभ्यासाचा गल्बला । याकारणें । ९ ।

येकांतीं मौन्य धरून बैसला । तेथें कोण शब्द जाला ।
सोहं ऐसा भासला । अंतर्यामीं । १० ।

धरितां सो सांडितां हं । अखंड चाले सोहं सोहं ।
याचा विचार पाहातां बहु । विस्तारला । ११ ।

देहधारक तितुका प्राणी । श्वेतजउद्भिजादिक खाणी ।
स्वासोस्वास नस्तां प्राणी । कैसे जिती । १२ ।

ऐसी हे अजपा सकळांसी । परंतु कळे जाणत्यासी ।
सहज सांडून सायासीं । पडोंच नये । १३ ।

सहज देव असतचि असे । सायासें देव फुटे नासे ।
नासिवंत देवास विश्वासे । ऐसा कवणु । १४ ।

जगदांतराचें दर्शन । सहज घडे अखंड ध्यान ।
आत्मइछेनें जन । सकळ वर्तती । १५ ।

आत्मयाचें समाधान । घडे तैसेंचि आशन ।
सांडलें फिटलें समर्पण । तयासीच होये ।१६।

अग्नपुरुष पोटीं वसती । तयास अवदानें सकळ देती ।
लोक आज्ञेमधें असती । आत्मयाचे ।१७।

सहज देवजपध्यानें । सहज चालणें स्तुति स्तवनें ।
सहज घडे तें भगवान्तें । मान्य कीजे ।१८।

सहज समजायाकारणें । नाना हटयोग करणें ।
परंतु येकायेकीं समजणें । घडत नाहीं ।१९।

द्रव्य चुकतें दरिद्र येतें । तळीं लक्ष्मी वरी वर्ततें ।
प्राणी काये करील तें । ठाउकें नाहीं ।२०।

तळघरामधें उदंड द्रव्य । भिंतीमधें घातलें द्रव्य ।
स्तंभीं तुळवटीं द्रव्य । आपण मधें ।२१।

लक्ष्मीमध्यें करंटा नांदे । त्याचें दरिद्र आधीक सांदे ।
नवल केलें परमानंदें । परमपुरुषें ।२२।

येक पाहाती येक खाती । ऐसी विवेकाची गती ।
प्रवृत्ति अथवा निवृत्ति । येणेंचि न्यायें ।२३।

अंतरीं वसतां नारायेणें । लक्ष्मीस काये उणें ।
ज्याची लक्ष्मी तो आपणें । बळकट धरावा ।२४।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'अजपानिरूपणनाम' समास पाचवा समाप्त.

❑❑

दशक १७ : समास ६

देहात्मनिरूपण

।। श्रीराम ।।

आत्मा देहामध्यें असतो । नाना सुखदुखें भोगितो ।
सेवटीं शरीर सांडून जातो । येकायेकीं । १ ।

शरीरीं शक्ति तारुण्यपणीं । नाना सुखें भोगी प्राणी ।
अशक्त होतां वृद्धपणीं । दुःखें भोगी । २ ।

मरावेना ऐसी आवडी । हातपाये खोडून प्राण सोडी ।
नाना दुःखें अवघडी । वृद्धपणीं । ३ ।

देहआत्मयांची संगती । कांहींयेक सुख भोगिती ।
चर्फडचर्फडून जाती । देहांतकाळीं । ४ ।

ऐसा आत्मा दुःखदायेक । येकांचे प्राण घेती येक ।
आणी सेवटीं निरार्थक । कांहींच नाहीं । ५ ।

ऐसा दों दिसांचा भ्रम । त्यास म्हणती परब्रह्म ।
नाना दुःखाचा संभ्रम । मानून घेतला । ६ ।

दुःखी होऊन चर्फडून गेले । तेथें कोण समाधान जालें ।
कांहींयेक सुख भोगिलें । तों सर्वेंचि दुःख । ७ ।

जन्मदारभ्य आठवावें । म्हणिजे अवघें पडेल ठावें ।
नाना दुःख मोजावें । काये म्हणोनी । ८ ।

ऐसी आत्मयाची संगती । नाना दुःखें प्राप्त होती ।
दैन्यवाणे होऊन जाती । प्राणीमात्र । ९ ।

कांहीं आनंद कांहीं खेद । जन्मवरी पडिला समंध ।
नाना प्रकारीं विरुद्ध । तडातोडी । १० ।

निद्राकाळीं ढेकुण पिसा । नाना प्रकारीं वळसा ।
नाना उपायें वळसा । त्यांस होये ।११।

भोजनकाळीं माश्या येती । नाना पदार्थ उंदीर नेती ।
पुढें त्यांचीहि फजिती । मार्जरें करिती ।१२।

वा चामवा गोंचिड । गांधेलें कानटें उदंड ।
येकास येक चर्फड । दोहिंकडे ।१३।

विंचु सर्प वाग रिसें । सुसरी लांडिगे माणसास माणसें ।
परस्परें सुखसंतोषें । येकहि नाहीं ।१४।

चौऱ्यासी लक्ष उत्पत्ती । येकांस येक भक्षिती ।
नाना पीडा दुःखणी किती । म्हणौन सांगावें ।१५।

ऐसी अंतरात्म्याची करणी । नाना जीव दाटले धरणीं ।
परस्परें संव्हारणी । येकयेकांची ।१६।

अखंड रडती चर्फडिती । विवळविवळों प्राण देती ।
मूर्ख प्राणी त्यास म्हणती । परब्रह्म ।१७।

परब्रह्म जाणार नाहीं । कोणास दुःख देणार नाहीं ।
स्तुति निंदा दोनी नाहीं । परब्रह्मीं ।१८।

उदंड सिव्या दिधल्या । तितुक्या अंतरात्म्यास लागल्या ।
विचार पाहातां प्रत्यया आल्या । येथातथ्य ।१९।

धगडीचा बटकीचा लवंडीचा । गधडीचा कुतरीचा वोंगळीचा ।
ऐसा हिशेब सिव्यांचा । किती म्हणोनि सांगावा ।२०।

इतुकें परब्रह्मीं लागेना । तेथें कल्पनाचि चालेना ।
तडातोडीचें ज्ञान मानेना । कोणीयेकासी ।२१।

सृष्टीमधें सकळ जीव । सकळांस कैंचें वैभव ।
याकारणें ठायाठाव । निर्मिला देवें ।२२।

उदंड लोक बाजारीचे । जें जें आलें तें तें वेंचे ।
उत्तम तितुकें भाग्याचे । लोक घेती ।२३।

येणेंचि न्यायें अन्न वसन । येणेंचि न्यायें देवतार्चन ।
येणेंचि न्यायें ब्रह्मज्ञान । प्राप्तव्यासारिखें ।२४।

अवघेच लोक सुखी असती । संसार गोड करून नेती ।
माहाराजे वैभव भोगिती । तें करंट्यास कैंचें ।२५।

परंतु अंतीं नाना दुःखें । तेथें होतें सगट सारिखें ।
पूर्वीं भोगिलीं नाना सुखें । अंतीं दुःख सोसवेना ।२६।

कठिण दुःख सोसवेना । प्राण शरीर सोडिना ।
मृत्यदुःख सगट जना । कासाविस करी ।२७।

नाना अवेवहीन जालें । तैसेंचि पाहिजे वर्तलें ।
प्राणीं अंतकाळीं गेलें । कासाविस होउनी ।२८।

रूप लावण्य अवघें जातें । शरीरसामर्थ्य अवघें राहातें ।
कोणी नस्तां मरतें । आपद आपदों ।२९।

अंतकाळ दैन्य दीन । सकळिकांस तत्समान ।
ऐसें चंचळ अवलक्षण । दुःखकारी ।३०।

भोगून अभोक्ता म्हणती । हे तों अवघीच फजिती ।
लोक उगेच बोलती । पाहिल्याविण ।३१।

अंतकाळ आहे कठिण । शेरीर सोडिना प्राण ।
बराड्यासारिखें लक्षण । अंतकाळीं ।३२।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'देहात्मनिरूपणनाम'
समास सहावा समाप्त.

❑❑

दशक १७ : समास ७

जगज्जीवननिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मुळीं उदक निवळ असतें । नाना वल्लीमधें जातें ।
संगदोषें तैसें होतें । आंब्ल तिक्षण कडवट ॥ १ ॥

आत्मा आत्मपणें असतो । देहसंगें विकारतो ।
साभिमानें भरीं भरतो । भलतिकडे ॥ २ ॥

बरी संगती सांपडली । जैसी उंसास गोडी आली ।
विषवल्ली फांपावली । घातकी प्राणी ॥ ३ ॥

अठराभार वनस्पती । गुण सांगावे ते किती ।
नाना देहाचे संगती । आत्मयास होये ॥ ४ ॥

त्यामधें कोणी भले । ते संतसंगें निघाले ।
देहाभिमान सांडून गेले । विवेकबळें ॥ ५ ॥

उदकाचा नाशचि होतो । आत्मा विवेकें निघतो ।
ऐसा आहे प्रत्यय तो । विवेकें पाहा ॥ ६ ॥

ज्यास स्वहितचि करणें । त्यास किती म्हणौन सांगणें ।
हें ज्याचें त्यानें समजणें । सकळ कांहीं ॥ ७ ॥

आपला आपण करी कुडावा । तो आपला मित्र जाणावा ।
आपला नाश करी तो समजावा । वैरी ऐसा ॥ ८ ॥

आपलें आपण अन्हित करावें । त्यास आडवें कोणें निघावें ।
येकांतीं जाऊन जीवें । मारी आपणासी ॥ ९ ॥

जो आपला आपण घातकी । तो आत्महत्यारा पातकी ।
याकारणें विवेकी । धन्य साधु ॥ १० ॥

पुण्यवंतां सत्संगती । पापिष्टां असत्संगती ।
गति आणि अवगती । संगतीयोगें ।११।

उत्तम संगती धरावी । आपली आपण चिंता करावी ।
अंतरीं बरी विवरावी । बुद्धि जाणत्याची ।१२।

इहलोक आणि परलोक । जाणता तो सुखदायेक ।
नेणत्याकरितां अविवेक । प्राप्त होतो ।१३।

जाणता देवाचा अंश । नेणता म्हणिजे तो राक्षस ।
यामधें जें विशेष । तें जाणोन घ्यावें ।१४।

जाणता तो सकळां मान्य । नेणता होतो अमान्य ।
जेणेंकरिता होईजे धन्य । तेंचि घ्यावें ।१५।

साक्षपी शाहाण्याची संगती । तेणें साक्षपी शाहाणे होती ।
आळसी मूर्खाची संगती । आळसी मूर्ख ।१६।

उत्तम संगतीचें फळ सुख । अद्धम संगतीचें फळ दुःख ।
आनंद सांडुनिया शोक । कैसा घ्यावा ।१७।

ऐसे हें प्रगट दिसे । जनामधें उदंड भासे ।
प्राणीमात्र वर्ततसे । उभयेयोगें ।१८।

येका योगें सकळ योग । येका योगें सकळ वियोग ।
विवेकयोगें सकळ प्रयोग । करीत जावे ।१९।

अवचितें सांकडींत पडिलें । तरी तेथून पाहिजे निघालें ।
निघोन जातां जालें । परम समाधान ।२०।

नाना दुर्जनांचा संग । क्षणक्षणा मनभंग ।
याकारणें कांहीं रंग । राखोन जावें ।२१।

शाहाणा येत्न त्याच्या गुणें । पाहों जातां काये उणें ।
सुख संतोष भोगणें । नाना श्लाघ्यता ।२२।

आतां लोकीं ऐसें आहे । सृष्टीमधें वर्तताहे ।
जो कोणी समजोन पाहे । त्यास घडे ।२३।

बहुरत्न वसुंधरा । जाणजाणों विचार करा ।
समजल्यां प्रत्ययो अंतरा- । माजी येतो ।२४।

दुर्बळ आणि संपन्न । वेडें आणि वित्पन्न ।
हें अखंड दंडायमान । असतचि असे ।२५।

येक भाग्यपुरुष मोडती । येक नवे भाग्यवंत होती ।
तैसीच विद्या वित्पती । होत जाते ।२६।

येक भरे येक रितें । रितें मागुतें भरतें ।
भरतेंहि रितें होतें । काळांतरीं ।२७।

ऐसी हे सृष्टीची चाली । संपत्ति दुपारची साउली ।
वयेसा तरी निघोन गेली । हळुहळु ।२८।

बाळ तारुण्य आपलें । वृधाप्य प्रचितीस आलें ।
ऐसें जाणोन सार्थक केलें । पाहिजे कोणियेकें ।२९।

देह जैसें केलें तैसें होतें । येत्न केल्यां कार्यें साधतें ।
तरी मग कष्टावें तें । काये निमित्य ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'जगज्जीवननिरूपणनाम' समास सातवा समाप्त.

दशक १७ : समास ८

तत्त्वनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

नाभीपासून उन्मेषवृत्ती । तेचि परा जाणिजे श्रोतीं ।
ध्वनिरूप पश्यंती । हृदईं वसे ।१।

कंठापासून नाद जाला । मध्यमा वाचा बोलिजे त्याला ।
उच्चार होतां अक्षराला । वैखरी बोलिजे । २ ।

नाभिस्थानीं परा वाचा । तोचि ठाव अंत:कर्णाचा ।
अंत:कर्णपंचकाचा । निवाडा ऐसा । ३ ।

निर्विकल्प जें स्फुरण । उगेंच असतां आठवण ।
तें जाणावें अंत:कर्ण । जाणतीकळा । ४ ।

अंत:कर्णा आठवलें । पुढें होये नव्हेसें गमलें ।
करूं न करू ऐसें वाटलें । तेंचि मन । ५ ।

संकल्प विकल्प तेंचि मन । जेणेंकरितां अनुमान ।
पुढें निश्चयो तो जाण । रूप बुद्धीचें । ६ ।

करीनचि अथवा न करी । ऐसा निश्चयोचि करी ।
तेचि बुद्धि हे अंतरीं । विवेकें जाणावी । ७ ।

जे वस्तुचा निश्चये केला । पुढें तेचि चिंतूं लागला ।
तें चित्त बोलिल्या बोला । येथार्थ मानावें । ८ ।

पुढें कार्याचा अभिमान धरणें । हें कार्ये तों अगत्य करणें ।
ऐस्या कार्यास प्रवर्तणें । तोचि अहंकारु । ९ ।

ऐसें अंत:कर्णपंचक । पंच वृत्ती मिळोन येक ।
कार्येभागें प्रकारपंचक । वेगळाले । १० ।

जैसे पांचहि प्राण । कार्येभागें वेग्ळाले जाण ।
नाहीं तरी वायोचें लक्षण । येकचि असे । ११ ।

सर्वांगीं व्यान नाभीं समान । कंठीं उदान गुदीं अपान ।
मुखीं नासिकीं प्राण । नेमस्त जाणावा । १२ ।

बोलिलें हें प्राणपंचक । आतां ज्ञानइंद्रियेंपंचक ।
श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा नासिक । ऐसीं हें ज्ञानेंद्रियें । १३ ।

वाचा पाणी पाद शिस्न गुद । हे कर्मइंद्रियें प्रसिद्ध ।
शब्द स्पर्श रूप रस गंध । ऐसें हें विषयपंचक ।१४।

अंत:कर्ण प्राणपंचक । ज्ञानेंद्रियें कर्मेंद्रियें पंचक ।
पांचवें विषयपंचक । ऐसीं हे पांच पंचकें ।१५।

ऐसे हे पंचविस गुण । मिळोन सूक्ष्म देह जाण ।
याचा कर्दम बोलिला श्रवण । केलें पाहिजे ।१६।

अंत:कर्ण व्यान श्रवण वाचा । शब्दविषये आकाशाचा ।
पुढें विस्तार वायोचा । बोलिला असे ।१७।

मन समान त्वचा पाणी । स्पर्श रूप हा पवनीं ।
ऐसे हे अडाखे साधुनी । कोठा करावा ।१८।

बुद्धि उदान नयेन चरण । रूपविषयाचें दर्शन ।
संकेतें बोलिलें मन । घालून पाहिजे ।१९।

चित्त अपान जिव्हा शिस्न । रसविषये आप जाण ।
पुढें ऐका सावधान । पृथ्वीचें रूप ।२०।

अहंकार प्राण घ्राण । गुद गंधविषये जाण ।
ऐसें केलें निरूपण । शास्त्रमतें ।२१।

ऐसा हा सूक्ष्म देहे । पाहातां होईजे निसंदेहे ।
येथें मन घालून पाहे । त्यासीच हें उमजे ।२२।

ऐसें सूक्ष्म देहे बोलिलें । पुढें स्थूळ निरोपिलें ।
आकाश पंचगुणें वर्तलें । कैसें स्थुळीं ।२३।

काम क्रोध शोक मोहो भये । हा पंचविध आकाशाचा अन्वये ।
पुढें पंचविध वायो । निरोपिला ।२४।

चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि अकोचन ।
हें पंचविध लक्षण । प्रभंजनाचें ।२५।

क्षुधा त्रुषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे तेजाचे पंचविध गुण।
आतां पुढें आपलक्षण । निरोपिलें पाहिजे ।२६।

शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । हा पंचविध आपाचा भेद ।
पुढें पृथ्वी विशद । केली पाहिजे ।२७।

अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पृथ्वीचे पंचविध धर्म ।
ऐसे स्थूळ देहाचें वर्म । बोलिलें असे ।२८।

पृथ्वी आप तेज वायो आकाश । हे पांचाचे पंचविस ।
ऐसें मिळोन स्थूळ देहास । बोलिजेतें ।२९।

तिसरा देह कारण अज्ञान । चौथा देह माहांकारण ज्ञान ।
हे च्यारी देह निर्शितां विज्ञान। परब्रह्म तें ।३०।

विचारें चौदेहावेगळे केलें । मीपण तत्वांसरिसें गेले ।
अनन्य आत्मनिवेदन जालें । परब्रह्मीं ।३१।

विवेकें चुकला जन्म मृत्य । नरदेहीं साधिलें महत्कृत्य ।
भक्तियोगें कृत्यकृत्य । सार्थक जालें ।३२।

इति श्री पंचीकर्ण । केलेंचि करावें विवर्ण ।
लोहाचें जालें सुवर्ण । परिसाचेन योगें ।३३।

हाहि दृष्टांत घडेना । परिसाचेन परीस करवेना ।
शरण जातां साधुजना । साधुच होइजे ।३४।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'तत्त्वनिरूपणनाम'
समास आठवा समाप्त.

❏❏

दशक १७ : समास ९

तनुचतुष्टये

॥ श्रीराम ॥

स्थूळ सूक्ष्म कारण माहाकारण । ऐसे हे चत्वार देह जाण ।
जागृति स्वप्न सुषुप्ति पूर्ण । तुर्या जाणावी ।१।

विश्व तैजस प्राज्ञ । प्रत्यगात्मा हे अभिमान ।
नेत्रस्थान कंठस्थान हृदयस्थान । मूर्धनी ते ।२।

स्थूळभोग प्रविविक्तभोग । आनंदभोग आनंदावभासभोग ।
ऐसे हे चत्वार भोग । चौदेहाचे ।३।

अकार उकार मकार । अर्धमात्रा तो ईश्वर ।
ऐस्या मात्रा चत्वार । चौदेहाच्या ।४।

तमोगुण रजोगुण । सत्वगुण शुद्धसत्वगुण ।
ऐसे हे चत्वार गुण । चौदेहाचे ।५।

क्रियाशक्ति द्रव्याशक्ति । इछाशक्ति ज्ञानशक्ती ।
ऐशा चत्वार शक्ती । चौदेहाच्या ।६।

ऐसीं हे बत्तिस तत्त्वें । दोहींचीं पन्नास तत्त्वे ।
अवघीं मिळोन ब्यासि तत्त्वें । अज्ञान आणी ज्ञान ।७।

ऐसीं हे तत्वें जाणावीं । जाणोन माइक वोळखावीं ।
आपण साक्षी निरसावीं । येणें रितीं ।८।

साक्षी म्हणिजे ज्ञान । ज्ञानें वोळखावें अज्ञान ।
ज्ञानाज्ञानाचें निर्शन । देहासरिसें ।९।

ब्रह्मांडीं देह कल्पिले । विराट हिरण्यगर्भ बोलिले ।
ते हे विवेकें निर्शले । आत्मज्ञानें ।१०।

आत्मानात्मविवेक करितां । सारासारविचार पाहातां ।
पंचभूतांची माइक वार्ता । प्रचित आली ।११।

अस्ति मांष त्वचा नाडी रोम । हे पांचहि पृथ्वीचे गुणधर्म ।
प्रत्यक्ष शरीरीं हें वर्म । शोधून पाहावें ।१२।

शुक्लीत श्रोणीत लाळ मूत्र स्वेद । हे आपाचे पंचकभेद ।
तत्वें समजोन विशद । करून घ्यावीं ।१३।

क्षुधा त्रुषा आलस्य निद्रा मैथुन । हे पांचहि तेजाचे गुण ।
या तत्त्वांचें निरूपण । केलेंचि करावें ।१४।

चळण वळण प्रासारण । निरोध आणि आकोचन ।
हे पांचहि वायोचे गुण । श्रोतीं जाणावे ।१५।

काम क्रोध शोक मोहो भये । हा आकाशाचा परियाये ।
हें विवरल्याविण काये । समजों जाणे ।१६।

असो ऐसें हें स्थूळ शरीर । पंचविस तत्वांचा विस्तार ।
आतां सूक्ष्मदेहाचा विचार । बोलिजेल ।१७।

अंतःकर्ण मन बुद्धि चित्त अहंकार । आकाशपंचकाचा विचार ।
पुढें वायो निरोत्तर । होऊन ऐका ।१८।

व्यान समान उदान । प्राण आणी अपान ।
ऐसे हे पांचहि गुण । वायोतत्त्वाचे ।१९।

श्रोत्र त्वचा चक्षु जिव्हा घ्राण । पांचहि तेजाचे गुण ।
आतां आप सावधान । होऊन ऐका ।२०।

वाचा पाणी पाद शिस्न गुद । हे आपाचे गुण प्रसिद्ध ।
आतां पृथ्वी विशद । निरोपिली ।२१।

शब्द स्पर्श रूप रस गंध । हे पृथ्वीचे गुण विशद ।
ऐसे हे पंचवीस तत्वभेद । सूक्ष्म देहाचे ।२२।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'तनुचतुष्टयेनाम' समास नववा समाप्त.

❑❑

दशक १७ : समास १०

टोणपसिद्धलक्षण

॥ श्रीराम ॥

आवर्णोदकीं हटकेश्वर । त्यास घडे नमस्कार ।
महिमा अत्यंतचि थोर । तया पाताळलिंगाचा ॥ १ ॥

परंतु तेथें जाववेना । शरीरें दर्शन घडेना ।
विवेकें आणावें अनुमाना । तया ईश्वरासी ॥ २ ॥

सातां समुद्रांचे वेडे । उदंड भूमि पैलिकडे ।
सेवटीं तुटले कडे । भूमंडळाचे ॥ ३ ॥

सात समुद्र वोलांडावे । तेथें जाणें कैसें फावे ।
म्हणोन विवेकी असावे । साधुजन ॥ ४ ॥

जें आपणांस नव्हे ठावें । तें जाणतयास पुसावें ।
मनोवेगें तनें फिरावें । हें तो घडेना ॥ ५ ॥

जे चर्मदृष्टीस नव्हे ठावें । तें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें ।
ब्रह्मांड विवरोन राहावें । समाधानें ॥ ६ ॥

मध्यें आहे भूमीचें चडळ । म्हणौन आकाश आणी पाताळ ।
तें चडळ नस्तां अंतराळ । चहुंकडे ॥ ७ ॥

तयास परब्रह्म म्हणावें । जें उपाधीवेगळें स्वभावें ।
जेथें दृश्यमायेच्या नांवें । सुन्याकार ॥ ८ ॥

दृष्टीचें देखणें दृश्य । मनाचें देखणें भास ।
मनातीत निराभास । विवेकें जाणावें ॥ ९ ॥

दृश्य भास अवघा विघडे । विवेक तेथें पवाडे ।
भूमंडळीं ज्ञाते थोडे । सूक्ष्मदृष्टीचे ॥ १० ॥

वाच्यांश वाचेनें बोलावा । न बोलतां लक्ष्यांश जाणावा ।
निर्गुण अनुभवास आणावा । गुणाचेन योगें ।११।

नाना गुणास आहे नाश । निर्गुण तें अविनाश ।
ढोबळ्याहून विशेष । सूक्ष्म देखणों ।१२।

जें दृष्टीस न पडे ठावें । तें ऐकोन जाणावें ।
श्रवणमननें पडे ठावें । सकळ कांहीं ।१३।

अष्टधेचे जिनस नाना । उदंड पाहातां कळेना ।
अवघें सगट पिटावेना । कोणीयेकें ।१४।

सगट सारिखी स्थिती जाली । तेथें परीक्षाच बुडाली ।
चविनटानें कालविलीं । नाना अन्ने ।१५।

टोणपा नव्हे गुणग्राहिक । मूर्खास कळेना विवेक ।
विवेक आणी अविवेक । येकचि म्हणती ।१६।

उंच नीच कळेना ज्याला । तेथें अभ्यासचि बुडाला ।
नाना अभ्यासें प्राणीयाला । सुटिका कैंची ।१७।

वेड लागोन जालें वोंगळ । त्यास सारिखेंच वाटे सकळ ।
तें जाणावें बाश्कळ । विवेकी नव्हेती ।१८।

ज्यास अखंड होतो नाश । त्यासीच म्हणती अविनाश ।
बहुचकीच्या लोकांस । काये म्हणावें ।१९।

ईश्वरें नाना भेद केले । भेदें सकळ सृष्टी चाले ।
आंधळे परीक्षवंत मिळाले । तेथें परीक्षा कैंची । २०।

जेथें परीक्षेचा अभाव । तो टोणपा समुदाव ।
गुणचि नाहीं गौरव । येईल कैंचें ।२१।

खरें खोटें येकचि जालें । विवेकानें काये केलें ।
असार सांडून सार घेतलें । साधुजनीं ।२२।

उत्तम वस्तूची परीक्षा । कैसी घडे नतद्रक्षा ।
दीक्षाहीनापासीं दीक्षा । येईल कैंची ।२३।

आपलेन वोंगळपणें । दिशा करून शौच्य नेणे ।
वेद शास्त्रें पुराणें । त्यास काये करिती ।२४।

आधी राखावा आचार । मग पाहावा विचार ।
आचारविचारें पैलपार । पाविजेतो ।२५।

जें नेमकास न कळे । तें बाष्कळास केवीं कळे ।
डोळस ठकती आंधळे । कोण्या कामाचे ।२६।

पापपुण्य स्वर्गनर्क । अवघेंच मानिलें येक ।
विवेक आणी अविवेक । काये मानावें ।२७।

अमृत विष येक म्हणती । परी विष घेतां प्राण जाती ।
कुकर्में होते फजिती । सत्कर्में कीर्ति वाढे ।२८।

इहलोक आणि परलोक । जेथें नाहीं साकल्य विवेक ।
तेथें अवघेंच निरार्थक । सकळ कांहीं ।२९।

म्हणौन संतसंगेंचि जावें । सत्शास्त्रचि श्रवण करावें ।
उत्तम गुणास अभ्यासावें । नाना प्रयेत्नें ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'टोणपसिद्धलक्षणनाम' समास दहावा समाप्त.

❑❑

दशक सतरावा समाप्त

❑❑

दशक अठरावा : बहुजिनसी

दशक १८ : समास १

बहुदेवस्थान

॥ श्रीराम ॥

तुज नमूं गजवदना । तुझा महिमा कळेना ।
विद्या बुध्दी देसी जना । लाहानथोरांसी ॥ १ ॥

तुज नमूं सरस्वती । च्यारी वाचा तुझेन स्फूर्ती ।
तुझें निजरूप जाणती । ऐसे थोडे ॥ २ ॥

धन्य धन्य चतुरानना । तां केली सृष्टिरचना ।
वेद शास्त्रें भेद नाना । प्रगट केले ॥ ३ ॥

धन्य विष्णु पाळण करिसी । येकांशें सकळ जीवांसी ।
वाढविसी वर्तविसी । जाणजाणों ॥ ४ ॥

धन्य धन्य भोळाशंकर । जयाच्या देण्यास नाहीं पार ।
रामनाम निरंतर । जपत आहे ॥ ५ ॥

धन्य धन्य इंद्रदेव । सकळ देवांचाहि देव ।
इंद्रलोकींचें वैभव । काये म्हणौनि सांगावें ॥ ६ ॥

धन्य धन्य येमधर्म । सकळ जाणती धर्माधर्म ।
प्राणीमात्रांचे वर्म । ठाईं पाडिती ॥ ७ ॥

वेंकटेसीं महिमा किती । भले उभ्यां अन्न खाती ।
वडे धिरडीं स्वाद घेती । आतळस आपालांचा ॥ ८ ॥

धन्य तूं वो बनशंकरी । उदंड शाखांचिया हारी ।
विवरविवरों भोजन करी । ऐसा कैंचा ॥ ९ ॥

धन्य भीम गोलांगुळा । कोरवड्यांच्या उदंड माळा ।
दहि वडे खातां सकळां । समाधान होये ।१०।

धन्य तूं गा खंडेराया । भंडारें होये पिंवळी काया ।
कांदेभरीत रोटगे खाया । सिद्ध होती ।११।

धन्य तुळजाभोवानी । भक्तां प्रसन्न होते जनीं ।
गुणवैभवास गणी । ऐसा कैंचा ।१२।

धन्य धन्य पांडुरंग । अखंड कथेचा होतो धिंग ।
तानमानें रागरंग । नाना प्रकारीं ।१३।

धन्य तूं गा क्षत्रपाळा । उदंड जना लाविला चाळा ।
भावें भक्ति करितां फळा । वेळ नाहीं ।१४।

रामकृष्णादिक अवतार । त्यांचा महिमा अपार ।
उपासनेस बहुत नर । तत्पर जाले ।१५।

सकळ देवांचें मूळ । तो हा अंतरात्माचि केवळ ।
भूमंडळीं भोग सकळ । त्यासीच घडे ।१६।

नाना देव होऊन बैसला । नाना शक्तिरूपें जाला ।
भोक्ता सकळ वैभवाला । तोचि येक ।१७।

याचा पाहावा विचार । उदंड लांबला जोजार ।
होती जाती देव नर । किती म्हणोनि ।१८।

कीर्ति आणि अपकीर्ति । उदंड निंदा उदंड स्तुती ।
सर्वत्रांची भोगप्राप्ती । अंतरात्म्यासीच घडे ।१९।

कोण देहीं काये करितो । कोण देहीं काये भोगितो ।
भोगी त्यागी वीतरागी तो । येकचि आत्मा ।२०।

प्राणी साभिमानें भुललें । देह्याकडे पाहात गेले ।
मुख्य अंतरात्म्यास चुकले । अंतरी असोनी ।२१।

आरे या आत्मयाची चळवळ पाहे । ऐसा भूमंडळीं कोण आहे ।
अगाध पुण्यें अनुसंधान राहे । कांहींयेक ।२२।

त्या अनुसंधानासरिसें । जळोनी जाईजे किल्मिषें ।
अंतरनिष्ठ ज्ञानी ऐसे । विवरोन पाहाती ।२३।

अंतरनिष्ठ तितुके तरले । अंतरभ्रष्ट तितुके बुडाले ।
बाह्याकारें भरंगळले । लोकाचारें ।२४।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'बहुदेवस्थाननिरूपणनाम' समास पहिला समाप्त.

❑❑

दशक १८ : समास २

सर्वज्ञसंगनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

नेणपणें जालें तें जालें । जालें तें होऊन गेलें ।
जाणतेपणें वर्तलें । पाहिजे नेमस्त । १ ।

जाणत्याची संगती धरावी । जाणत्याची सेवा करावी ।
जाणत्याची सदबुद्धि घ्यावी । हळुहळु । २ ।

जाणत्यापासीं लेहों सिकावें । जाणत्यापासीं वाचूं सिकावें ।
जाणत्यापासीं पुसावें । सकळ कांहीं । ३ ।

जाणत्यास करावा उपकार । जाणत्यास झिजवावें शरीर ।
जाणत्याचा पाहावा विचार । कैसा आहे । ४ ।

जाणत्याचे संगतीनें भजावें । जाणत्याचे संगतीनें झिजावें ।
जाणत्याचे संगतीनें रिझावें । विवरविवरों । ५ ।

जाणत्यापासीं गावें गाणें । जाणत्यापासीं वाजवणें ।
नाना आळाप सिकणें । जाणत्यापासीं । ६ ।

जाणत्याचे कासेसी लागावें । जाणत्याचें औषध घ्यावें ।
जाणता सांगेल तें करावें । पथ्य आधीं । ७ ।

जाणत्यापासीं परीक्षा सिकणें । जाणत्यापासीं तालिम करणें ।
जाणत्यापासीं पोहणें । अभ्यासावें । ८ ।

जाणता बोलेल तैसें बोलावें । जाणता सांगेल तैसें चालावें ।
जाणत्याचे ध्यान घ्यावें । नाना प्रकारीं । ९ ।

जाणत्याच्या कथा सिकाव्या । जाणत्याच्या युक्ति समजाव्या ।
जाणत्याच्या गोष्टी विवराव्या । सकळ कांहीं । १० ।

जाणत्याचे पेंच जाणावे । जाणत्याचे पीळ उकलावे ।
जाणता राखेल तैसे राखावे । लोक राजी । ११ ।

जाणत्याचे जाणावे प्रसंग । जाणत्याचे घ्यावे रंग ।
जाणत्याचे स्फूर्तीचे तरंग । अभ्यासावे । १२ ।

जाणत्याचा साक्षेप घ्यावा । जाणत्याचा तर्क जाणावा ।
जाणत्याचा उल्लेख समजावा । न बोलतांचि । १३ ।

जाणत्याचें धूर्तपण । जाणत्याचें राजकारण ।
जाणत्याचें निरूपण । ऐकत जावें । १४ ।

जाणत्याचीं कवित्वें सिकावीं । गद्यें पद्यें वोळखावीं ।
माधुर्यवचनें समजावीं । अंतर्यामीं । १५ ।

जाणत्याचे पाहावे प्रबंद । जाणत्याचे वचनभेद ।
जाणत्याचे नाना संवाद । बरे शोधावे । १६ ।

जाणत्याची तीक्षणता । जाणत्याची सहिष्णाता ।
जाणत्याची उदारता । समजोन घ्यावी । १७ ।

जाणत्याची नाना कल्पना । जाणत्याची दीर्घ सूचना ।
जाणत्याची विवंचना । समजोन घ्यावी । १८ ।

जाणत्याचा काळ सार्थक । जाणत्याचा अध्यात्मविवेक ।
जाणत्याचे गुण अनेक । आवघेच घ्यावे । १९ ।

जाणत्याचा भक्तिमार्ग । जाणत्याचा वैराग्ययोग ।
जाणत्याचा अवघा प्रसंग । समजोन घ्यावा ।२०।

जाणत्याचें पाहावें ज्ञान । जाणत्याचें सिकावें ध्यान ।
जाणत्याचें सूक्ष्म चिन्ह । समजोन घ्यावें ।२१।

जाणत्याचें अलिप्तपण । जाणत्याचें विदेहलक्षण ।
जाणत्याचें ब्रह्मविवरण । समजोन घ्यावें ।२२।

जाणता येक अंतरात्मा । त्याचा काये सांगावा महिमा ।
विद्याकळागुणसीमा । कोणें करावी ।२३।

परमेश्वराचे गुणानुवाद । अखंड करावा संवाद ।
तेणेंकरितां आनंद । उदंड होतो ।२४।

परमेश्वरें निर्मिलें तें । अखंड दृष्टीस पडतें ।
विवरविवरों समजावें तें । विवेकी जनीं ।२५।

जितुकें कांहीं निर्माण जालें । तितुकें जगदेश्वरें निर्मिलें ।
निर्माण वेगळें केलें । पाहिजे आधीं ।२६।

तो निर्माण करितो जना । परी पाहों जातां दिसेना ।
विवेकबळें अनुमाना । जाणीत जावा ।२७।

त्याचें अखंड लागतां ध्यान । कृपाळुपणें देतो आशन ।
सर्वकाळ संभाषण । तदांशेंचि करावें ।२८।

ध्यान धरीना तो अभक्त । ध्यान धरील तो भक्त ।
संसारापासुनी मुक्त । भक्तांस करी ।२९।

उपासनेचे सेवटीं । देवां भक्तां अखंड भेटी ।
अनुभवी जाणेल गोष्टी । प्रत्ययाची ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'सर्वज्ञसंगनिरूपणनाम' समास दुसरा समाप्त.

दशक १८ : समास ३

निःस्पृहसिकवणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

दुल्लभ शरीरीं दुल्लभ आयुष्य । याचा करूं नये नास ।
दास म्हणे सावकास । विवेक पाहावा ॥ १ ॥

न पाहातां उत्तम विवेक । आवघा होतो अविवेक ।
अविवेकें प्राणी रंक । ऐसा दिसे ॥ २ ॥

हे आपलें आपण केलें । आळसें उदास नागविलें ।
वाईट संगतीनें बुडविलें । देखत देखतां ॥ ३ ॥

मूर्खपणाचा अभ्यास जाला । बाष्कळपणें घातला घाला ।
काम चांडाळ उठिला । तरुणपणीं ॥ ४ ॥

मूर्ख आळसी आणी तरुणा । सर्वांविषीं दैन्यवाणा ।
कांहीं मिळेना कोणा । काये म्हणावें ॥ ५ ॥

जें जें पाहिजे तें तें नाहीं । अन्नवस्त्र तेंहि नाहीं ।
उत्तम गुण कांहींच नाहीं । अंतर्यामीं ॥ ६ ॥

बोलतां येना बैसतां येना । प्रसंग कांहींच कळेना ।
शरीर मन हें वळेना । अभ्यासाकडे ॥ ७ ॥

लिहिणें नाहीं वाचणें नाहीं । पुसणें नाहीं सांगणें नाहीं ।
नेमस्तपणाचा अभ्यास नाहीं । बाष्कळपणें ॥ ८ ॥

आपणास कांहींच येना । आणी सिकविलेंही मानेना ।
आपण वेडा आणी सज्जना । बोल ठेवी ॥ ९ ॥

अंतरी येक बाहेर येक । ऐसा जयाचा विवेक ।
परलोकाचें सार्थक । कैसें घडे ॥ १० ॥

आपला संसार नासला । मनामधें प्रस्तावला ।
तरी मग अभ्यास केला । पाहिजे विवेकाचा ।११।
येकाग्र करूनियां मन । बळेंचि धरावें साधन ।
येत्नीं आळसाचें दर्शन । होऊंच नये ।१२।
अवगुण अवघेचि सांडावे । उत्तम गुण अभ्यासावे ।
प्रबंद पाठ करीत जावे । जाड अर्थ ।१३।
पदप्रबंद श्लोकप्रबंद । नाना धाटी मुद्रा छंद ।
प्रसंगज्ञानेंचि आनंद । होत आहे ।१४।
कोणे प्रसंगीं काये म्हणावें । ऐसें समजोन जाणावें ।
उगेंचि वाउगें सिणावें । कासयासी ।१५।
दुसऱ्याचें अंतर जाणावें । आदर देखोन म्हणावें ।
जें आठवेल तें गावें । हें मूर्खपण ।१६।
ज्याची जैसी उपासना । तेंचि गावें चुकावेना ।
रागज्ञाना ताळज्ञाना । अभ्यासावें ।१७।
साहित संगीत प्रसंग मानें । करावीं कथेचीं घमशानें ।
अर्थांतर श्रवणमननें । काढीत जावें ।१८।
पाठ उदंडचि असावें । सर्वकाळ उजळीत जावें ।
सांगितले गोष्टींचें असावें । स्मरण अंतरीं ।१९।
अखंड येकांत सेवावा । ग्रन्थमात्र धांडोळावा ।
प्रचित येईल तो घ्यावा । अर्थ मनीं ।२०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'निःस्पृहसिकवण निरूपणनाम' समास तिसरा समाप्त.

❑❑

दशक १८ : समास ४

देहेदुल्लभनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

देह्याकरितां गणेशपूजन । देह्याकरितां शारदावंदन ।
देह्याकरितां गुरू सज्जन । संत श्रोते ॥ १ ॥

देह्याकरितां कवित्वें चालती । देह्याकरितां अधेनें करिती ।
देह्याकरितां अभ्यासिती । नाना विद्या ॥ २ ॥

देह्याकरितां ग्रंथलेखन । नाना लिपीवोळखण ।
नाना पदार्थशोधन । देह्याकरितां ॥ ३ ॥

देह्याकरितां माहाज्ञानी । सिद्ध साधु ऋषी मुनी ।
देह्याकरितां तीर्थाटणीं । फिरती प्राणी ॥ ४ ॥

देह्याकरितां श्रवण घडे । देह्याकरितां मननीं पवाडे ।
देह्याकरितां देहीं आतुडे । मुख्य परमात्मा ॥ ५ ॥

देह्याकरितां कर्ममार्ग । देह्याकरितां उपासनामार्ग ।
देह्याकरितां ज्ञानमार्ग । भूमंडळीं ॥ ६ ॥

योगी वीतरागी तापसी । देह्याकरितां नाना सायासी ।
देह्याकरितां आत्मयासी । प्रगटणें घडे ॥ ७ ॥

येहलोक आणी परलोक । देह्याकरितां सकळ सार्थक ।
देहेंविण निरार्थक । सकळ कांहीं ॥ ८ ॥

पुन्हश्चर्णे अनुष्ठानें । गोरांजनें धूम्रपानें ।
सीतोष्ण पंचाग्नी साधणें । देह्याकरितां ॥ ९ ॥

देह्याकरितां पुण्यसीळ । देह्याकरितां पापी केवळ ।
देह्याकरितां अनर्गळ । सुचिस्मंत ॥ १० ॥

देह्याकरितां अवतारी । देह्याकरितां वेषधारी ।
नाना बंडें पाषांडें करी । देह्याकरितां ।११।

देह्याकरितां विषयेभोग । देह्याकरितां सकळ त्याग ।
होती जाती नाना रोग । देह्याकरितां ।१२।

देह्याकरितां नवविधा भक्ती । देह्याकरिता चतुर्विधा मुक्ती ।
देह्याकरितां नाना युक्ती । नाना मतें ।१३।

देह्याकरितां दानधर्म । देह्याकरितां नाना वर्म ।
देह्याकरितां पूर्वकर्म । म्हणती जनीं ।१४।

देह्याकरितां नाना स्वार्थ । देह्याकरितां नाना अर्थ ।
देह्याकरितां होईजे वेर्थ । आणी धन्य ।१५।

देह्याकरितां नाना कळा । देह्याकरितां उणा आगळा ।
देह्याकरितां जिव्हाळा । भक्तिमार्गाचा ।१६।

नाना सन्मार्गसाधनें । देह्याकरितां तुटती बंधनें ।
देह्याकरितां निवेदनें । मोक्ष लाभे ।१७।

देह सकळामधें उत्तमु । देही राहिला आत्मारामु ।
सकळां घटीं पुरुषोत्तमु । विवेकी जाणती ।१८।

देह्याकरितां नाना कीर्ती । अथवा नाना अपकीर्ती ।
देह्याकरितां होती जाती । अवतारमाळिका ।१९।

देह्याकरितां नाना भ्रम । देह्याकरितां नाना संभ्रम ।
देह्याचेन उत्तमोत्तम । भोगिती पदें ।२०।

देह्याकरितां सकळ कांहीं । देह्याविण कांहीं नाहीं ।
आत्मा विरे ठाईं ठाईं । नव्हताच जैसा ।२१।

देहे परलोकीचें तारूं । नाना गुणांचा गुणागरु ।
नाना रत्नांचा विचारु । देह्याचेनी ।२२।

देह्याचेन गायेनकळा । देह्याचेन संगीतकळा ।
देह्याचेन अंतर्कळा । ठाईं पडे ।२३।

देहे ब्रह्मांडाचें फळ । देहे दुल्लभचि केवळ ।
परी या देह्यास निवळ । उमजवावें ।२४।

देह्याकरितां लाहानथोर । करिती आपुलाले व्यापार ।
त्याहि मधें लाहानथोर । कितीयेक ।२५।

जे जे देहे धरुनी आले । ते ते कांहीं करून गेले ।
हरिभजनें पावन जाले । कितीयेक ।२६।

अष्टधा प्रकृतीचें मूळ । संकल्परूपचि केवळ ।
नाना संकल्पें देहेफळ । घेऊन आलें ।२७।

हरिसंकल्प मुळीं होता । तोचि फळीं पाहावा आतां ।
नाना देह्यांतरीं तत्वतां । शोधितां कळे ।२८।

वेलाचे मुळीं बीज । उदकरूप वेली समज ।
पुढें फळामध्यें बीज । मुळींच्या अंशें ।२९।

मुळाकरितां फळ येतें । फळाकरितां मूळ होतें ।
येणेंकरितां होत जातें । भूमंडळ ।३०।

असो कांहीं येक करणें । कैसें घडे देह्याविणें ।
देहे सार्थकीं लावणें । म्हणिजे बरें ।३१।

आत्म्याकरितां देहे जाला । देह्याकरितां आत्मा तगला ।
उभययोगें उदंड चालिला । कार्यभाग ।३२।

चोरून गुप्तरूपें करावें । तें आत्मयासी पडे ठावें ।
कर्तुत्व याचेन स्वभावें । सकळ कांहीं ।३३।

देह्यामधें आत्मा असतो । देहे पूजितां आत्मा तोषतो ।
देहे पिडितां आत्मा क्षोभतो । प्रतक्ष आतां ।३४।

देह्यावेगळी पूजा पावेना । देह्याविण पूजा फावेना ।
जनीं जनार्दन म्हणोनी जना । संतुष्ट करावें ।३५।

उदंड प्रगटला विचार । धर्मस्थापना तदनंतर ।
तेथेंच पूजेस अधिकार । पुण्यशरीरीं ।३६।

सगट भजन करूं येतें । तरी मूर्खपण आंगीं लागतें ।
गाढवासी पूजितां कळतें । काये त्याला ।३७।

पूज्य पूजेसी अधिकार । उगेचि तोषवावे इतर ।
दुखऊं नये कोणाचें अंतर । म्हणिजे बरें ।३८।

सकळ जगदांतरींचा देव । क्षोभतां राहाव्या कोठें ठाव ।
जनावेगळा जनास उपाव । आणीक नाहीं ।३९।

परमेश्वराचे अनंत गुण । मनुष्यें काये सांगावी खूण ।
परंतु अध्यात्मग्रंथश्रवण । होतां उमजे ।४०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'देहेदुल्लभनिरूपणनाम' समास चौथा समाप्त.

❑❑

दशक १८ : समास ५

करंटपरीक्षानिरूपण

।। श्रीराम ।।

धान्य उदंड मोजिले । परी त्या मापें नाहीं भक्षिलें ।
विवरल्याविण तैसें जालें । प्राणीमात्रासी । १ ।

पाठ म्हणतां आवरेना । पुसतां कांहींच कळेना ।
अनुभव पाहातां अनुमाना– । मधें पडे । २ ।

शब्दरत्नें परीक्षावीं । प्रत्ययाचीं पाहोन घ्यावीं ।
येर ते अवघीं सांडावीं । येकीकडे । ३ ।

नांवरूप आवघें सांडावें । मग अनुभवास मांडावें ।
सार असार येकचि करावें । हें मूर्खपण । ४ ।

लेखकें कुळ समजवावें । किंवा उगेंच वाचावें ।
येणें दृष्टांतें समजावें । कोणीतरी । ५ ।

जेथें नाहीं समजावीस । तेथे आवघी कुसमुस ।
पुसों जातां वसवस । वक्ता करी । ६ ।

नाना शब्द येकवटिले । प्रचीतीवीण उपाव केले ।
परी ते अवघेचि वेर्थ गेले । फडप्रसंगीं । ७ ।

पसेवरी वैरण घातलें । तांतडीनें जातें वोडिलें ।
तेणें पीठ बारीक आलें । हें तों घडेना । ८ ।

घांसामागें घांस घातला । आवकाश नाहीं चावायाला ।
अवघा बोकणा भरिला । पुढे कैसें । ९ ।

ऐका फडनिसीचें लक्षण । विरंग जाऊं नेदी क्षण ।
समस्तांचें अंतःकर्ण । सांभाळीत जावें ।१०।

सूक्ष्म नामें सुखें घ्यावीं । तितुकीं रूपें वोळखावीं ।
वोळखोन समजवावीं । श्रोतयांसी ।११।

समशा पुरतां सुखी होती । श्रोते अवघे आनंदती ।
अवघे क्षणक्षणा वंदिती । गोसावियांसी ।१२।

समशा पुरतां वंदिती । समशा न पुरतां निंदिती ।
गोसांवी चिणचिण करिती । कोण्या हिशेबें ।१३।

शुध सोनें पाहोन घ्यावें । कसीं लाउनी तावावें ।
श्रवणमननें जाणावें । प्रत्ययासी ।१४।

वैद्याची प्रचित येना । वेथा परतीं होयेना ।
आणी रागेजावें जना । कोण्या हिशेबें ।१५।

खोटें कोठेंचि चालेना । खोटें कोणास मानेना ।
याकारणें अनुमाना । खरें आणावें ।१६।

लिहिणें न येतां व्यापार केला । कांहीं येक दिवस चालिला ।
पुसता सुरनीस भेटला । तेव्हां खोटें ।१७।

सर्व आवघें हिशेबीं ठावें । प्रत्यय साक्षीनें बोलावें ।
मग सुरनीसें काये करावें । सांगाना कां ।१८।

स्वयें आपणचि गुंते । समजावीस कैसी होते ।
नेणतां कोणीयेक ते । आपदों लागती ।१९।

बळेंविण युध्यास गेला । तो सर्वस्वें नागवला ।
शब्द ठेवावा कोणाला । कोण कैसा ।२०।

जें प्रचीतीस आलें खरें । तेंचि घ्यावें अत्यादरें ।
अनुभवेंविण जें उत्तरें । तें फलकटें जाणावीं ।२१।

सिकऊं जातां राग चढे । परंतु पुढें आदळ घडे ।
खोटा निश्चय तात्काळ उडे । लोकामधें ।२२।

खरें सांडुनी खोटें घेणें । भकाधेस काये उणें ।
त्रिभुवनीं नारायणें । न्याय केला ।२३।

तो न्याय सांडितां सेवटीं । अवघें जगचि लागे पाठीं ।
जनीं भांडभांडों हिंपुटी । किती व्हावें ।२४।

अन्यायें बहुतांस पुरवलें । हें देखिलें ना ऐकिलें ।
वेडें उगेंचि भरीं भरलें । असत्याचे ।२५।

असत्य म्हणिजे तेंचि पाप । सत्य जाणावें स्वरूप ।
दोहींमधें साक्षप । कोणाचा करावा ।२६।

मायेमधें बोलणें चालणें साचें । माया नस्तां बोलणें कैंचें ।
याकारणें निशब्दाचें । मूळ शोधावें ।२७।

वाच्यांश जाणोनी सांडावा । लक्ष्यांश विवरोन घ्यावा ।
याकारणें निशब्द मुळाचा गोवा । आडळेना ।२८।

अष्टधा प्रकृती पूर्वपक्ष । सांडून अलक्षीं लावावें लक्ष ।
मननसीळ परम दक्ष । तोचि जाणे ।२९।

नाना भूस आणि कण । येकचि म्हणणें अप्रमाण ।
रसे चोवडिया कोण । शाहाणा सेवी ।३०।

पिंडीं नित्यानित्यविवेक । ब्रह्मांडीं सारासार अनेक ।
सकळ शोधूनियां येक । सार घ्यावें ।३१।

मायेकरितां कोणीयेक । अन्वय आणि वीतरेक ।
ते माया नस्तां विवेक । कैसा करावा ।३२।

तत्वें तत्त्व सर्व शोधावें । माहांवाकीं प्रवेशावें ।
आत्मनिवेदनें पावावें । समाधान ।३३।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'करंटपरीक्षानिरूपणनाम' समास पाचवा समाप्त.

❑❑

दशक १८ : समास ६

उत्तमपुरुषनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

नाना वस्त्रें नाना भूषणें । येणें शरीर शृंघारणें ।
विवेकें विचारें राजकारणें । अंतर शृंघारिजे । १ ।

शरीर सुंदर सतेज । वस्त्रें भूषणें केलें सज्ज ।
अंतरीं नस्तां च्यातुर्यबीज । कदापी शोभा न पवे । २ ।

तुंड हेंकाड कठोरवचनी । अखंड तोले साभिमानी ।
न्याय नीति अंतःकर्णी । घेणार नाहीं । ३ ।

तऱ्हे सीघ्रकोपी सदा । कदापि न धरी मर्यादा ।
राजकारण संवादा । मिळोंचि नेणे । ४ ।

ऐसे लौंद बेइमानी । कदापि सत्य नाहीं वचनीं ।
पापी अपस्मार जनीं । राक्षेस जाणावे । ५ ।

समयासारिखा समयो येना । नेम सहसा चालेना ।
नेम धरितां राजकारणा । अंतर पडे । ६ ।

अति सर्वत्र वर्जावें । प्रसंग पाहोन चालावें ।
हटनिग्रहीं न पडावें । विवेकी पुरुषें । ७ ।

बहुतचि करितां हट । तेथें येऊन पडिले तट ।
कोणीयेकाचा सेवट । जाला पाहिजे । ८ ।

बरें ईश्वर आहे साभिमानी । विशेष तुळजाभोवानी ।
परंतु विचार पाहोनी । कार्ये करणें । ९ ।

अखंडचि सावधाना । बहुत काये करावी सूचना ।
परंतु कांहीं येक अनुमाना । आणिलें पाहिजे ।१०।

समर्थांपासीं बहुत जन । राहिला पाहिजे साभिमान ।
निश्चळ करूनियां मन । लोक असती ।११।

म्लेच दुर्जन उदंड । बहुतां दिसाचें माजलें बंड ।
याकारणें अखंड । सावधान असावें ।१२।

सकळकर्ता तो ईश्वरु । तेणें केला आंगिकारु ।
तया पुरुषाचा विचारु । विरुळा जाणे ।१३।

न्याय नीति विवेक विचार । नाना प्रसंगप्रकार ।
परिक्षिणें परांतर । देणें ईश्वराचें ।१४।

माहायेत्न सावधपणें । समई धारिष्ट धरणें ।
अद्भुतचि कार्य करणें । देणें ईश्वराचें ।१५।

येश कीर्ती प्रताप महिमा । उत्तम गुणासी नाहीं सीमा ।
नाहीं दुसरी उपमा । देणें ईश्वराचें ।१६।

देव ब्राह्मण आचार विचार । कितेक जनासी आधार ।
सदा घडे परोपकार । देणें ईश्वराचें ।१७।

येहलोक परलोक पाहाणें । अखंड सावधपणें राहाणें ।
बहुत जनाचें साहाणें । देणें ईश्वराचें ।१८।

देवाचा कैपक्ष घेणें । ब्राह्मणाची चिंता वाहाणें ।
बहु जनासी पाळणें । देणें ईश्वराचें ।१९।

धर्मस्थापनेचे नर । ते ईश्वराचे अवतार ।
जाले आहेत पुढें होणार । देणें ईश्वराचें ।२०।

उत्तम गुणाचा ग्राहिक । तर्क तीक्षण विवेक ।
धर्मवासना पुण्यश्लोक । देणें ईश्वराचें ।२१।

सकळ गुणामधें सार । तजविजा विवेक विचार ।
जेणें पाविजे पैलपार । अरत्रपरत्रींचा ।२२।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'उत्तमपुरुषनिरूपणनाम' समास सहावा समाप्त.

❑❑

दशक १८ : समास ७

जनस्वभावनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

जनाचा लालची स्वभाव । आरंभींच म्हणती देव ।
म्हणिजे मला कांहीं देव । ऐसी वासना । १ ।

कांहींच भक्ती केली नस्तां । आणी इछिती प्रसन्नता ।
जैसें कांहींच सेवा न करितां । स्वामीस मागती । २ ।

कष्टेंविण फळ नाहीं । कष्टेंविण राज्य नाहीं ।
केल्याविण होत नाहीं । साध्य जनीं । ३ ।

आळसें काम नासतें । हें तों प्रत्ययास येतें ।
कष्टाकडे चुकावितें । हीन जन । ४ ।

आधीं कष्टाचें दुःख सोसिती । ते पुढें सुखाचें फळ भोगिती ।
आधीं आळसें सुखावती । त्यासीं पुढें दुःख । ५ ।

येहलोक अथवा परलोक । दोहिंकडे सारिखाचि विवेक ।
दीर्घ सूचनेचें कौतुक । कळलें पाहिजे । ६ ।

मेळविती तितुकें भक्षिती । ते कठीण काळीं मरोन जाती ।
दीर्घ सूचनेनें वर्तती । तेचि भले । ७ ।

येहलोकींचा संचितार्थ । परलोकींचा परमार्थ ।
संचितेंविण वेर्थ । जीत मेलें । ८ ।

येकदां मेल्यानें सुटेना । पुन्हा जन्मोजन्मीं यातना ।
आपणास मारी वांचविना । तो आत्महत्यारा । ९ ।

प्रतिजन्मीं आत्मघात । कोणें करावें गणीत ।
याकारणें जन्ममृत्य । केंवी चुके ।१०।

देव सकळ कांहीं करितो । ऐसें प्राणिमात्र बोलतो ।
त्याचे भेटीचा लाभ तो । अकस्मात जाला ।११।

विवेकाचा लाभ घडे । जेणें परमात्मा ठाईं पडे ।
विवेक पाहातां सांपडे । विवेकी जनीं ।१२।

देव पाहातां आहे येक । परंतु करितो अनेक ।
त्या अनेकास येक । म्हणों नये कीं ।१३।

देवाचें कर्तुत्व आणि देव । कळला पाहिजे अभिप्राव ।
कळल्याविण कितेक जीव । उगेच बोलती ।१४।

उगेच बोलती मूर्खपणें । शाहाणपण वाढायाकारणें ।
त्रुप्तिलागीं उपाव करणें । ऐसें जालें ।१५।

जेहीं उदंड कष्ट केले । ते भाग्य भोगून ठेले ।
येर ते बोलतचि राहिले । करंटे जन ।१६।

करंट्याचें करंट लक्षण । समजोन जाती विचक्षण ।
भल्याचे उत्तम लक्षण । करंट्यास कळेना ।१७।

त्याची पैसावली कुबुद्धी । तेथें कैंची असेल शुद्धी ।
कुबुद्धीं तेचि सुबुद्धी । ऐसी वाटे ।१८।

मनुष्यशुद्धीस सांडावें । त्याचें काये खरें मानावें ।
जेथें विचाराच्या नांवें । सुन्याकार ।१९।

विचारें येहलोक परलोक । विचारें होतसे सार्थक ।
विचारें नित्यानित्यविवेक । पाहिला पाहिजे ।२०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'जनस्वभावनिरूपणनाम' समास सातवा समाप्त.

दशक १८ : समास ८

अंतर्देवनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ब्रह्म निराकार निश्चळ । आत्म्यास विकार चंचळ ।
तयास म्हणती सकळ । देव ऐसें । १ ।

देवाचा ठावचि लागेना । येक देव नेमस्त कळेना ।
बहुत देवीं अनुमानेना । येक देव । २ ।

म्हणोनी विचार असावा । विचारें देव शोधावा ।
बहुत देवांचा गोवा । पडोंचि नये । ३ ।

देव क्षत्रीं पाहिला । त्यासारिखा धातूचा केला ।
पृथ्वीमधें दंडक चालिला । येणें रीती । ४ ।

नाना प्रतिमादेवांचे मूळ । तो हा क्षत्रदेवचि केवळ ।
नाना क्षत्रें भूमंडळ । शोधून पाहावें । ५ ।

क्षत्रदेव पाषाणाचा । विचार पाहातां तयाचा ।
तंत लागला मुळाचा । अवताराकडे । ६ ।

अवतारी देव संपले । देहे धरुनी वर्तोन गेले ।
त्याहून थोर अनुमानले । ब्रह्मा विष्णु महेश । ७ ।

त्या तिही देवांस ज्याची सत्ता । तो अंतरात्माचि पाहातां ।
कर्ता भोक्ता तत्वतां । प्रतक्ष आहे । ८ ।

युगानयुगें तिन्ही लोक । येकचि चालवी अनेक ।
हा निश्चयाचा विवेक । वेदशास्त्रीं पाहावा ।९।

आत्मा वर्तवितो शरीर । तोचि देव उत्तरोत्तर ।
जाणीवरूपें कळिवर । विवेकें वर्तवी ।१०।

तो अंतर्देव चुकती । धांवा घेऊन तीर्था जाती ।
प्राणी बापुडे कष्टती । देवास नेणतां ।११।

मग विचारिती अंतःकर्णीं । जेथें तेथें धोंडा पाणी ।
उगेंचि वणवण हिंडोनि । काये होतें ।१२।

ऐसा ज्यासी विचार कळला । तेणें सत्संग धरिला ।
सत्संगें देव सांपडला । बहुत जनांसी ।१३।

ऐसीं हे विवेकाचीं कामे । विवेकी जाणतील नेमें ।
अविवेकी भुलले भ्रमें । त्यांस हें कळेना ।१४।

अंतरवेधी अंतर जाणे । बाहेरमुद्रा कांहींच नेणे ।
म्हणोन विवेकी शाहाणे । अंतर शोधिती ।१५।

विवेकेंविण जो भाव । तो भावचि अभाव ।
मूर्खस्य प्रतिमा देव । ऐसें वचन ।१६।

पाहात समजत सेवटा गेला । तोचि विवेकी भला ।
तत्वें सांडुनी पावला । निरंजनीं ।१७।

आरे जें आकारासी येतें । तें अवघेंच नासों जाते ।
मग गल्बल्यावेगळें तें । परब्रह्म जाणावें ।१८।

चंचळ देव निश्चळ ब्रह्म । परब्रह्मीं नाहीं भ्रम ।
प्रत्ययज्ञानें निभ्रम । होईजेतें ।१९।

प्रचीतीविण जें केलें । तें तें अवघें वेर्थ गेलें ।
प्राणी कष्टकष्टोंचि मेले । कर्मकचाटें ।२०।

कर्माविगळें न व्हावें । तरी देवास कासया भजावें ।
विवेकी जाणती स्वभावें । मूर्ख नेणे ।२१।

कांहीं अनुमानलें विचारें । देव आहे जगदांतरें ।
सगुणाकरितां निर्धारें । निर्गुण पाविजे ।२२।

सगुण पाहातां मुळास गेला । सहजचि निर्गुण पावला ।
संगत्यागें मोकळा जाला । वस्तुरूप ।२३।

परमेश्वरीं अनुसंधान । लावितां होईजे पावन ।
मुख्य ज्ञानेंचि विज्ञान । पाविजेतें ।२४।

ऐसीं हे विवेकाचीं विवर्णे । पाहावीं सुचित अंतःकर्णे ।
नित्यानित्यविवेक श्रवणें । जगदोधार ।२५।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'अंतर्देवनिरूपणनाम' समास आठवा समाप्त.

दशक १८ : समास ९

निद्रानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

वंदूनिया आदिपुरुष । बोलों निद्रेचा विळास ।
निद्रा आलियां सावकास । जाणार नाहीं ।१।

निद्रेनें व्यापिली काया । आळस आंग मोडे जांभया ।
तेणेंकरितां बैसावया । धीर नाहीं ।२।

कडकडां जांभया येती । चटचटां चटक्या वाजती ।
डकडकां डुकल्या देती । सावकास ।३।

येकाचे डोळे झांकती । येकाचे डोळे लागती ।
येक ते वचकोन पाहाती । चहुंकडे ।४।

येक उलथोन पडिले । तिहीं ब्रह्मांविणे फोडिले ।
हुडकाचे टुकडे जाले । सुधी नाहीं ॥ ५ ॥
येक टेंकोन बैसले । तेथेंचि घोरों लागले ।
येक उताणें पसरले । सावकास ॥ ६ ॥
कोणी मुकुंडी घालिती । कोणी कानवडे निजती ।
कोणी चक्रीं फिरती । चहुंकडे ॥ ७ ॥
येक हात हालविती । येक पाये हालविती ।
येक दांत खाती । कर्कराटें ॥ ८ ॥
येकाचीं वस्त्रें निघोनि गेलीं । ते नागवींच लोळों लागलीं ।
येकाचीं मुंडासीं गडबडिलीं । चहुंकडे ॥ ९ ॥
येक निजेलीं अव्यावेस्तें । येक दिसती जैसीं प्रेतें ।
दांत पसरुनी जैसीं भूतें । वाईट दिसती ॥ १० ॥
येक वोसणतचि उठिले । येक अंधारीं फिरों लागले ।
येक जाऊन निजेले । उकरड्यावरी ॥ ११ ॥
येक मडकी उतरिती । येक भोंई चांचपती ।
येक उठोन वाटा लागती । भलतीकडे ॥ १२ ॥
येक प्राणी वोसणाती । येक फुंदफुंदों रडती ।
येक खदखदां हांसती । सावकास ॥ १३ ॥
येक हाका मारूं लागले । येक बोंबलित उठिले ।
येक वचकोन राहिले । आपुले ठाईं ॥ १४ ॥
येक क्षणक्षणा खुरडती । येक डोई खाजविती ।
येक कढों लागती । सावकास ॥ १५ ॥
येकाच्या लाळा गळाल्या । येकाच्या पिका सांडल्या ।
येकीं लघुशंका केल्या । सावकास ॥ १६ ॥

येक राउत सोडिती । येक कर्पट ढेंकर देती ।
येक खांकरुनी थुंकिती । भलतीकडे ।१७।

येक हागती येक वोकिती । येक खोंकिती येक सिंकिती ।
येक ते पाणी मागती । निदसुऱ्या स्वरें ।१८।

येक दुस्वप्नें निर्बुजले । येक सुस्वप्नें संतोषले ।
येक ते गाढमुढीं पडिले । सुषुप्तिमध्यें ।१९।

इकडे उजेडाया जालें । कोण्हीं पढणें आरंभिलें ।
कोणीं प्रातस्मरामि मांडिलें । हरिकीर्तन ।२०।

कोणी आठविल्या ध्यानमूर्ति । कोणी येकांतीं जप करिती ।
कोणी पाठांतर उजळिती । नाना प्रकारें ।२१।

नाना विद्या नाना कळा । आपलाल्या सिकती सकळा ।
तानमानें गायेनकळा । येक गाती ।२२।

मागें निद्रा संपली । पुढें जागृति प्राप्त जाली ।
वेवसाईं बुध्दी आपुली । प्रेरिते जाले ।२३।

ज्ञाता तत्वे सांडून पळाला । तुर्येपैलिकडे गेला ।
आत्मनिवेदनें जाला । ब्रह्मरूप ।२४।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'निद्रानिरूपणनाम' समास नववा समाप्त.

दशक १८ : समास १०

श्रोताअवलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

कोणीयेका कार्याचा साक्षप । कांहीं तऱ्ही घडे विक्षेप ।
काळ साहें तें आपेंआप । होत जातें । १ ।

कार्यभाग होत चालिला । तेणें प्राणी शोक जाला ।
विचारहि सुचों लागला । दिवसेंदिवस ॥ २ ॥

कोणीयेक प्राणी जन्मासी येतो । कांहीं तऱ्ही काळ साहें होतो ।
दुःखाउपरी सुख देतो । देव कृपाळुपणें ॥ ३ ॥

अवघाचि काळ जरी सजे । तरी अवघेचि होती राजे ।
कांहीं सजे कांहीं न सजे । ऐसें आहे ॥ ४ ॥

येहलोक अथवा परलोक । साधतां कोणीयेक विवेक ।
अद्भुत होये स्वाभाविक । देणें ईश्वराचें ॥ ५ ॥

ऐकल्याविण कळलें । सिकविल्याविण शहाणपण आलें ।
देखिलें ना ऐकिलें । भूमंडळीं ॥ ६ ॥

सकळ कांहीं ऐकतां कळे । कळतां कळतां वृत्ति निवळे ।
नेमस्त मनामधें आकळे । सारासार ॥ ७ ॥

श्रवण म्हणिजे ऐकावें । मनन म्हणिजे मनीं धरावें ।
येणें उपायें स्वभावें । त्रयलोक्य चाले ॥ ८ ॥

श्रवणाआड विक्षेप येती । नाना जिनस सांगों किती ।
सावध असतां प्रत्यय येती । सकळ कांहीं ॥ ९ ॥

श्रवणीं लोक बैसले । बोलतां बोलतां येकाग्र जाले ।
त्याउपरी जे नूतन आले । ते येकाग्र नव्हेती ॥ १० ॥

मनुष्य बाहेर हिंडोनी आलें । नाना प्रकारीचें ऐकिलें ।
उदंड गलबलूं लागलें । उगें असेना ॥ ११ ॥

प्रसंग पाहोन चालती । ऐसे लोक थोडे असती ।
श्रवणीं नाना विक्षेप होती । ते हे ऐका ॥ १२ ॥

श्रवणीं बैसले ऐकाया । अडों लागलीसें काया ।
येती कडकडां जांभया । निद्राभरें ।१३।

बैसले सुचित करूनि मना । परी तें मनचि ऐकेना ।
मागें होतें ऐकिलें नाना । तेंचि धरुनी बैसलें ।१४।

तत्पर केलें शरीर । परी मनामधें आणीक विचार ।
कल्पना कल्पी तो विस्तार । किती म्हणोनी सांगावा ।१५।

जें जें कांहीं श्रवणीं पडिलें । तितुकें समजोन विवरलें ।
तरीच कांहीं सार्थक जालें । निरूपणीं ।१६।

मन दिसतें मां धरावें । ज्याचें त्यानें आवरावें ।
आवरून विवेकें धरावें । अर्थांतरीं ।१७।

निरूपणीं येऊन बैसला । परी तो उदंड जेऊन आला ।
बैसतांच कासाविस जाला । त्रुषाक्रांत ।१८।

आधीं उदक आणविलें । घळघळां उदंड घेतलें ।
तेणें मळमळूं लागलें । उठोनी गेला ।१९।

कर्पट ढेंकर उचक्या देती । वारा सरतां मोठी फजिती ।
क्षणाक्षणा उठोनी जाती । लघुशंकेसी ।२०।

दिशेनें कासावीस केला । आवघेंचि सांडून धांविला ।
निरूपणप्रसंगीं निघोनी गेला । अखंड ऐसा ।२१।

दृष्टांतीं कांहीं अपूर्व आलें । अंतःकर्ण तेथेंचि राहिलें ।
कोठवरी काये वाचिलें । कांहीं कळेना ।२२।

निरूपणीं येऊन बैसला । तो विंचुवें फणकाविला ।
कैंचें निरूपण जाला । कासावीस ।२३।

पोटामधें तिडिक उठिली । पाठीमधें करक भरली ।
चालक चिखल्या पुळी जाली । बैसवेना ।२४।

पिसोळा चाऊन पळाला । तेणें प्राणी दुश्चीत जाला ।
कोणें नेटें गल्बला केला । तेथेंचि धांवें ।२५।

विषई लोक श्रवणीं येती । ते बायेकांकडेच पाहाती ।
चोरटे लोक चोरून जाती । पादरक्षा ।२६।

होये नव्हे वादवेवाद । तेणें उदंड जाला खेद ।
सिव्या गाळी अप्रमाद । होतां चुकला ।२७।

कोणी निरूपणीं बैसती । सावकास गोष्टी लाविती ।
हरिदास ते रें रें करिती । पोटासाठीं ।२८।

बहुत जाणते मिळाले । येकापुढें येक बोले ।
लोकांचे आशये राहिले । कोण जाणे ।२९।

माझें होये तुझें नव्हे । ऐसी अखंड जयास सवे ।
न्याये नीति सांडून धांवे । अन्यायाकडे ।३०।

आपल्या थोरपणासाठीं । अच्यावाच्या तोंड पिटी ।
न्याये नाहीं ते सेवटीं । परम अन्याई ।३१।

येकेकडे अभिमान उठे । दुसरेकडे उदंड पेटे ।
ऐसे श्रोते खरे खोटे । कोण जाणे ।३२।

म्हणोन जाणते विचक्षण । ते आधींच धरिती नेणपण ।
मूर्ख टोणपा आपण । कांहींच नाहीं ।३३।

आपणाहून देव थोर । ऐसा जयास कळला विचार ।
सकळ कांहीं जगदांतर । तेहिं राखावें ।३४।

सभेमधें कळहो जाला । शब्द येतो जाणत्याला ।
अंतरें राखों नाहीं सिकला । कैसा योगी ।३५।

वैर करितां वैरचि वाढे । आपणास दुःख भोगणें घडे ।
म्हणोनि शाहाण्याचे कुकडे । कळों आलें ।३६।

अखंड आपणा सांभाळिती । क्षुल्लकपण येऊं नेदिती ।
थोर लोकांस क्ष्मा शांति । अगत्य करणें ।३७।

अवगुणापासीं बैसला गुणी । आवगुण कळतो ततक्षणीं ।
विवेकी पुरुषाची करणी । विवेकें होते ।३८।

उपाये परियाये दीर्घ प्रेत्न । विवेकबळें नाना येत्न ।
करील तयाचें महिमान । तोचि जाणे ।३९।

दुर्जनी वेवदरून घेतला । बाश्कळ लोकीं घसरिला ।
विवेकापासून चेवला । विवेकी कैसा ।४०।

न्याये परियाये उपाये । मूर्खास हें कळे काये ।
मूर्खाकरितां चिवडा होये । मज्यालसीचा ।४१।

मग ते शाहाणे नीट करिती । स्वयें साहोन साहविती ।
स्वयें करून करविती । लोकांकरवीं ।४२।

पृथ्वीमधें उदंड जन । जनामधें असती सज्जन ।
जयांकरितां समाधान । प्राणीमात्रांसी ।४३।

तो मनोगतांची आंगें जाणे । मान प्रसंग समये जाणे ।
संतप्तालागीं निवऊं जाणे । नाना प्रकारें ।४४।

ऐसा तो जाणता लोक । समर्थ तयाचा विवेक ।
त्याचें करणें कांहीं येक । जनास कळेना ।४५।

बहुत जनास चालवी । नाना मंडळें हालवी ।
ऐसी हे समर्थपदवी । विवेकें होते ।४६।

विवेक एकांतीं करावा । जगदीश धारणेनें धरावा ।
लोक आपला आणी परावा । म्हणोंचि नये ।४७।

येकांतीं विवेक ठाईं पडे । येकांती येत्न सांपडे ।
येकांती तर्क वावडे । ब्रह्मांडगोळीं ।४८।

येकांतीं स्मरण करावें । चुकलें निधान पडे ठावें ।
अंतरात्म्यासरिसें फिरावें । कांहीं तरी ।४९।

जयास येकांत मानला । अवघ्या आधीं कळें त्याला ।
त्यावेगळें वडिलपणाला । ठावचि नाहीं ।५०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'श्रोताअवलक्षणनिरूपणनाम' समास दहावा समाप्त.

❑❑

दशक अठरावा समाप्त

❑❑

दशक एकोणिसावा : सिकवणनाम

दशक १९ : समास १

लेखनक्रियानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ब्राह्मणें बाळबोध अक्षर । घडसुनी करावें सुंदर ।
जें देखतांचि चतुर । समाधान पावती ॥ १ ॥

वाटोळें सरळें मोकळें । वोतलें मसीचें काळें ।
कुळकुळीत वळी चालिल्या ढाळें । मुक्तमाळा जैशा ॥ २ ॥

अक्षरमात्र तितुकें नीट । नेमस्त पैस काने नीट ।
आडव्या मात्रा त्याहि नीट । आर्कुलीं वेलांड्या ॥ ३ ॥

पहिलें अक्षर जें काढिलें । ग्रंथ संपेतों पाहात गेलें ।
येका टांकेंचि लिहिलें । ऐसें वाटे ॥ ४ ॥

अक्षराचें काळेपण । टांकांचें ठोसरपण ।
तैसेंचि वळण वांकाण । सारिखेंचि ॥ ५ ॥

वोळीस वोळी लागेना । आर्कुली मात्रा भेदीना ।
खालीले वोळीस स्पर्शेना । अथवा लंबाक्षर ॥ ६ ॥

पान शिशानें रेखाटावें । त्यावरी नेमकचि ल्याहावें ।
दुरी जवळी न व्हावें । अंतर वोळीचें ॥ ७ ॥

कोठें शोधासी आडेना । चुकी पाहातां सांपडेना ।
गरज केली हें घडेना । लेखकापासुनी ॥ ८ ॥

ज्याचें वय आहे नूतन । त्यानें ल्याहावें जपोन ।
जनासी पडे मोहन । ऐसें करावें ॥ ९ ॥

बहु बारिक तरुणपणीं । कामा नये म्हातारपणीं ।
मध्यस्त लिहिण्याची करणी । केली पाहिजे ।१०।
भोंवतें स्थळ सोडून द्यावें । मधेंचि चमचमित ल्याहावें ।
कागद झडतांहि झडावें । नलगेचि अक्षर ।११।
ऐसा ग्रंथ जपोनि ल्याहावा । प्राणीमात्रांस उपजे हेवा ।
ऐसा पुरुष तो पाहावा । म्हणती लोक ।१२।
काया बहुत कष्टवावी । उत्कट कीर्ति उरवावी ।
चटक लाउनी सोडावी । कांहीं येक ।१३।
घट्य कागद आणावे । जपोन नेमस्त खळावे ।
लिहिण्याचे सामे असावे । नानापरी ।१४।
सुऱ्या कातऱ्या जागाईत । खळी घोंटाळें तागाईत ।
नाना सुरंग मिश्रित । जाणोनि घ्यावें ।१५।
नाना देसीचे बरु आणावे । घटी बारिक सरळे घ्यावे ।
नाना रंगाचे आणावे । नाना जिनसी ।१६।
नाना जिनसी टांकतोडणी । नाना प्रकारें रेखाटणी ।
चित्रविचित्र करणी । सिसेंलोळ्या ।१७।
हिंगुळ संग्रहीं असावे । वाळले आळिते पाहोन घ्यावे ।
सोपें भिजउनी वाळवावे । संग्रह मसीचे ।१८।
तगटी इतिश्रया कराव्या । बंदरी फळ्या घोटाव्या ।
नाना चित्रीं चिताराव्या । उंच चित्रें ।१९।
नाना गोप नाना बासनें । मेणकापडें सिंदुरवर्णें ।
पेट्या कुलपें जपणें । पुस्तकाकारणें ।२०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'लेखनक्रियानिरूपणनाम' समास पहिला समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास २

विवरणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मागां बोलिले लेखनभेद । आतां ऐका अर्थभेद ।
नाना प्रकारीचे संवाद । समजोन घ्यावे ॥ १ ॥

शब्दभेद अर्थभेद । मुद्राभेद प्रबंधभेद ।
नाना शब्दाचे शब्दभेद । जाणोनी पाहावे ॥ २ ॥

नाना आशंका प्रत्योत्तरें । नाना प्रचित साक्षात्कारें ।
जेणेंकरितां जगदांतरें । चमत्कारती ॥ ३ ॥

नाना पूर्वपक्ष सिद्धांत । प्रत्ययो पाहावा नेमस्त ।
अनुमानाचें खस्तवेस्त । बोलोंचि नये ॥ ४ ॥

प्रवृत्ति अथवा निवृत्ती । प्रचितीविण अवघी भ्रांती ।
गळंग्यांमधील जगज्जोति । चेतेल कोठें ॥ ५ ॥

हेत समजोन उत्तर देणें । दुसऱ्याचे जीवीचें समजणें ।
मुख्य चातुर्याचीं लक्षणें । तें हें ऐसीं ॥ ६ ॥

चातुर्येविण खटपट । ते विद्याचि फलकट ।
सभेमधें आटघाट । समाधान कैंचें ॥ ७ ॥

बहुत बोलणें ऐकावें । तेथें मोन्यचि धरावें ।
अल्पचिन्हें समजावें । जगदांतर ॥ ८ ॥

बाष्कळांमधें बैसों नये । उद्धटासीं तंडों नये ।
आपणाकरितां खंडों नये । समाधान जनाचें ॥ ९ ॥

नेणतपण सोडूं नये । जाणपणें फुगों नये ।
नाना जनांचें हृदये । मृद शब्दें उकलावें ॥१०॥

प्रसंग जाणावा नेटका । बहुतांसी जाझु घेऊं नका ।
खरें असतांचि नासका । फड होतो ।११।

शोध घेतां आळसों नये । भ्रष्ट लोकीं बैसों नये ।
बैसलें तरी टाकूं नये । मिथ्या दोष ।१२।

अंतर आर्तांचें शोधावें । प्रसंगीं थोडेंचि वाचावें ।
चटक लाउनी सोडावें । भल्या मनुष्यासी ।१३।

मज्यालसींत बैसों नये । समाराधनेसी जाऊं नये ।
जातां येळीलवाणें होये । जिणें आपुलें ।१४।

उत्तम गुण प्रगटवावे । मग भलत्यासी बोलतां फावे ।
भले पाहोन करावे । शोधून मित्र ।१५।

उपासनेसारिखें बोलावें । सर्व जनासी तोषवावें ।
सगट बरेंपण राखावे । कोण्हीयेकासी ।१६।

ठाईं ठाईं शोध घ्यावा । मग ग्रामीं प्रवेश करावा ।
प्राणीमात्र बोलवावा । आप्तपणें ।१७।

उंच नीच म्हणों नये । सकळांचें निववावें हृदये ।
अस्तमानीं जाऊं नये । कोठें तऱ्हीं ।१८।

जगामधें जगमित्र । जिव्हेपासीं आहे सूत्र ।
कोठें तऱ्ही सत्पात्र । शोधून काढावें ।१९।

कथा होती तेथें जावें । दुरी दीनासारिखें बैसावें ।
तेथील सकळ हरद्र घ्यावें । अंतर्यामीं ।२०।

तेथें भलें आडळती । व्यापक तेहि कळों येती ।
हळुहळु मंदगती । रीग करावा ।२१।

सकळामधें विशेष श्रवण । श्रवणाहुनी थोर मनन ।
मननें होये समाधान । बहुत जनाचें ।२२।

धूर्तपणें सकळ जाणावें । अंतरीं अंतर बाणावें ।
समजल्याविण सिणावें । कासयासी ।२३।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'विवरणनिरूपणनाम' समास दुसरा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ३

करंटलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

सुचित करुनी अंतःकर्ण । ऐका करंटलक्षण ।
हें त्यागितां सदेवलक्षण । आंगीं बाणे । १ ।

पापाकरितां दरिद्र प्राप्त । दरिद्रें होये पापसंचित ।
ऐसेंचि होत जात । क्षणक्षणां । २ ।

याकारणें करंटलक्षणें । ऐकोनी त्यागचि करणें ।
म्हणिजे कांहीं येक बाणे । सदेवलक्षण । ३ ।

करंट्यास आळस आवडे । यत्न कदापी नावडे ।
त्याची वासना वावडे । अधर्मी सदा । ४ ।

सदा भ्रमिष्ट निदसुरा । उगेंचि बोले सैरावैरा ।
कोणीयेकाच्या अंतरा । मानेचिना । ५ ।

लेहों नेणे वाचूं नेणे । सवदासुत घेऊं नेणे ।
हिशेब कितेब राखों नेणे । धारणा नाहीं । ६ ।

हारवी सांडी पाडी फोडी । विसरे चुके नाना खोडी ।
भल्याचे संगतीची आवडी । कदापी नाहीं । ७ ।

चाट गडी मेळविले । कुकर्मी मित्र केले ।
खट नट येकवटिले । चोरटे पापी । ८ ।

ज्यासीं त्यासीं कळकटा । स्वयें सदाचा चोरटा ।
परघातकी धाटामोटा । वाटा पाडी ॥ ९ ॥

दीर्घ सूचना सुचेचिना । न्याय नीति हे रुचेना ।
परअभिळासीं वासना । निरंतर ॥ १० ॥

आळसें शरीर पाळिलें । परंतु पोटेंविण गेलें ।
सुडकें मिळेनासें जालें । पांघराया ॥ ११ ॥

आळसें शरीर पाळी । अखंड कुंसी कांडोळी ।
निद्रेचे पाडी सुकाळीं । आपणासी ॥ १२ ॥

जनासीं मीत्री करीना । कठीण शब्द बोले नाना ।
मूर्खपणें आवरेना । कोणीयेकासी ॥ १३ ॥

पवित्र लोकांमधें भिडावे । वोंगळामधें निशंक धांवे ।
सदा मनापासून भावे । जननिंद्य क्रिया ॥ १४ ॥

तेथें कैंचा परोपकार । केला बहुतांचा संव्हार ।
पापी अनर्थी अपस्मार । सर्व अबद्धी ॥ १५ ॥

शब्द सांभाळून बोलेना । आवरितां आवरेना ।
कोणीयेकासी मानेना । बोलणें त्याचें ॥ १६ ॥

कोणीयेकास विश्वास नाहीं । कोणीयेकासीं सख्य नाहीं ।
विद्या वैभव कांहींच नाहीं । उगाचि ताठा ॥ १७ ॥

राखावीं बहुतांचीं अंतरें । भाग्य येतें तदनंतरें ।
ऐसीं हे विवेकाचीं उत्तरें । ऐकणार नाहीं ॥ १८ ॥

स्वयें आपणास कळेना । सिकविलें तें ऐकेना ।
तयासी उपाय नाना । काये करिती ॥ १९ ॥

कल्पना करी उदंड कांहीं । प्राप्तव्य तों कांहींच नाहीं ।
अखंड पडिला संदेहीं । अनुमानाचे ॥ २० ॥

पुण्यमार्ग सांडिला मनें । पाप झडावें काशानें ।
निश्चय नाहीं अनुमानें । नास केला ।२१।

कांहींयेक पुर्ते कळेना । सभेमधें बोलों राहेना ।
बाष्कळ लाबाड ऐसें जना । कळों आलें ।२२।

कांहीं नेमकपण आपुलें । बहुत जनासी कळों आलें ।
तेंचि मनुष्य मान्य जालें । भूमंडळीं ।२३।

झिजल्यावांचुनी कीर्ति कैंची । मान्यता नव्हे कीं फुकाची ।
जिकडे तिकडे होते ची ची । अवलक्षणें ।२४।

भल्याची संगती धरीना । आपणासी शाहाणे करीना ।
तो आपला आपण वैरी जाणा । स्वहित नेणे ।२५।

लोकांसी बरें करावें । तें उसिणें सवेंचि घ्यावें ।
ऐसें जयाच्या जीवें । जाणिजेना ।२६।

जेथें नाहीं उत्तम गुण । तें करंटपणाचें लक्षण ।
बहुतांसी न मने तें अवलक्षण । सहजचि जालें ।२७।

कार्याकारण सकळ कांहीं । कार्येविण तों कांहींच नाहीं ।
निकामी तो दुःखप्रवाहीं । वाहातचि गेला ।२८।

बहुतांसीं मान्य थोडा । त्याच्या पापासी नाहीं जोडा ।
निराश्रई पडे उघडा । जेथे तेथें ।२९।

याकारणें अवगुण त्यागावे । उत्तम गुण समजोन घ्यावे ।
तेणें मनासारिखें फावे । सकळ कांहीं ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'करंटलक्षणनिरूपणनाम' समास तिसरा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ४

सदेवलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मागां बोलिलें करंटलक्षण । तें विवेकें सांडावें संपूर्ण ।
आतां ऐका सदेव लक्षण । परम सौख्यादायेक ॥ १ ॥

उपजतगुण शरीरीं । परोपकारी नानापरी ।
आवडे सर्वांचे अंतरीं । सर्वकाळ ॥ २ ॥

सुंदर अक्षर लेहों जाणे । चपळ शुद्ध वाचूं जाणे ।
अर्थांतर सांगों जाणे । सकळ कांहीं ॥ ३ ॥

कोणाचें मनोगत तोडीना । भल्यांची संगती सोडीना ।
सदेवलक्षण अनुमाना । आणून ठेवी ॥ ४ ॥

तो सकळ जनासी व्हावा । जेथें तेथें नित्य नवा ।
मूर्खपणें अनुमानगोवा । कांहींच नाहीं ॥ ५ ॥

नाना उत्तम गुण सत्पात्र । तेचि मनुष्य जगमित्र ।
प्रगट कीर्ती स्वतंत्र । पराधेन नाहीं ॥ ६ ॥

राखे सकळांचें अंतर । उदंड करी पाठांतर ।
नेमस्तपणाचा विसर । पडणार नाहीं ॥ ७ ॥

नम्रपणें पुसों जाणे । नेमस्त अर्थ सांगों जाणे ।
बोलाऐसें वर्तें जाणे । उत्तम क्रिया ॥ ८ ॥

जो मानला बहुतांसी । कोणी बोलों न शके त्यासी ।
धगधगीत पुण्यरासी । माहांपुरुष ॥ ९ ॥

तो परोपकार करितांचि गेला । पाहिजे तो ज्याला त्याला ।
मग काये उणें तयाला । भूमंडळीं ॥ १० ॥

बहुत जन वास पाहे । वेळेसी तत्काळ उभा राहे ।
उणें कोणाचें न साहे । तया पुरुषासी ।११।

चौदा विद्या चौसष्ठी कळा । जाणे संगीत गायेनकळा ।
आत्मविद्येचा जिव्हाळा । उदंड तेथें ।१२।

सकळांसी नम्र बोलणें । मनोगत राखोन चालणें ।
अखंड कोणीयेकाचें उणें । पडोंचि नेदी ।१३।

न्याय नीति भजन मर्यादा । काळ सार्थक करी सदा ।
दरिद्रपणाची आपदा । तेथें कैंची ।१४।

उत्तमगुणें श्रृंघारला । तो बहुतांमधें शोभला ।
प्रगट प्रतापें उगवला । मार्तंड जैसा ।१५।

जाणता पुरुष असेल जेथें । कळ्हो कैंचा उठेल तेथें ।
उत्तम गुणाविषीं रितें । तें प्राणी करंटें ।१६।

प्रपंचीं जाणे राजकारण । परमार्थी साकल्य विवरण ।
सर्वांमधें उत्तम गुण । त्याचा भोक्ता ।१७।

मागें येक पुढें येक । ऐसा कदापी नाहीं दंडक ।
सर्वत्रांसीं अलोलिक । तया पुरुषाची ।१८।

अंतरासी लागेल ढका । ऐसी वर्तणूक करूं नका ।
जेथें तेथें विवेका । प्रकट करी ।१९।

कर्मविधी उपासनाविधी । ज्ञानविधी वैराग्यविधी ।
विशाळ ज्ञातुत्वाची बुद्धी । चळेल कैसी ।२०।

पाहातां अवघे उत्तम गुण । तयास वाईट म्हणेल कोण ।
जैसा आत्मा संपूर्ण । सर्वां घटीं ।२१।

आपल्या कार्यास तत्पर । लोक असती लाहानथोर ।
तैसाचि करी परोपकार । मनापासुनी ।२२।

दुसऱ्याच्या दुःखें दुखवे । दुसऱ्याच्या सुखें सुखावे ।
आवघेचि सुखी असावे । ऐसी वासना ।२३।

उदंड मुलें नानापरी । वडिलांचें मन अवघ्यांवरी ।
तैसी अवघ्यांची चिंता करी । माहांपुरुष ।२४।

जयास कोणाचें सोसेना । तयाची निःकांचन वासना ।
धीकारिल्यां धीकारेना । तोचि माहांपुरुष ।२५।

मिथ्या शरीर निंदलें । तरी याचें काये गेलें ।
ज्ञात्यासी आणि जिंतिलें । देहेबुब्धीनें ।२६।

हें अवघें अवलक्षण । ज्ञाता देहीं विलक्षण ।
कांहीं तऱ्ही उत्तम गुण । जनीं दाखवावे ।२७।

उत्तम गुणास मनुष्य वेधे । वाईट गुणासी प्राणी खेदे ।
तीक्षण बुद्धि लोक साधे । काये जाणती ।२८।

लोकीं अत्यंत क्षमा करिती । आलियां लोकांचे प्रचिती ।
मग ते लोक पाठी राखती । नाना प्रकारीं ।२९।

बहुतांसी वाटे मी थोर । सर्वमान्य पाहिजे विचार ।
धीर उदार गंभीर । माहांपुरुष ।३०।

जितुके कांहीं उत्तम गुण । तें समर्थाचें लक्षण ।
अवगुण तें करंटलक्षण । सहजचि जालें ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'सदेवलक्षणनिरूपणनाम' समास चौथा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ५

देहेमान्यनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मातीचे देव धोंड्याचे देव । सोन्याचे देव रुप्याचे देव ।
काशाचे देव पितळेचे देव । तांब्याचे देव चित्रलेपें । १ ।

रुविच्या लांकडाचे देव पोंवळ्यांचे देव । बाण तांदळे नर्मदे देव ।
शालिग्राम काश्मिरी देव । सूर्यकांत सोमकांत । २ ।

तांब्रनाणीं हेमनाणीं । कोणी पूजिती देवार्चनीं ।
चक्रांगीत चक्रतीर्थाहुनी । घेऊन येती । ३ ।

उदंड उपासनेचे भेद । किती करावे विशद ।
आपलाले आवडीचा वेध । लागला जनीं । ४ ।

परी त्या सकळांचेंहि कारण । मुळीं पाहावें स्मरण ।
तया स्मरणाचे अंश जाण । नाना देवतें । ५ ।

मुळीं द्रष्टा देव तो येक । त्याचे जाहाले अनेक ।
समजोन पाहातां विवेक । उमजों लागे । ६ ।

देह्यावेगळी भक्ति फावेना । देह्यावेगळा देव पावेना ।
याकारणें मूळ भजना । देहेचि आहे । ७ ।

देहे मुळींच केला वाव । तरी भजनासी कैंचा ठाव ।
म्हणोनी भजनाचा उपाव । देह्यात्मयोगें । ८ ।

देहेंविण देव कैसा भजावा । देहेंविण देव कैसा पुजावा ।
देह्याविण मोहछाव कैसा करावा । कोण्या प्रकारें । ९ ।

अत्र गंध पत्र पुष्प । फल तांबोल धूप दीप ।
नाना भजनाचा साक्षेप । कोठें करावा । १० ।

देवाचें तीर्थ कैसें घ्यावें । देवासी गंध कोठें लावावें ।
मंत्रपुष्य तरी वावें । कोणे ठाईं ।११।

म्हणोनी देह्याविण आडतें । अवघें सांकडेंचि पडतें ।
देह्याकरितां घडतें । भजन कांहीं ।१२।

देव देवता भूतें देवतें । मुळींचें सामर्थ्य आहे तेथें ।
अधिकारें नाना देवतें । भजत जावीं ।१३।

नाना देवीं भजन केलें । तें मूळ पुरुषासी पावलें ।
याकारणें सन्मानिलें । पाहिजे सकळ कांहीं ।१४।

मायावल्ली फांपावली । नाना देहेफळीं लगडली ।
मुळींची जाणीव कळों आली । फळामधें ।१५।

म्हणोनी येळील न करावें । पाहाणें तें येथेंचि पाहावें ।
ताळा पडतां राहावें । समाधानें ।१६।

प्राणी संसार टाकिती । देवास धुंडीत फिरती ।
नाना अनुमानीं पडती । जेथ तेथें ।१७।

लोकांची पाहातां रीती । लोक देवार्चनें करिती ।
अथवा क्षत्रदेव पाहाती । ठाईं ठाईं ।१८।

अथवा नाना अवतार । ऐकोनी धरिती निर्धार ।
परी तें अवघें सविस्तर । होऊन गेलें ।१९।

येक ब्रह्मविष्णुमहेश । ऐकोन म्हणती हें विशेष ।
गुणातीत जो जगदीश । तो पाहिला पाहिजे ।२०।

देवासी नाहीं थानमान । कोठें करावें भजन ।
हा विचार पाहातां अनुमान । होत जातो ।२१।

नसतां देवाचें दर्शन । कैसेन होईजे पावन ।
धन्य धन्य ते साधुजन । सकळ जाणती ।२२।

भूमंडळीं देव नाना । त्यांची भीड उलंघेना ।
मुख्य देव तो कळेना । कांही केल्यां ।२३।

कर्तुत्व वेगळें करावें । मग त्या देवासी पाहावें ।
तरीच कांहीयेक पडे ठावें । गोप्यगुह्य ।२४।

तें दिसेना ना भासेना । कल्पांतींहि नासेना ।
सुकृतावेगळें विश्वासेना । तेथें मन ।२५।

उदंड कल्पिते कल्पना । उदंड इछिते वासना ।
अभ्यांतरीं तरंग नाना । उदयातें पावती ।२६।

म्हणोनी कल्पनारहित । तेचि वस्तु शाश्वत ।
अंत नाहीं म्हणोनी अनंत । बोलिजे तया ।२७।

हें ज्ञानदृष्टीनें पाहावें । पाहोनी तेथेंचि राहावें ।
निजध्यासें तद्रूप व्हावें । संगत्यागें ।२८।

नाना लीळा नाना लाघवें । तें काये जाणिजे बापुड्या जीवें ।
संतसंगें स्वानुभवें । स्थिति बाणे ।२९।

ऐसी सूक्ष्म स्थिती गती । कळतां चुके अधोगती ।
सद्‌गुरुचेनि सद्‌गती । तत्काळ होते ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'देहेमान्यनिरूपणनाम' समास पाचवा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ६

बुद्धिवादनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

परमार्थी आणि विवेकी । त्याचें करणें माने लोकीं ।
कां जे विवरविवरों चुकी । पडोंचि नेदी । १ ।

जो जो संदेह वाटे जना । तो तो कदापी करीना ।
आदिअंत अनुमाना । आणून सोडी । २ ।

स्वतां निस्पृह असेना । त्याचें बोलणेंचि मानेना ।
कठीण आहे जनार्दना । राजी राखणें । ३ ।

कोणी दाटून उपदेश देती । कोणी मध्यावर्ती घालिती ।
ते सहजचि हळु पडती । लालचीनें । ४ ।

जयास सांगावा विवेक । तोचि जाणावा प्रतिकुंचक ।
पुढें पुढें नासक । कारबार होतो । ५ ।

भावास भाऊ उपदेश देती । पुढें पुढें होते फजीती ।
वोळखीच्या लोकांत महंती । मांडूंचि नये । ६ ।

पहिलें दिसे परी नासे । विवेकी मान्य करिती कैसे ।
अविवेकी ते जैसे तैसे । मिळती तेथें । ७ ।

भ्रतार शिष्य स्त्री गुरु । हाहि फटकाळ विचारु ।
नाना भ्रष्टाकारी प्रकारु । तैसाचि आहे । ८ ।

प्रगट विवेक बोलेना । झांकातापा करी जनां ।
मुख्य निश्चय अनुमाना । आणूंच नेदी । ९ ।

हुकीसरिसा भरीं भरे । विवेक सांगतां न धरे ।
दुरीदृष्टीचे पुरे । साधु नव्हेती ।१०।

कोणहास कांहींच न मागावें । भगवद्भजन वाढवावें ।
विवेकबळें जन लावावे । भजनाकडे ।११।

परांतर रक्षायाचीं कामें । बहुत कठिण विवेकवर्मे ।
स्वइछेनें स्वधर्मे । लोकराहाटी ।१२।

आपण तुरुक गुरु केला । शिष्य चांभार मेळविला ।
नीच यातीनें नासला । समुदाव ।१३।

ब्राह्मणमंडळ्या मेळवाव्या । भक्तमंडळ्या मानाव्या ।
संतमंडळ्या शोधाव्या । भूमंडळीं ।१४।

उत्कट भव्य तेंचि घ्यावें । मळमळीत अवघेंचि टाकावें ।
निस्पृहपणें विख्यात व्हावें । भूमंडळीं ।१५।

अक्षर बरें वाचणें बरें । अर्थांतर सांगणें बरें ।
गाणें नाचणें अवघेंचि बरें । पाठांतर ।१६।

दीक्षा बरी मीत्री बरी । तीक्ष्ण बुधी राजकारणी बरी ।
आपणास राखे नानापरी । अलिप्तपणें ।१७।

अखंड हरिकथेचा छंदु । सकळांस लागे नामवेदु ।
प्रगट जयाचा प्रबोधु । सूर्य जैसा ।१८।

दुर्जनासी राखों जाणे । सज्जनासी निवऊं जाणे ।
सकळांचे मनीचें जाणे । ज्याचें त्यापरी ।१९।

संगतीचें मनुष्य पालटे । उत्तम गुण तत्काळ उठे ।
अखंड अभ्यासीं लगटे । समुदाव ।२०।

जेथें तेथें नित्य नवा । जनासी वाटे हा असावा ।
परंतु लालचीचा गोवा । पडोंचि नेदी ।२१।

उत्कट भक्ति उत्कट ज्ञान । उत्कट चातुर्य उत्कट भजन ।
उत्कट योग अनुष्ठान । ठाईं ठाईं ।२२।

उत्कट निस्पृहता धरिली । त्याची कीर्ति दिगांतीं फांकली ।
उत्कट भक्तीनें निवाली । जनमंडळी ।२३।

कांहीं येक उत्कटेविण । कीर्ति कदापि नव्हे जाण ।
उगेंच वणवण हिंडोन । काये होतें ।२४।

नाहीं देह्याचा भरंवसा । केव्हां सरेल वयसा ।
प्रसंग पडेल कैसा । कोण जाणे ।२५।

याकारणें सावधान असावें । जितुकें होईल तितुकें करावें ।
भगवत्कीर्तीनें भरावें । भूमंडळ ।२६।

आपणास जें जें अनकूळ । तें तें करावें तात्काळ ।
होईना त्यास निवळ । विवेक उमजावा ।२७।

विवेकामधें सांपडेना । ऐसें तो कांहींच असेना ।
येकांतीं विवेक अनुमाना । आणून सोडी ।२८।

अखंड तजवीजा चाळणा जेथें । पाहातां काय उणें तेथें ।
येकांतेंविण प्राणीयांतें । बुद्धि कैसी ।२९।

येकांती विवेक करावा । आत्माराम वोळखावा ।
येथून तेथवरी गोवा । कांहींच नाहीं ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'बुद्धिवादनिरूपणनाम' समास सहावा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ७

येत्ननिरूपण

।। श्रीराम ।।

कथेचें घमंड भरून द्यावें । आणी निरूपणीं विवरावें ।
उणें पडोंचि नेदावें । कोणीयेकविषीं । १ ।

भेजणार खालें पडिला । तो भेजणारीं जाणितला ।
नेणता लोक उगाच राहिला । टकमकां पाहात ॥ २ ॥

उत्तर विलंबी पडिलें । श्रोतयांस कळों आलें ।
म्हणिजे महत्व उडालें । वक्तयाचें ॥ ३ ॥

थोडें बोलोनी समाधान करणें। रागेजोन तरी मन धरणें ।
मनुष्य वेधींच लावणें । कोणी येक ॥ ४ ॥

सोसवेना चिणचिण केली । तेथें तामसवृत्ती दिसोन आली ।
आवघी आवडी उडाली । श्रोतयाची ॥ ५ ॥

कोण कोण राजी राखले । कोण कोण मनीं भंगिले ।
क्षणाक्षणां परीक्षिले । पाहिजे लोक ॥ ६ ॥

शिष्य विकल्पें रान घेतो । गुरु मागें मागें धांवतो ।
विचार पाहों जातां तो । विकल्पचि अवघा ॥ ७ ॥

आशाबद्धि क्रियाहीन । नाहीं च्यातुर्याचें लक्षण ।
ते महंतीची भणभण । बंद नाहीं ॥ ८ ॥

ऐसे गोसावी हळु पडती । ठाईं ठाईं कष्टी होती ।
तेथें संगतीचे लोक पावती । सुख कैंचें ॥ ९ ॥

जिकडे तिकडे कीर्ति माजे । सगट लोकांस हव्यास उपजे ।
लोक राजी राखोन कीजे । सकळ कांहीं ॥ १० ॥

परलोकीं वास करावा । समुदाव उगाच पाहावा ।
मागण्याचा तगादा न लवावा । कांहीं येक ॥ ११ ॥

जिकडे जग तिकडे जगन्नायेक । कळला पाहिजे विवेक ।
रात्रीदिवस विवेकी लोक । सांभाळीत जाती ॥ १२ ॥

जो जो लोक दृष्टीस पडिला । तो तो नष्ट ऐसा कळला ।
अवघेच नष्ट येकला भला । काशावरूनी ।१३।
वोस मुलकीं काये पाहावें । लोकांवेगळें कोठें राहावें ।
तऱ्हे खोटी सांडतें घ्यावें । कांहीं येक ।१४।
तस्मात लोकिकीं वर्ततां नये । त्यास महंती कामा नये ।
परत्र साधनाचा उपाये । श्रवण करून असावें ।१५।
आपणासीं बरें पोहतां न ये । लोक बुडवावयाचें कोण कार्यें ।
गोडी आवडी वायां जाये । विकल्पचि अवघा ।१६।
अभ्यासें प्रगट व्हावें । नाहीं तरी झांकोन असावें ।
प्रगट होऊन नासावें । हें बरें नव्हे ।१७।
मंद हळु हळु चालतो । चपळ कैसा अटोपतो ।
अरबी फिरवणार तो । कैसा असावा ।१८।
हे धकाधकीचीं कामें । तिक्षण बुद्धीचीं वर्मे ।
भोळ्या भावार्थें संभ्रमें । कैसें घडे ।१९।
सेत केलें परी वाहेना । जवार केलें परी फिरेना ।
जन मेळविलें परी धरेना । अंतर्यामीं ।२०।
जरी चढती वाढती आवडी उठे । तरी परमार्थ प्रगटे ।
घसघस करितां विटे । सगट लोकु ।२१।
आपलें लोकांस मानेना । लोकांचें आपणांस मानेना ।
अवघा विकल्पची मना । समाधान कैंचें ।२२।
नासक दीक्षा सिंतरु लोक । तेथें कैंचा असेल विवेक ।
जेथें बळावला अविवेक । तेथें राहणें खोटें ।२३।

बहुत दिवस श्रम केला । सेवटीं अवघाचि वेर्थ गेला ।
आपणास ठाकेना गल्बला । कोणें करावा ।२४।
संगीत चालिला तरी तो व्याप । नाहीं तरी अवघाचि संताप ।
क्षणक्षणा विक्षेप । किती म्हणौनि सांगावा ।२५।
मूर्ख मूर्खपणें भरंगळती । ज्ञाते ज्ञातेपणें कळ्हो करिती ।
होते दोहींकडे फजीती । लोकांमधें ।२६।
कारबार आटोपेना करवेना । आणि उगेंहि राहेना ।
याकारणें सकळ जना । काये म्हणावें ।२७।
नासक उपाधीस सोडावें । वय सार्थकीं घालावें ।
परिभ्रमणें कंठावें । कोठें तरी ।२८।
परिभ्रमण करीना । दुसऱ्याचें कांहींच सोसीना ।
तरी मग उदंड यातना । विकल्पाची ।२९।
आतां हें आपणाचिपासीं । बरें विचारावें आपणासी ।
अनकूळ पडेल तैसी । वर्तणूक करावी ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'येत्ननिरूपणनाम' समास सातवा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ८

उपाधीलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

सृष्टिमधें बहु लोक । परिभ्रमणें कळे कौतुक ।
नाना प्रकारीचे विवेक । आडळों लागती । १ ।

किती प्रपंची जन । अखंड वृत्ति उदासीन ।
सुखदुःखें समाधान । दंडळेना ।। २ ।।

स्वभावेंचि नेमक बोलती । सहजचि नेमक चालती ।
अपूर्व बोलण्याची स्थिती । सकळांसि माने ।। ३ ।।

सहजचि ताळज्ञान येतें । स्वभावेंचि रागज्ञान उमटतें ।
सहजचि कळत जातें । न्यायेनीतिलक्षण ।। ४ ।।

येखादा आडळे गाजी । सकळ लोक अखंड राजी ।
सदा सर्वदा आवडी ताजी । प्राणीमात्रांची ।। ५ ।।

चुकोन उदंड आडळतें । भारी मनुष्य दृष्टीसी पडतें ।
महंताचें लक्षणसें वाटतें । अकस्मात ।। ६ ।।

ऐसा आडळतां लोक । चमत्कारें गुणग्राहिक ।
क्रिया बोलणें नेमक । प्रत्ययाचे ।। ७ ।।

सकळ अवगुणामधें अवगुण । आपले अवगुण वाटती गुण ।
मोठें पाप करंटपण । चुकेना कीं ।। ८ ।।

ढाळेंचि काम होतें सदा । जें जपल्यानें नव्हे सर्वदा ।
तेथें पीळपेंचाची आपदा । आडळेचिना ।। ९ ।।

येकासी अभ्यासितां न ये । येकासी स्वभावेंचि ये ।
ऐसा भगवंताचा महिमा काये । कैसा कळेना ।।१०।।

मोठीं राजकारणें चुकती । राजकारणीं वेढा लागती ।
नाना चुकीची फजीती । चहुंकडे ।।११।।

याकारणें चुकों नये । म्हणिजे उदंड उपाये ।
उपायाचा अपाये । चुकतां होये ।।१२।।

काये चुकलें तें कळेना । मनुष्याचें मनचि वळेना ।
खवळला अभिमान गळेना । दोहिंकडे ।१३।

आवघे फडचि नासती । लोकांचीं मनें भंगती ।
कोठें चुकते युक्ती । कांहीं कळेना ।१४।

व्यापेंविण आटोप केला । तो अवघा घसरतचि गेला ।
अकलेचा बंद नाहीं घातला । दुरीदृष्टीनें ।१५।

येखादें मनुष्य तें सिळें । त्याचें करणेंचि बावळें ।
नाना विकल्पाचें जाळें । करून टाकी ।१६।

तें आपणासी उकलेना । दुसऱ्यास कांहींच कळेना ।
नाचे विकल्पें कल्पना । ठाईं ठाईं ।१७।

त्या गुप्त कल्पना कोणास कळाव्या । कोणें येऊन अटोपाव्या ।
ज्याच्या त्यानें कराव्या । बळकट बुद्धि ।१८।

ज्यासी उपाधी आवरेना । तेणें उपाधी वाढवावीना ।
सावचित करूनियां मना । समाधानें असावें ।१९।

धांवधावों उपाधी वेष्टी । आपण कष्टी लोकहि कष्टी ।
हे कामा नये गोष्टी । कुसमुसेची ।२०।

लोक बहुत कष्टी जाला । आपणहि अत्यंत त्रासला ।
वेर्थचि केला गल्बला । कासयासी ।२१।

असो उपाधीचे काम ऐसें । कांहीं बरें कांहीं काणोंसें ।
सकळ समजोन ऐसें । वर्ततां बरें ।२२।

लोकांपासीं भावार्थ कैंचा । आपण जगवावा तयांचा ।
सेवट उपंढर कोणाचा । पडोंचि नये ।२३।

अंतरात्म्याकडे सकळ लागे । निर्गुणीं हें कांहींच न लगे ।
नाना प्रकारीचे दगे । चंचळामधें ।२४।

शुध्द विश्रांतीचें स्थळ । तें येक निर्मळ निश्चळ ।
तेथें विकारचि सकळ । निर्विकार होती ।२५।

उद्वेग अवघे तुटोनि जाती । मनासी वाटे विश्रांती ।
ऐसी दुल्लभ परब्रह्मस्थिती । विवेकें सांभाळावी ।२६।

आपणास उपाधी मुळींच नाहीं । रुणानबंधें मिळाले सर्वहि ।
आल्यागेल्याची क्षिती नाहीं । ऐसें जाले पाहिजे ।२७।

जो उपाधीस कंटाळला । तो निवांत होऊन बैसला ।
आटोपेना तो गल्बला । कासयासी ।२८।

कांहीं गल्बला कांहीं निवळ । ऐसा कंठीत जावा काळ ।
जेणेंकरितां विश्रांती वेळ । आपणासी फावे ।२९।

उपाधी कांहीं राहात नाहीं । समाधानायेवढें थोर नाहीं ।
नरदेहे प्राप्त होत नाहीं । क्षणक्षणां ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'उपाधीलक्षणनिरूपणनाम' समास आठवा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास ९

राजकारणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ज्ञानी आणी उदास । समुदायाचा हव्यास ।
तेणें अखंड सावकाश । येकांत सेवावा । १ ।

जेथें तजवीजा कळती । अखंड चाळणा निघती ।
प्राणीमात्रांची स्थिती गती । कळों येते । २ ।

जरी हा चाळणाचि करीना । तरी कांहींच उमजेना ।
हिसेबझाडाचि पाहीना । दिवाळखोर । ३ ।

येक मिरासी साधिती । येक सीध्या गवाविती ।
व्यापकपणाची स्थिती । ऐसी आहे । ४ ।

जेणें जें जें मनीं धरिलें । तें तें आधींच समजलें ।
कृत्रिम अवघेंचि खुंटलें । सहजचि येणें । ५ ।

अखंड राहातां सलगी होते । अतिपरिचयें अवज्ञा घडते ।
याकारणें विश्रांती ते । घेतां नये । ६ ।

आळसें आळस केला । तरी मग कारबारचि बुडाला ।
अंतरहेत चुकत गेला । समुदायाचा । ७ ।

उदंड उपासनेचीं कामें । लावीत जावीं नित्यनेमें ।
अवकाश कैंचा कृत्रिमें । करावयासी । ८ ।

चोर भांडारी करावा । घसरतांच सांभाळावा ।
गोवा मूर्खपणाचा काढावा । हळु हळु । ९ ।

या अवघ्या पहिल्याच गोष्टी । प्राणी कोणी नव्हता कष्टी ।
राजकारणें मंडळ वेष्टी । चहुंकडे । १० ।

नष्टासी नष्ट योजावे । वाचाळासी वाचाळ आणावे ।
आपणावरी विकल्पाचे गोवे । पडोंच नेदी । ११ ।

कांटीने कांटी झाडावी । झाडावी परी ते कळों नेदावी ।
कळकटेपणाची पदवी । असों द्यावी । १२ ।

न कळतां करी कार्य जें तें । तें काम तत्काळचि होतें ।
गचगचेंत पडतां तें । चमत्कारें नव्हे ।१३।

ऐकोनी आवडी लागावी । देखोनी बळकटचि व्हावी ।
सलगीनें आपली पदवी । सेवकामधें ।१४।

कोणीयेक काम करितां होतें । न करितां तें मागें पडतें ।
याकारणें ढिलेपण तें । असोंचि नये ।१५।

जो दुसऱ्यावरी विश्वासला । त्याचा कार्यभाग बुडाला ।
जो आपणचि कष्टत गेला । तोचि भला ।१६।

अवघ्यास अवघें कळलें । तेव्हां तें रितें पडिलें ।
याकारणें ऐसें घडलें । न पाहिजे कीं ।१७।

मुख्य सूत्र हातीं घ्यावें । करणें तें लोकांकरवीं करवावें ।
कित्तेक खलक उगवावें । राजकारणामधें ।१८।

बोलके पहिलवान कळकटे । तयासीच घ्यावे झटे ।
दुर्जनें राजकारण दाटे । ऐसें न करावें ।१९।

ग्रामण्य वर्मी सांपडावें । रगडून पीठचि करावें ।
करूनि मागुती सांवरावें । बुडऊं नये ।२०।

खळदुर्जनासी भ्यालें । राजकारण नाहीं राखिलें ।
तेणें अवघें प्रगट जालें । बरें वाईट ।२१।

समुदाव पाहिजे मोठा । तरी तनावा असाव्या बळकटा ।
मठ करुनी ताठा । धरूं नये ।२२।

दुर्जन प्राणी समजावे । परी ते प्रगट न करावे ।
सज्जनापरीस आळवावे । महत्त्व देउनी ।२३।

जनामधें दुर्जन प्रगट । तरी मग अखंड खटखट ।
याकारणें ते वाट । बुझून टाकावी ।२४।

गनीमाच्या देखतां फौजा । रणशूरांच्या फुर्फुरिती भुजा ।
ऐसा पाहिजे कीं राजा । कैपक्षी परमार्थी ।२५।

तयास देखतां दुर्जन धाके । बैसवी प्रचीतीचे तडाखे ।
बंड पाषांडाचे वाखे । सहजचि होती ।२६।

हे धूर्तपणाचीं कामें । राजकारण करावें नेमें ।
ढिलेपणाच्या संभ्रमें । जाऊं नये ।२७।

कोठेंच पडेना दृष्टीं । ठाईं ठाईं त्याच्या गोष्टी ।
वाग्विळासें सकळ सृष्टी । वेधिली तेणें ।२८।

हुंब्यासी हुंबा लाऊन द्यावा । टोणप्यास टोणपा आणावा ।
लौंदास पुढें उभा करावा । दुसरा लौंद ।२९।

धटासी आणावा धट । उत्धटासी पाहिजे उत्धट ।
खटनटासी खटनट । अगत्य करी ।३०।

जैशास तैसा जेव्हां भेटे । तेव्हां मज्यालसी थाटे ।
इतुकें होतें परी धनी कोठें । दृष्टीस न पडे ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'राजकारणनिरूपणनाम'
समास नववा समाप्त.

❑❑

दशक १९ : समास १०

विवेकलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

जेथें अखंड नाना चाळणा । जेथें अखंड नाना धारणा ।
जेथें अखंड राजकारणा । मनासी आणिती । १ ।

सृष्टीमधें उत्तम गुण । तितुकें चाले निरूपण ।
निरूपणाविण क्षण । रिकामा नाहीं । २ ।

चर्चा आशंका प्रत्योत्तरें । कोण खोटें कोण खरें ।
नाना वगुत्रुत्वें शास्त्राधारें । नाना चर्चा । ३ ।

भक्तिमार्ग विशद कळे । उपासनामार्ग आकळे ।
ज्ञानविचार निवळे । अंतर्यामीं । ४ ।

वैराग्याची बहु आवडी । उदास वृत्तीची गोडी ।
उदंड उपाधी तरी सोडी । लागोंच नेदी । ५ ।

प्रबंदाचीं पाठांतरे । उत्तरासी संगीत उत्तरें ।
नेमक बोलतां अंतरें । निववी सकळांचीं । ६ ।

आवडी लागली बहु जना । तेथें कोणाचें कांही चालेना ।
दळवट पडिला अनुमाना । येईल कैसा । ७ ।

उपासना करूनियां पुढें । पुरवलें पाहिजे चहुंकडे ।
भूमंडळीं जिकडे तिकडे । जाणती तया । ८ ।

जाणती परी आडळेना । काये करितो तें कळेना ।
नाना देसीचे लोक नाना । येऊन जाती । ९ ।

तितुक्यांची अंतरें धरावीं । विवेकें विचारें भरावीं ।
कडोविकडीचीं विवरावीं । अंतःकर्णें । १० ।

कितो लोक तें कळेना । किती समुदाव आकळेना ।
सकळ लोक श्रवणमनना । मध्यें घाली ।११।

फड समजाविसी करणें । गद्यपद्य सांगणें ।
परांतरासी राखणें । सर्वकाळ ।१२।

ऐसा ज्याचा दंडक । अखंड पाहाणें विवेक ।
सावधापुढें अविवेक । येईल कैंचा ।१३।

जितुकें कांहीं आपणासी ठावें । तितुकें हळुहळु सिकवावें ।
शाहाणे करूनि सोडावे । बहुत जन ।१४।

परोपरीं सिकवणें । आडणुका सांगत जाणें ।
निवळ करुनी सोडणें । निस्पृहासी ।१५।

होईल तें आपण करावें । न होतां जनाकरवीं करवावें ।
भगवद्भजन राहावें । हा धर्म नव्हे ।१६।

आपण करावें करवावें । आपण विवरावें विवरवावें ।
आपण धरावें धरवावें । भजनमार्गासी ।१७।

जुन्या लोकांचा कंटाळा आला । तरी नूतन प्रांत पाहिजे धरिला ।
जितुकें होईल तितुक्याला । आळस करूं नये ।१८।

देह्याचा अभ्यास बुडाला । म्हणिजे महंत बुडाला ।
लागवेगें नूतन लोकांला । शाहाणें करावें ।१९।

उपाधींत सांपडों नये । उपाधीस कंटाळों नये ।
निसुगपण कामा नये । कोणीयेकविषीं ।२०।

काम नासणार नासतें । आपण वेडें उगेंच पाहातें ।
आळसी हृदयसुन्य तें । काये करूं जाणे ।२१।

धकाधकीचा मामला । कैसा घडे अशक्ताला ।
नाना बुद्धि शक्ताला । म्हणोनी सिकवाव्या ।२२।

व्याप होईल तों राहावें । व्याप राहातां उठोन जावें ।
आनंदरूप फिरावें । कोठें तऱ्हीं ।२३।

उपाधीपासुनी सुटला । तो निस्पृहपणें बळावला ।
जिकडे अनकूळ तिकडे चालिला । सावकास ।२४।

कीर्ति पाहातां सुख नाहीं । सुख पाहातां कीर्ति नाहीं ।
केल्याविण कांहींच नाहीं । कोठें तऱ्हीं ।२५।

येरवीं काय राहातें । होणार तितुकें होऊन जातें ।
प्राणी मात्र अशक्त तें । पुढें आहे ।२६।

आधींच तकवा सोडिला । मधेंचि धीवसा सांडिला ।
तरी संसार हा सेवटाला । कैसा पावे ।२७।

संसार मुळींच नासका । विवेकें करावा नेटका ।
नेटका करितां फिका । होत जातो ।२८।

ऐसा याचा जिनसाना । पाहातां कळों येतें मना ।
परंतु धीर सांडावाना । कोणी येकें ।२९।

धीर सांडितां काये होतें । अवघें सोसावें लागतें ।
नाना बुद्धि नाना मतें । शाहाणा जाणे ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'विवेकलक्षणनिरूपणनाम' दहावा समास समाप्त.

❑❑

दशक एकोणिसावा समाप्त

❑❑

दशक विसावा : पूर्ण

दशक २० : समास १

पूर्णापूर्णनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

प्राणी व्यापक मन व्यापक । पृथ्वी आप तेज व्यापक ।
वायो आकाश त्रिगुण व्यापक । अंतरात्मा मूळमाया । १ ।

निर्गुण ब्रह्म तें व्यापक । ऐसें अवघेंच व्यापक ।
तरी हें सगट किं काये येक । भेद आहे । २ ।

आत्मा आणि निरंजन । येणोंहि वाटतो अनुमान ।
आत्मा सगुण किं निर्गुण । आणि निरंजन । ३ ।

श्रोता संदेहीं पडिला । तेणें संदेह वाढला ।
अनुमान धरून बैसला । कोण तो कैसा । ४ ।

ऐका पहिली आशंका । अवघा गल्बला करूं नका ।
प्रगट करून विवेका । प्रत्यये पाहावा । ५ ।

शरीरपाडें सामर्थ्यपाडें । प्राणी व्याप करी निवाडें ।
परी पाहातां मनायेवढें । चपळ नाहीं । ६ ।

चपळपण येकदेसी । पूर्ण व्यापकता नव्हे त्यासी ।
पाहातां पृथ्वीच्या व्यापासी । सीमा आहे । ७ ।

तैसेंचि आप आणि तेज । अपूर्ण दिसती सहज ।
वायो चपळ समज । येकदेसी । ८ ।

गगन आणि निरंजन । तें पूर्ण व्यापक सधन ।
कोणीयेक अनुमान । तेथें असेचिना । ९ ।

त्रिगुण गुणक्षोभिणी माया । माईक जाईल विलया ।
अपूर्ण येकदेसी तया । पूर्ण व्यापकता न घडे ॥१०॥

आत्मा आणि निरंजन । हें दोहिंकडे नामाभिधान ।
अर्थान्वये समजोन । बोलणें करावें ॥११॥

आत्मा मन अत्यंत चपळ । तरी हें व्यापक नव्हेचि केवळ ।
सुचित अंत:कर्ण निवळ । करून पाहावें ॥१२॥

अंतराळीं पाहातां पाताळीं नाहीं । पाताळीं पाहातां अंतराळीं नाहीं ।
पूर्णपणें वसत नाहीं । चहूंकडे ॥१३॥

पुढें पाहातां मागें नाहीं । मागें पाहातां पुढें नाहीं ।
वाम सव्य व्याप नाहीं । दशदिशा ॥१४॥

चहुंकडे निशाणें मांडावीं । येकसरीं कैसीं सिवावीं ।
याकारणें समजोन उगवी । प्रत्ययें आपणासी ॥१५॥

सूर्य आला प्रतिबिंबला । हाहि दृष्टांत न घडे वस्तुला ।
वस्तुरूप निर्गुणाला । म्हणिजेत आहे ॥१६॥

घटाकाश मठाकाश । हाहि दृष्टांत विशेष ।
तुळूं जातां निर्गुणास । साम्यता येते ॥१७॥

ब्रह्मींचा अंश आकाश । आणी आत्म्याचा अंश मानस ।
दोहींचा अनुभव प्रत्ययास । येथें घ्यावा ॥१८॥

गगन आणी हें मन । कैसें होती समान ।
मननसीळ महाजन । सकळहि जाणती ॥१९॥

मन हें पुढें वावडे । मागें आवघेंचि रितें पडे ।
पूर्ण गगनास साम्यता घडे । कोण्या प्रकारें ॥२०॥

परब्रह्महि अचळ । आणि पर्वतासहि म्हणती अचळ ।
दोनीही येक केवळ । हें कैसें म्हणावें ॥२१॥

ज्ञान अज्ञान विपरीतज्ञान । तिनी कैसीं होतीं समान ।
याचा प्रत्ययो मनन । करून पाहावा ॥२२॥

ज्ञान म्हणिजे जाणणें । अज्ञान म्हणिजे नेणणें ।
विपरीत ज्ञान म्हणिजे देखणें । येकाचें येक ।२३।

जाणणें नेणणें वेगळें केलें । ढोबळें पंचभूतिक उरलें ।
विपरीत ज्ञान समजलें । पाहिजे जीवीं ।२४।

द्रष्टा साक्षी अंतरात्मा । जीवात्माचि होये शिवात्मा ।
पुढें शिवात्मा तोचि जीवात्मा । जन्म घेतो ।२५।

आत्मत्वीं जन्ममरण लागे । आत्मत्वीं जन्ममरण न भंगे ।
संभवामि युगे युगे । ऐसें हें वचन ।२६।

जीव येकदेसी नर । विचारें जाला विश्वंभर ।
विश्वंभरास संसार । चुकेना कीं ।२७।

ज्ञान आणि अज्ञान । वृत्तिरूपे हें समान ।
निवृत्तिरूपें विज्ञान । जालें पाहिजे ।२८।

ज्ञानें येवढें ब्रह्मांड केलें । ज्ञानें येवढें वाढविलें ।
नाना विकाराचें वळलें । तें हें ज्ञान ।२९।

आठवें देह ब्रह्मांडीचें । तें हें ज्ञान साचें ।
विज्ञानरूप विदेहाचें । पद पाविजे ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'पूर्णापूर्णनिरूपणनाम' समास पहिला समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास २

सृष्टित्रिविधलक्षणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मूळमाया नस्तां चंचळ । निर्गुण ब्रह्म तें निश्चळ ।
जैसें गगन अंतराळ । चहुंकडे । १ ।

दृश्य आलें आणि गेलें । परी तें ब्रह्म संचलें ।
जैसें गगन कोंदाटलें । चहुंकडे । २ ।

जिकडे पाहावें तिकडे अपार । कोणेकडे नाहीं पार ।
येकजिनसी स्वतंत्र । दुसरें नाहीं । ३ ।

ब्रह्मांडावरतें बैसावें । अवकाश भकास अवलोकावें ।
तेथें चंचळ व्यापकाच्या नांवें । सुन्याकार । ४ ।

दृश्य विवेकें काढिलें । मग परब्रह्म कोंदाटलें ।
कोणासीच अनुमानलें । नाहीं कदा । ५ ।

अधोर्ध पाहातां चहुंकडे । निर्गुण ब्रह्म जिकडे तिकडे ।
मन धांवेल कोणेकडे । अंत पाहावया । ६ ।

दृश्य चळे ब्रह्म चळेना । दृश्य कळे ब्रह्म कळेना ।
दृश्य आकळे ब्रह्म आकळेना । कल्पनेसी । ७ ।

कल्पना म्हणिजे कांहींच नाहीं। ब्रह्म दाटलें ठाईंचा ठाईं ।
वाक्यार्थ विवरत जाइं । म्हणिजे बरें । ८ ।

परब्रह्मायेवढें थोर नाहीं । श्रवणापरतें साधन नाहीं ।
कळल्याविण कांहींच नाहीं । समाधान । ९ ।

पिप्लीकामार्गें हळु हळु घडे । विहंगमें फळासी गांठी पडे ।
साधक मननीं पवाडे । म्हणिजे बरें ।१०।

परब्रह्मासारिखें दुसरें । कांहींच नाहीं खरें ।
निंदा आणी स्तुतिउत्तरें । परब्रह्मीं नाहीं ।११।

ऐसें परब्रह्म येकजिनसी । कांहींच तुळेना तयासी ।
मानुभव पुण्यरासी । तेथें पवाडती ।१२।

चंचळें होते दुःखप्राप्ती । निश्चळाएवडी नाहीं विश्रांती ।
निश्चळ प्रत्ययें पाहाती । माहानुभाव ।१३।

मुळापासून सेवटवरी । विचारणा केलीच करी ।
प्रत्ययाचा निश्चयो अंतरीं । तयासीच फावे ।१४।

कल्पनेची सृष्टी जाली । त्रिविध प्रकारें भासली ।
तिक्षण बुद्धीनें आणिली । पाहिजे मना ।१५।

मूळमायेपासून त्रिगुण । अवघें येकदेसी लक्षण ।
पांचा भूतांचा ढोबळा गुण । दिसत आहे ।१६।

पृथ्वीपासून च्यारी खाणी । चत्वार वेगळाली करणी ।
सकळ सृष्टीची चाली येथुनी । पुढें नाहीं ।१७।

सृष्टीचें त्रिविध लक्षण । विशद करूं निरूपण।
श्रोतीं सुचित अंत:कर्ण । केलें पाहिजे ।१८।

मूळमाया जाणीवेची । मुळीं सूक्ष्म कल्पनेची ।
जैसी स्थिती परे वाचेची । तद्रूपची ते ।१९।

अष्टधा प्रकृतीचें मूळ । ते हे मूळमायाच केवळ ।
सूक्ष्मरूप बीज सकळ । मुळींच आहे ।२०।

जड पदार्थ चेतवितें तें । म्हणौन चैतन्य बोलिजेतें ।
सूक्ष्मरूपें संकेतें । समजोन घ्यावीं ।२१।

प्रकृतिपुरुषाचा विचार । अर्धनारीनटेश्वर ।
अष्टधा प्रकृतीचा विचार । सकळ कांहीं ।२२।

गुप्त त्रिगुणाचें गूढत्व । म्हणौन संकेत महत्तत्त्व ।
गुप्तरूपें शुद्धसत्व । तेथेंचि वसे ।२३।

जेथून गुण प्रगटती । तीस गुणक्षोभिणी म्हणती ।
त्रिगुणाचीं रूपें समजती । धन्य ते साधु ।२४।

गुप्तरूपें गुणसौम्य । म्हणौनि बोलिजे गुणसाम्य ।
सूक्ष्म संकेत अगम्य । बहुतांस कैंचा ।२५।

मूळमायेपासून त्रिगुण । चंचळ येकदेसी लक्षण ।
प्रत्ययें पाहातां खूण । अंतरीं येते ।२६।

पुढें पंचभूतांचीं बंडें । वाढलीं विशाळें उदंडें ।
सप्तद्वीपें नवखंडें । वसुंधरा हे ।२७।

त्रिगुणापासून पृथ्वीवरी । दुसऱ्या जिनसाऱ्याची परी ।
दोनी जिनस याउपरी । तिसरा ऐका ।२८।

पृथ्वी नाना जिनसाचें बीज । अंडज जारज श्वेतज उद्बिज ।
च्यारी खाणी च्यारी वाणी सहज । निर्माण जाल्या ।२९।

खाणी वाणी होती जाती । परन्तु तैसीच आहे जगती ।
ऐसे होती आणी जाती । उदंड प्राणी ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'सृष्टित्रिविधलक्षणनिरूपणनाम' समास दुसरा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास ३

सूक्ष्मनामाभिधान

॥ श्रीराम ॥

मुळींहून सेवटवरी । विस्तार बोलिला नानापरी ।
पुन्हा विवरत विरत माघारी । वृत्ति न्यावी । १ ।

च्यारी वाणी च्यारी खाणी । चौऱ्यासि लक्ष जीवयोनी ।
नाना प्रकारीचे प्राणी । जन्मास येती । २ ।

अवघे होती पृथ्वीपासुनी । पृथ्वीमधें जाती नासोनी ।
अनेक येती जाती परी अवनी । तैसीच आहे । ३ ।

ऐसें हें सेंड्याकडील खांड । दुसरें भूतांचे बंड ।
तिसरें नामाभिधानें उदंड । सूक्ष्मरूपें । ४ ।

स्थूळ अवघें सांडून द्यावें । सूक्ष्मरूपें वोळखावें ।
गुणापासून पाहिलेंच पाहावें । सूक्ष्मदृष्टीं । ५ ।

गुणाची रूपें जाणीव नेणीव । पाहिलाच पाहावा अभिप्राव ।
सूक्ष्मदृष्टीचें लाघव । येथून पुढें । ६ ।

शुद्ध नेणीव तमोगुण । शुद्ध जाणीव सत्वगुण ।
जाणीवनेणीव रजोगुण । मिश्रित चालिला । ७ ।

त्रिगुणाची रूपें ऐसीं । कळों लागलीं अपैसीं ।
गुणापुढील कर्दमासी । गुणक्षोभिणी बोलिजे । ८ ।

रज तम आणि सत्व । तिहींचें जेथें गूढत्व ।
तें जाणिजे महत्तत्त्व । कर्दमरूप । ९ ।

प्रकृति पुरुष शिवशक्ति । अर्धनारीनटेश्वर म्हणती ।
परी याची स्वरूपस्थिती । कर्दमरूप ।१०।

सूक्ष्मरूपें गुणसौम्य । त्यास बोलिजे गुणसाम्य ।
तैसेंचि चैतन्य अगम्य । सूक्ष्मरूपी ।११।

बहुजिनसी मूळमाया । माहांकारण ब्रह्मांडीची काया ।
ऐसिया सूक्ष्म अन्वया । पाहिलेंचि पाहावें ।१२।

च्यारी खाणी पांच भूतें । चौदा सूक्ष्म संकेतें ।
काये पाहाणें तें येथें । शोधून पाहावें ।१३।

आहाच पाहातां कळेना । गरज केल्यां समजेना ।
नाना प्रकारीं जनाच्या मना । संदेह पडती ।१४।

चौदा पांच येकोणीस । येकोणीस च्यारी तेविस ।
यांमधें मूळ चतुर्दश । पाहिलेंचि पाहावें ।१५।

जो विवरोन समजला । तेथें संदेह नाहीं उरला ।
समजल्याविण जो गल्बला । तो निरार्थक ।१६।

सकळ सृष्टीचें बीज । मूळमायेंत असे सहज ।
अवघें समजतां सज्ज । परमार्थ होतो ।१७।

समजलें माणुस चावळेना । निश्चङ्ग अनुमान धरीना ।
सावळगोंदा करीना । परमार्थ कदा ।१८।

शब्दातीत बोलतां आलें । त्यास वाच्यांश बोलिलें ।
शुद्ध लक्ष्यांश लक्षिलें । पाहिजे विवेकें ।१९।

पूर्वपक्ष म्हणिजे माया । सिद्धांतें जाये विलया ।
माया नस्तां मग तया । काये म्हणावें ।२०।

अन्वये आणी वीतरेक । हा पूर्वपक्षाचा विवेक ।
सिद्धांत म्हणिजे शुद्ध येक । दुसरें नाहीं ।२१।

अधोमुखें भेद वाढतो । ऊर्धमुखें भेद तुटतो ।
निःसंगपणें निर्गुणी तो । महांयोगी ।२२।

माया मिथ्या ऐसी कळली । तरी मग भीड कां लागली ।
मायेचे भिडेनें घसरली । स्वरूपस्थिती ।२३।

लटके मायेनें दपटावें । सत्य परब्रह्म सांडावें ।
मुख्य निश्चयें हिंडावें । कासयासी ।२४।

पृथ्वीमधें बहुत जन । त्यामधें असती सज्जन ।
परी साधूस वोळखतो कोण । साधुवेगळा ।२५।

म्हणौन संसार सांडावा । मग साधूचा शोध घ्यावा ।
फिरफिरों ठाइं पाडावा । साधुजन ।२६।

उदंड हुडकावे संत । सांपडे प्रचितीचा महंत ।
प्रचितिविण स्वहित । होणार नाहीं ।२७।

प्रपंच अथवा परमार्थ । प्रचितीविण अवघें वेर्थ ।
प्रत्ययेज्ञानी तो समर्थ । सकळांमध्यें ।२८।

रात्रंदिवस पाहावा अर्थ । अर्थ पाहेल तो समर्थ ।
परलोकींचा निजस्वार्थ । तेथेंचि घडे ।२९।

म्हणौन पाहिलेंचि पाहावें । आणि शोधिलेंचि शोधावें ।
अवघें कळतां स्वभावें । संदेह तुटती ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'सूक्ष्मनामाभिधाननाम' समास तिसरा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास ४

आत्मानिरूपण

॥ श्रीराम ॥

सकळ जनास प्रार्थना । उगेंच उदास करावेंना ।
निरूपण आणावें मना । प्रत्ययाचें । १ ।

प्रत्यये राहिला येकेकडे । आपण धांवतो भलतेकडे ।
तरी सारासाराचे निवाडे । कैसे होती । २ ।

उगिच पाहातां सृष्टी । गल्बला दिसतो दृष्टीं ।
परी ते राजसत्तेची गोष्टी । वेगळीच । ३ ।

पृथ्वीमधें जितुकीं शरीरें । तितुकीं भगवंताचीं घरें ।
नाना सुखें येणें द्वारें । प्राप्त होती । ४ ।

त्याचा महिमा कळेल कोणाला । माता वांटून कृपाळु जाला ।
प्रत्यक्ष जगदीश जगाला । रक्षितसे । ५ ।

सत्ता पृथ्वीमध्यें वांटली । जेथें तेथें विभागली ।
कळेनें सृष्टि चालिली । भगवंताचे । ६ ।

मूळ जाणत्या पुरुषाची सत्ता । शरीरीं विभागली तत्वतां ।
सकळ कळा चातुर्यता । तेथें वसे । ७ ।

सकळ पुराचा ईश । जगामधें तो जगदीश ।
नाना शरीरीं सावकास । करूं लागे । ८ ।

पाहातां सृष्टीची रचना । ते येकाचेन चालेना ।
येकची चालवी नाना । देह धरूनी । ९ ।

नाही उंच नीच विचारिलें । नाहीं बरें वाईट पाहिलें ।
कार्यें चालों ऐसें जालें । भगवंतासी । १० ।

किंवा नेणणें आडवें केलें । किंवा अभ्यासीं घातलें ।
हें कैसें कैसें केलें । त्याचा तोचि जाणे ।११।

जगदांतरीं अनुसंधान । बरें पाहाणें हेंचि ध्यान ।
ध्यान आणी तें ज्ञान । येकरूप ।१२।

प्राणी संसारास आला । कांहीं येक शाहाणा जाला ।
मग तो विवरों लागला । भूमंडळीं ।१३।

प्रगट रामाचें निशाण । आत्माराम ज्ञानघन ।
विश्वंभर विद्यमान । भाग्यें कळे ।१४।

उपासना धुंडून वासना धरिली । तरी ते लांबतचि गेली ।
महिमा न कळे बोलिली । येथार्थ आहे ।१५।

द्रष्टा म्हणिजे पाहाता । साक्षी म्हणिजे जाणता ।
अनंतरूपी अनंता । वोळखावें ।१६।

संगती असावी भल्यांची । धाटी कथा निरूपणाची ।
कांहीं येक मनाची । विश्रांती आहे ।१७।

त्याहिमधें प्रत्ययेज्ञान । जाळून टाकिला अनुमान ।
प्रचितिविण समाधान । पाविजेल कैंचें ।१८।

मूळ संकल्प तो हरिसंकल्प । मूळमायेमधील साक्षेप ।
जगदांतरीं तेंचि रूप । देखिजेतें ।१९।

उपासना ज्ञानस्वरूप । ज्ञानीं चौथा देह आरोप ।
याकारणें सर्व संकल्प । सोडून द्यावा ।२०।

पुढें परब्रह्म विशाळ । गगनासारिखें पोकळ ।
घन पातळ कोमळ । काये म्हणावें ।२१।

उपासना म्हणिजे ज्ञान । ज्ञानें पाविजे निरंजन ।
योगियांचें समाधान । येणें रितीं ।२२।

विचार नेहटूनसा पाहे । तरी उपासना आपणचि आहे ।
येक जाये एक राहे । देह धरूनी ।२३।

अखंड ऐसी घालमेली । पूर्वापार होत गेली ।
आतांहि तैसीच चालिली । उत्पत्तिस्थिती ।२४।

बनावरी बनचरांची सत्ता । जळावरी जळचरांची सत्ता ।
भूमंडळीं भूपाळां समस्तां । येणोंचि न्यायें ।२५।

सामर्थ्य आहे चळवळेचें । जो जो करील तयाचें ।
परंतु येथें भगवंताचें । अधिष्ठान पाहिजे ।२६।

कर्ता जगदीश हें तों खरें । परी विभाग आला पृथकाकारें ।
तेथें अहंतेचें काविरें । बाधिजेना ।२७।

हरिर्दाता हरि र्भोक्ता । ऐसें चालतें तत्वतां ।
ये गोष्टीचा आतां । विचार पाहावा ।२८।

सकळ कर्ता परमेश्वरु । आपला माइक विचारु ।
जैसें कळेल तैसें करूं । जगदांतरें ।२९।

देवायेवढें चपळ नाहीं । ब्रह्मायेवढें निश्चळ नाहीं ।
पाइरीनें पाइरी चढोन पाहीं । मूळपरियंत ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'आत्मानिरूपणनाम' समास चौथा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास ५

चत्वारजिनस

॥ श्रीराम ॥

येथून पाहातां तेथवरी । चत्वार जीनस अवधारीं ।
येक चौदा पांच च्यारी । ऐसें आहे । १ ।

परब्रह्म सकळांहून वेगळें । परब्रह्म सकळांहून आगळें ।
नाना कल्पनेनिराळें । परब्रह्म तें । २ ।

परब्रह्माचा विचार । नाना कल्पनेहून पर ।
निर्मळ निश्चळ निर्विकार । अखंड आहे । ३ ।

परब्रह्मास कांहींच तुळेना । हा येक मुख्य जिनसाना ।
दुसरा जिनस नाना कल्पना । मूळमाया । ४ ।

नाना सूक्ष्मरूप । सूक्ष्म आणी कर्दमरूप ।
मुळींच्या संकल्पाचा आरोप । मूळमाया । ५ ।

हरिसंकल्प मुळींचा । आत्माराम सकळांचा ।
संकेत नामाभिधानाचा । येणें प्रकारें । ६ ।

निश्चळीं चंचळ चेतलें । म्हणौनि चैतन्य बोलिलें ।
गुणसमानत्वें जालें । गुणसाम्य ऐसें । ७ ।

अर्धनारीनटेश्वर । तोचि शड्गुणैश्वर ।
प्रकृतिपुरुषाचा विचार । शिवशक्ती । ८ ।

शुद्धसत्वगुणाची मांडणी । अर्धमात्रा गुणक्षोभिणी ।
पुढें तिही गुणांची करणी । प्रगट जाली । ९ ।

मन माया अंतरात्मा । चौदा जिनसांची सीमा ।
विद्यमान ज्ञानात्मा । इतुके ठाइं । १० ।

ऐसा दुसरा जिनस । अभिधानें चतुर्दश ।
आतां तिसरा जिनस । पंचमाहाभूतें । ११ ।

येथें पाहातां जाणीव थोडी । आदिअंत हे रोकडी ।
खाणी निरोपिल्या तांतडी । तो चौथा जिनस । १२ ।

च्यारी खाणी अनंत प्राणी । जाणीवेची जाली दाटणी ।
च्यारी जिनस येथुनी । संपूर्ण जाले । १३ ।

बीज थोडें पेरिजेतें । पुढें त्याचें उदंड होतें ।
तैसें जालें आत्मयांतें । खाणी वाणी प्रगटता । १४ ।

ऐसी सत्ता प्रबळली । थोडे सत्तेची उदंड जाली ।
मनुष्यवेषें सृष्टी भोगिली । नाना प्रकारें । १५ ।

प्राणी मारून स्वापद पळे । वरकड त्यास काये कळे ।
नाना भोग तो निवळे । मनुष्यदेहीं ।१६।

नाना शब्द नाना स्पर्श । नाना रूप नाना रस ।
नाना गंध ते विशेष । नरदेह जाणे ।१७।

अमोल्य रत्नें नाना वस्त्रें । नाना यानें नाना शस्त्रें ।
नाना विद्या कळा शास्त्रें । नरदेह जाणे ।१८।

पृथ्वी सत्तेनें व्यापिली । स्थळोस्थळीं अटोपिली ।
नाना विद्या कळा केली । नाना धारणा ।१९।

दृश्य अवघेंचि पाहावें । स्थानमान सांभाळावें ।
सारासार विचारावें । नरदेहे जालियां ।२०।

येहलोक आणी परलोक । नाना प्रकारींचा विवेक ।
विवेक आणी अविवेक । मनुष्य जाणे ।२१।

नाना पिंडीं ब्रह्मांडरचना । नाना मुळींची कल्पना ।
नाना प्रकारीं धारणा । मनुष्य जाणे ।२२।

अष्टभोग नवरस । नाना प्रकारींचा विळास ।
वाच्यांश लक्ष्यांश सारांश । मनुष्य जाणे ।२३।

मनुष्यें सकळांस आळिलें । त्या मनुष्यास देवें पाळिलें ।
ऐसें हें अवघें कळलें । नरदेहयोगें ।२४।

नरदेह परम दुल्लभ । येणें घडे अलभ्य लाभ ।
दुल्लभ तें सुल्लभ । होत आहे ।२५।

वरकड देहे हें काबाड । नरदेह मोठें घबाड ।
परंतु पाहिजे जाड । विवेकरचना ।२६।

येथें जेणें आळस केला । तो सर्वस्वें बुडाला ।
देव नाहीं वोळखिला । विवेकबळें ।२७।

नर तोचि नारायेण । जरी प्रत्ययें करी श्रवण ।
मननशीळ अंतःकर्ण । सर्वकाळ ।२८।

जेणें स्वयेंचि पोहावें । त्यास कासेस नलगे लागावें ।
स्वतंत्रपणें शोधावें । सकळ कांहीं ।२९।

सकळ शोधून राहिला । संदेह कैचा तयाला ।
पुढें विचार कैसा जाला । त्याचा तोचि जाणे ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'चत्वारजिनसनाम'
समास पाचवा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास ६

आत्मागुणनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

पाहों जातां भूमंडळ । ठाईं ठाईं आहे जळ ।
कित्तेक ते निर्मळ माळ । जळेंविण पृथ्वी । १ ।

तैसें दृश्य विस्तारलें । कांहींयेक जाणीवेनें शोभलें ।
जाणीवरहित उरलें । कितीयेक दृश्य । २ ।

च्यारी खाणी च्यारी वाणी । चौऱ्यासी लक्ष जीवयोनी ।
शास्त्रीं अवघें नेमुनी । बोलिलें असे । ३ ।

जलजा नवलक्षाश्च दशलक्षाश्च पक्षिणः ।
कृमयो रुद्रलक्षाश्च विंशल्लक्षा गवादयः ॥
स्थावरास्त्रिंशल्लक्षाश्च चतुर्लक्षाश्च मानवाः ।
पापपुण्यं समं कृत्वा नरयोनिषु जायते ॥

मनुष्यें च्यारी लक्ष । पशु वीस लक्ष ।
क्रिम आक्रा लक्ष । बोलिलें शास्त्रीं । ४ ।

दहा लक्ष ते खेचर । नव लक्ष जळचर ।
तीस लक्ष स्थावर । बोलिलें शास्त्रीं । ५ ।

ऐसी चौऱ्यासी लक्ष योनी । जितुका तितुका जाणता प्राणी ।
अनंत देह्याची मांडणी । मर्यादा कैंची । ६ ।

अनंत प्राणी होत जाती । त्यांचें अधिष्ठान जगती ।
जगतीवेगळी स्थिती । त्यास कैंची । ७ ।

पुढें पाहातां पंचभूतें । पावलीं पष्टदशेतें ।
कोणी विद्यमान कोणी तें । उगीच असती । ८ ।

अंतरात्म्याची वोळखण । तेचि जेथें चपळपण ।
जाणीवेचें अधिष्ठान । सावध ऐका । ९ ।

सुखदुख जाणता जीव । तैसाचि जाणावा सदाशिव ।
अंत:कर्णपंचक अपूर्व । अंश आत्मयाचा ।१०।

स्थुळीं आकाशाचे गुण । अंश आत्मयाचे जाण ।
सत्त्व रज तमोगुण । गुण आत्मयाचे ।११।

नाना चाळणा नाना धृती । नवविधा भक्ति चतुर्विधा मुक्ती ।
अलिप्तपण सहजस्थिती । गुण आत्मयाचे ।१२।

द्रष्टा साक्षी ज्ञानघन । सत्ता चैतन्य पुरातन ।
श्रवण मनन विवरण । गुण आत्मयाचे ।१३।

दृश्य द्रष्टा दर्शन । ध्येय ध्याता ध्यान ।
ज्ञेय ज्ञाता ज्ञान । गुण आत्मयाचे ।१४।

वेदशास्त्रपुराणअर्थ । गुप्त चालिला परमार्थ ।
सर्वज्ञपणें समर्थ । गुण आत्मयाचे ।१५।

बद्ध मुमुक्ष साधक सिद्ध । विचार पाहाणें शुद्ध ।
बोध आणी प्रबोध । गुण आत्मयाचे ।१६।

जागृति स्वप्न सुषुप्ति तुर्या । प्रकृतिपुरुष मूळमाया ।
पिंड ब्रह्मांड अष्टकाया । गुण आत्मयाचे ।१७।

परमात्मा आणि परमेश्वरी । जगदात्मा आणी जगदेश्वरी ।
महेश आणी माहेश्वरी । गुण आत्मयाचे ।१८।

सूक्ष्म जितुकें नामरूप । तितुकें आत्मयाचें स्वरूप ।
संकेत नामाभिधानें अमूप । सीमा नाहीं ।१९।

आदिशक्ती शिवशक्ती । मुख्य मूळमाया सर्वशक्ती ।
नाना जीनस उत्पती स्थिती । तितुके गुण आत्मयाचे ।२०।

पूर्वपक्ष आणी सिद्धांत । गाणें वाजवणें संगीत ।
नाना विद्या अद्भुत । गुण आत्मयाचे ।२१।

ज्ञान अज्ञान विपरीतज्ञान । असद्वृत्ति सद्वृत्ति जाण ।
ज्ञेप्तिमात्र अलिप्तपण । गुण आत्मयाचे ।२२।

पिंड ब्रह्मांड तत्वझाडा । नाना तत्वांचा निवाडा ।
विचार पाहाणें उघडा । गुण आत्मयाचे ।२३।

नाना ध्यानें अनुसंधानें । नाना स्थिति नाना ज्ञानें ।
अनन्य आत्मनिवेदनें । गुण आत्मयाचे ।२४।

तेतिस कोटी सुरवर । आठ्यासी सहस्त्र ऋषेश्वर ।
भूत खेचर अपार । गुण आत्मयाचे ।२५।

भूतावळी औट कोटी । च्यामुंडा छपन्न कोटी ।
कात्यायेणी नव कोटी । गुण आत्मयाचे ।२६।

चंद्र सूर्य तारामंडळें । नाना नक्षत्रें ग्रहमंडळें ।
शेष कूर्म मेघमंडळें । गुण आत्मयाचे ।२७।

देव दानव मानव । नाना प्रकारीचे जीव ।
पाहातां सकळ भावाभाव । गुण आत्मयाचे ।२८।

आत्मयाचे नाना गुण । ब्रह्म निर्विकार निर्गुण ।
जाणणें येकदेसी पूर्ण । गुण आत्मयाचे ।२९।

आत्मारामउपासना । तेणें पावले निरंजना ।
निसंदेहे अनुमाना । ठावचि नाहीं ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'आत्मागुणनिरूपणनाम' समास सहावा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास ७

आत्मनिरूपण

।। श्रीराम ।।

अनुर्वाच्य समाधान जालें । तें पाहिजे बोलिलें ।
बोलिल्यासाठीं समाधान गेलें । हें तों घडेना ।१।

कांहीं सांडावें लागत नाहीं । कांहीं मांडावें लागत नाहीं ।
येक विचार शोधून पाहीं । म्हणिजे कळे ।२।

मुख्य कासीविश्वेश्वर । श्वेतबंद रामेश्वर ।
मलकार्जुन भीमाशंकर । गुण आत्मयाचे ।३।

जैसीं मुख्य बारा लिंगें । यावेगळीं अनंत लिंगें ।
प्रचित जाणिजेत जगें । गुण आत्मयाचे ।४।

भूमंडळीं अनंत शक्ति । नाना साक्षात्कार चमत्कार होती ।
नाना देवांच्या सामर्थ्यमूर्ती । गुण आत्मयाचे ।५।

नाना सिद्धांचीं सामर्थ्यें । नाना मंत्रांचीं सामर्थ्यें ।
नाना मोहरेवल्लींत सामर्थ्यें । गुण आत्मयाचे ।६।

नाना तीर्थांचीं सामर्थ्यें । नाना क्षत्रांची सामर्थ्यें ।
नाना भूमंडळीं सामर्थ्यें । गुण आत्मयाचे ।७।

जितुके कांहीं उत्तम गुण । तितुकें आत्मयाचें लक्षण ।
बरें वाईट तितुकें जाण । आत्म्याचकरितां ।८।

शुद्ध आत्मा उत्तमगुणी । सबळ आत्मा अवलक्षणी ।
बरी वाईट आवघी करणी । आत्मयाची ।९।

नाना साभिमान धरणें । नाना प्रतिसृष्टि करणें ।
नाना आपउआपलक्षणें । आत्मयाचेनी ।१०।

पिंडाचा बरा शोध घ्यावा । तत्वांचा पिंड शोधावा ।
तत्वें शोधिता पिंड आघवा । कळों येतो ।११।

जड देह भूतांचा । चंचळ गुण आत्मयाचा ।
निश्चळ ब्रह्मावेगळा ठाव कैंचा । जेथें तेथें ।१२।

निश्चळ चंचळ आणी जड । पिंडीं करावा निवाड ।
प्रत्ययावेगळें जाड । बोलणें नाहीं ।१३।

पिंडामधून आत्मा जातो । तेव्हां निवाडा कळों येतो ।
देहे जड हा पडतो । देखतदेखतां ।१४।

जड तितुकें पडिलें । चंचळ तितुकें निघोन गेलें ।
जडचंचळाचें रूप आलें । प्रत्ययासी ।१५।

निश्चळ आहे सकळां ठाईं । हें तो पाहाणें नलगे कांहीं ।
गुणविकार तेथें नाहीं । निश्चळासी ।१६।

जैसें पिंड तैसें ब्रह्मांड । विचार दिसतो उघड ।
जड चंचळ जातां जाड । परब्रह्मचि आहे ।१७।

माहांभूतांचा खंबीर केला । आत्मा घालून पुतळा जाला ।
चालिला सृष्टीचा गल्बला । येणें रितीं ।१८।

आत्मा माया विकार करी । आळ घालिती ब्रह्मावरी ।
प्रत्ययें सकळ कांहीं विवरी । तोचि भला ।१९।

ब्रह्म व्यापक अखंड । वरकड व्यापकता खंड ।
शोधून पाहातां जड । कांहींच नाहीं ।२०।

गगनासी खंडता नये । गगनाचें नासेल काये ।
जरी जाला माहांप्रळये । सृष्टीसंव्हार ।२१।

जें संव्हारामध्यें सांपडले । तें सहजचि नासिवंत जालें ।
जाणते लोकीं उगविलें । पाहिजे कोडें ।२२।

न कळतां वाटे कोडें । कळतां आवघें दिसे उघडें ।
म्हणोनी येकांतीं निवाडे । विचार पाहावा ।२३।

मिळतां प्रत्ययाचे संत । येकांतापरीस येकांत ।
केली पाहिजे सावचीत । नाना चर्चा ।२४।

पाहिल्यावेगळें कळत नाहीं । कळतां कळतां संदेह नाहीं ।
विवेक पाहातां कोठेंचि नाहीं । मायाजाळ ।२५।

गगनीं अभाळ आलें । मागुती सर्वेचि उडालें ।
आत्म्याकरितां दृश्य जालें । उडेल तैसें ।२६।

मुळापासून सेवटवरी । विवेकी विवेकें विवरी ।
तोचि निश्चय थावरी । चळेना ऐसा ।२७।

वरकड निश्चय अनुमानाचें । अनुमानें बोलतां काये वेचे ।
जाणते पुरुष प्रचितीचे । ते तों मानीतना ।२८।

उगेंच बोलणें अनुमानाचें । अनुमानाचें कोण्या कामाचें ।
येथें सगट विचाराचें । काम नाहीं ।२९।

सगट विचार तो अविचार । कित्येक म्हणती येकंकार ।
येकंकार भ्रष्टाकार । करूं नये ।३०।

कृत्रिम अवघें सांडावें । कांहीं येक शुद्ध घ्यावें ।
जाणजाणों निवडावें । सारासार ।३१।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'आत्मनिरूपणनाम' समास सातवा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास ८

देहक्षेत्रनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

विधीप्रपंचतरु वाढला । वाढतां वाढतां विस्तीर्ण जाला ।
फळें येतां विश्रांती पावला । बहुत प्राणी । १ ।

नाना फळें रसाळें लागलीं । नाना जिनसी गोडीस आलीं ।
गोडी पाहावया निर्माण केलीं । नाना शरीरें । २ ।

निर्माण जाले उत्तम विषये । शरीरेंविण भोगितां नये ।
म्हणोनि निर्मिला उपाये । नाना शरीरें । ३ ।

ज्ञानइंद्रियें निर्माण केलीं । भिन्न भिन्न गुणाचीं निर्मिलीं ।
येका शरीरासी लागलीं । परी वेगळालीं । ४ ।

श्रोत्रइंद्रिइं शब्द पडिला । त्याचा भेद पाहिजे कळला ।
ऐसा उपाये निर्माण केला । इंद्रियांमधें । ५ ।

त्वचेइंद्रियें सीतोष्ण भासे । चक्षुइंद्रियें सकळ दिसे ।
इंद्रियांमधें गुण ऐसे । वेगळाले । ६ ।

जिव्हेमधें रस चाखणें । घ्राणामधें परिमळ घेणें ।
इंद्रियांमधें वेगळाल्या गुणें । भेद केले । ७ ।

वायोपंचकीं अंत:कर्णपंचक । मिसळोनि फिरे निशंक ।
ज्ञानइंद्रियें कर्मइंद्रियें सकळिक । सावकास पाहे । ८ ।

कर्मइंद्रियें लागवेगीं । जीव भोगी विषयांलागीं ।
ऐसा हा उपाये जगीं । ईश्वरें केला । ९ ।

विषय निर्माण जाले बरवे । शरीरेंविण कैसें भोगावे ।
नाना शरीराचे गोवे । याकारणें ।१०।

अस्तीमांशाचे शरीर । त्यामधें गुणप्रकार ।
शरीरासारिखें यंत्र । आणीक नाहीं ।११।

ऐसीं शरीरें निर्माण केलीं । विषयभोगें वाढविलीं ।
लाहानथोर निर्माण जालीं । येणें प्रकारें ।१२।

अस्तिमांशाचीं शरीरें । निर्माण केलीं जगदेश्वरें ।
विवेकें गुणविचारें । करूनियां ।१३।

अस्तिमौंशाचा पुतळा । जेणें ज्ञानें सकळ कळा ।
शरीरभेद वेगळा । ठाईं ठाईं ।१४।

तो भेद कार्याकारण । त्याचा उदंड आहे गुण ।
सकळ तीक्षण बुद्धीविण । काये कळे ।१५।

सकळ करणें ईश्वराला । म्हणोनी भेद निर्माण केला ।
ऊर्धमुख होतां भेदाला । ठाव कैंचा ।१६।

सृष्टिकर्णीं आगत्य भेद । संव्हारें सहजची अभेद ।
भेद अभेद हा संवाद । मायागुणें ।१७।

मायेमधें अंतरात्मा । नकळे तयाचा महिमा ।
जाला चतुर्मुख ब्रह्मा । तोहि संदेहीं पडे ।१८।

पीळ पेंच कडोविकडीं । तर्क तीक्षण घडीनें घडी ।
मनासी होये तांतडी । विवरण करितां ।१९।

आत्मत्वें लागतें सकळ कांहीं । निरंजनीं हे कांहींच नाहीं ।
येकांतकाळीं समजोन पाहीं । म्हणिजे बरें ।२०।

देहेसामर्थ्यानुसार । सकळ करी जगदेश्वर ।
थोर सामर्थ्यें अवतार । बोलिजेती ।२१।

शेष कूर्म वऱ्हाव जाले । येवढे देहे विशाळ धरिले ।
तेणेंकरितां रचना चाले । सकळ सृष्टीची ।२२।

ईश्वरें केवढें सूत्र केलें । सूर्यबिंब धांवाया लाविलें ।
धुकटाकरवीं धरविलें । अगाध पाणी ।२३।

पर्वताऐसे ढग उचलती । सूर्यबिंबासी अछ्यादिती ।
तेथें सवेंचि वायोची गती । प्रगट होये ।२४।

झिडकझिडकुं धांवे वारा । जैसा काळाचा म्हणियारा ।
ढग मारुनी दिनकरा । मोकळें करी ।२५।

बैसती विजांचे तडाखे । प्राणीमात्र अवचिता धाके ।
गगन कडकडून तडके । स्थळांवरी ।२६।

येहलोकांसी येक वर्म केलें । महद्भूतें महद्भूत आळिलें ।
सकळां समभागें चालिलें । सृष्टिरचनेसी ।२७।

ऐसे अनंत भेद आत्मयाचे । सकळ जाणती ऐसे कैंचें ।
विवरतां विवरतां मनाचे । फडके होती ।२८।

ऐसी माझी उपासना । उपासकीं आणावी मना ।
अगाध महिमा चतुरानना । काये कळे ।२९।

अवाहन विसर्जन । हेंचि भजनाचें लक्षण ।
सकळ जाणती सज्जन । मी काये सांगों ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'देहक्षेत्रनिरूपणनाम' समास आठवा समाप्त.

दशक २० : समास ९

सूक्ष्मनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

मृतिकापूजन करावें । आणी सर्वेचि विसर्जावें ।
हें मानेना स्वभावें । अंतःकर्णासी । १ ।

देव पूजावा आणी टाकावा । हें प्रशस्त न वटे जीवा ।
याचा विचार पाहावा । अंतर्यामीं । २ ।

देव करिजे ऐसा नाहीं । देव टाकिजे ऐसा नाहीं ।
म्हणोनि याचा कांहीं । विचार पाहावा । ३ ।

देव नाना शरीरें धरितो । धरुनी मागुती सोडितो ।
तरी तो देव कैसा आहे तो । विवेकें वोळखावा । ४ ।

नाना साधनें निरूपणें । देव शोधायाकारणें ।
सकळ आपुले अंतःकर्णे । समजलें पाहिजे । ५ ।

ब्रह्मज्ञानाचा उपाये । समजल्याविण देतां नये ।
पदार्थ आहे मा घे जाये । ऐसें म्हणावें । ६ ।

सगट लोकांचे अंतरींचा भाव । मज प्रतक्ष भेटवावा देव ।
परंतु विवेकाचा उपाव । वेगळाचि आहे । ७ ।

विचार पाहातां तगेना । त्यास देव ऐसें म्हणावेना ।
परंतु जन राहेना । काये करावें । ८ ।

थोर लोक मरोनि जाती । त्यांच्या सुरता करुनी पाहाती ।
तैसीच आहे हेहि गती । उपासनेची । ९ ।

थोर व्यापार ठाकेना जनीं । म्हणोनि केली रखतवानी ।
राजसंपदा तयाचेनी । प्राप्त कैची ।१०।

म्हणोनि जितुका भोळाभाव । तितुका अज्ञानाचा स्वभाव ।
अज्ञानें तरी देवाधिदेव । पाविजेल कैचा ।११।

अज्ञानासी ज्ञान न माने । ज्ञात्यास अनुमान न माने ।
म्हणोनि सिद्धांचीये खुणें । पावलें पाहिजे ।१२।

माया सांडून मुळास जावें । तरीच समाधान पावावें ।
ऐसें न होतां भरंगळावें । भलतीकडे ।१३।

माया उलंघायाकारणें । देवासी नाना उपाय करणें ।
अध्यात्मश्रवणपंथेंचि जाणें । प्रत्ययानें ।१४।

ऐसें न करितां लोकिकीं । अवघीच होते चुकामुकी ।
स्थिती खरी आणि लटकी । ऐसी वोळखावी ।१५।

खोट्याचे वाटे जाऊं नये । खोट्याची संगती धरूं नये ।
खोटें संग्रहीं करूं नये । कांहींयेक ।१६।

खोटें तें खोटेंचि खोटें । खऱ्यासीं तगेनात बालटें ।
मन अधोमुख उफराटें । केलें पाहिजे ।१७।

अध्यात्मश्रवण करीत जावें । म्हणिजे सकळ कांहीं फावे ।
नाना प्रकारीचे गोवे । तुटोनी जाती ।१८।

सूत गुंतलें तें उकलावें । तैसें मन उगवावें ।
मानत मानत घालावें । मुळाकडे ।१९।

सकळ कांहीं कालवलें । त्या सकळाचें सकळ जालें ।
शरीरीं विभागलें । सकळ कांहीं ।२०।

काये तें येथेंचि पाहावें । कैसें तें येथेंचि शोधावें ।
सूक्ष्माचीं चौदा नांवें । येथेचि समजावीं ।२१।

निर्गुण निर्विकारी येक । तें सर्वां ठाईं व्यापक ।
देह्यामधें तें निष्कळंक । आहे कीं नाहीं ।२२।

मूळमाया संकल्परूप । तें अंतःकर्णाचें स्वरूप ।
जड चेतवी चैतन्यरूप । तें हि शरीरीं आहे ।२३।

समानगुण गुणसाम्य । सूक्ष्म विचार तो अगम्य ।
सूक्ष्म साधु जाणते प्रणम्य । तया समस्तांसी ।२४।

द्विधा भासतें शरीर । वामांग दक्षणांग विचार ।
तोचि अर्धनारीनटेश्वर । पिंडीं वोळखावा ।२५।

तोचि प्रकृतिपुरुष जाणिजे । शिवशक्ती वोळखिजे ।
शड्गुणईश्वर बोलिजे । तया कर्दमासी ।२६।

तयासीच म्हणिजे महत्तत्त्व । जेथें त्रिगुणाचें गूढत्व ।
अर्धमात्रा शुद्धसत्व । गुणक्षोभिणी ।२७।

त्रिगुणें चालतें शरीर । प्रतक्ष दिसतो विचार ।
मुळींच्या कर्दमाचें शरीर । ऐसें जाणावें ।२८।

मन माया आणि जीव । हाहि दिसतो स्वभाव ।
चौदा नामाचा अभिप्राव । पिंडीं पाहावा ।२९।

पिंड पडतां अवघेंचि जातें । परंतु परब्रह्म राहातें ।
शाश्वत समजोन मग तें । दृढ धरावें ।३०।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'सूक्ष्मनिरूपणनाम' समास नववा समाप्त.

❑❑

दशक २० : समास १०

विमलब्रह्मनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

धरूं जातां धरितां न ये । टाकूं जातां टाकितां न ये ।
जेथें तेथें आहेच आहे । परब्रह्म तें ॥ १ ॥

जिकडे तिकडे जेथें तेथें । विन्मुख होतां सन्मुख होतें ।
सन्मुखपण चुकेना तें । कांहीं केल्यां ॥ २ ॥

बैसलें माणुस उठोन गेलें । तेथें आकाशचि राहिलें ।
आकाश चहुंकडे पाहिलें । तरी सन्मुखचि आहे ॥ ३ ॥

जिकडे जिकडे प्राणी पळोन जातें । तिकडे आकाशचि भोंवतें ।
बळें आकाशाबाहेर तें । कैसें जावें ॥ ४ ॥

जिकडे जिकडे प्राणी पाहे । तिकडे तें सन्मुखचि आहे ।
समस्तांचे मस्तकीं राहे । माध्यानीं मार्तंड जैसा ॥ ५ ॥

परी तो आहे येकदेसी । दृष्टांत न घडे वस्तुसी ।
कांहीं येक चमत्कारासी । देउनी पाहिलें ॥ ६ ॥

नाना तीर्थें नाना देसीं । कष्टत जावें पाहाव्यासी ।
तैसें न लगे परब्रह्मासी । बैसले ठाईं ॥ ७ ॥

प्राणी बैसोनीच राहातां । अथवा बहुत पळोन जातां ।
परब्रह्म तें तत्वतां । समागमें ॥ ८ ॥

पक्षी अंतराळीं गेला । भोंवतें आकाशचि तयाला ।
तैसें ब्रह्म प्राणीयांला । व्यापून आहे ॥ ९ ॥

परब्रह्म पोकळ घनदाट । ब्रह्म सेवटाचा सेवट ।
ज्यासी त्यासी ब्रह्म नीट । सर्वकाळ ॥ १० ॥

दृश्या सबाहे अंतरीं । ब्रह्म दाटलें ब्रह्मांडोदरीं ।
आरे त्या विमळाची सरी । कोणास द्यावी ।११।

वैकुंठकैळासस्वर्गलोकीं । इंद्रलोकीं चौदा लोकीं ।
पन्नगादिकपाताळलोकीं । तेथेंहि आहे ।१२।

कासीपासून रामेश्वर । आवघें दाटलें अपार ।
परता परता पारावार । त्यास नाहीं ।१३।

परब्रह्म तें येकलें । येकदांचि सकळांसी व्यापिलें ।
सकळांस स्पर्शोन राहिलें । सकळां ठाईं ।१४।

परब्रह्म पाउसें भिजेना । अथवा चिखलानें भरेना ।
पुरामधें परी वाहेना । पुरासमागमें ।१५।

येकसरें सन्मुख विमुख । वाम सव्य दोहिंकडे येक ।
आर्धऊर्ध प्राणी सकळीक । व्यापून आहे ।१६।

आकाशाचा डोहो भरला । कदापी नाहीं उचंबळला ।
असंभाव्य पसरला । जिकडे तिकडे ।१७।

येकजिनसी गगन उदास । जेथें नाहीं दृश्यभास ।
भासेंविण निराभास । परब्रह्म जाणावें ।१८।

संतसाधुमाहानुभावां । देवदानवमानवां ।
ब्रह्म सकळांसी विसांवा । विश्रांतिठाव ।१९।

कोणेकडे सेवटा जावें । कोणेकडे काये पाहावें ।
असंभाव्य तें नेमावें । काये म्हणोनी ।२०।

स्थूळ नव्हे सूक्ष्म नव्हे । कांहीं येकासारिखें नव्हे ।
ज्ञानदृष्टीविण नव्हे । समाधान ।२१।

पिंडब्रह्मांडनिरास । मग तें ब्रह्म निराभास ।
येथून तेथवरी अवकास । भकासरूप ।२२।

ब्रह्म व्यापक हें तों खरें । दृश्य आहे तों हें उत्तरें ।
व्यापेंविण कोण्या प्रकारें । व्यापक म्हणावें ।२३।

ब्रह्मासी शब्दचि लागेना । कल्पना कल्पूं शकेना ।
कल्पनेतीत निरंजना । विवेकें वोळखावें ।२४।

शुद्ध सार श्रवण । शुद्ध प्रत्ययाचें मनन ।
विज्ञानीं पावतां उन्मन । सहजचि होतें ।२५।

जालें साधनाचें फळ । संसार जाला सफळ ।
निर्गुणब्रह्म तें निश्चळ । अंतरीं बिंबलें ।२६।

हिसेब जाला मायेचा । जाला निवाडा तत्वांचा ।
साध्य होतां साधनाचा । ठाव नाहीं ।२७।

स्वप्नीं जें जें देखिलें । तें तें जागृतीस उडालें ।
सहजचि अनुर्वाच्य जालें । बोलतां न ये ।२८।

ऐसें हें विवेकें जाणावें । प्रत्ययें खुणेसी बाणावें ।
जन्ममृत्याच्या नांवें । सुन्याकार ।२९।

भक्तांचेनि साभिमानें । कृपा केली दाशरथीनें ।
समर्थकृपेचीं वचनें । तो हा दासबोध ।३०।

वीस दशक दासबोध । श्रवणद्वारें घेतां शोध ।
मननकर्त्यास विशद । परमार्थ होतो ।३१।

वीस दशक दोनीसें समास । साधकें पाहावें सावकास ।
विवरतां विशेषाविशेष । कळों लागे ।३२।

ग्रंथाचें करावें स्तवन । स्तवनाचें काये प्रयोजन ।
येथें प्रत्ययास कारण । प्रत्ययो पाहावा ।३३।

देहे तंव पांचा भूतांचा । कर्ता आत्मा तेथीचा ।
आणी कवित्वप्रकार मनुशाचा । काशावरुनी ।३४।

सकळ करणें जगदीशाचें । आणी कवित्वचि काय मानुशाचें ।
ऐशा अप्रमाण बोलण्याचें । काये घ्यावें ।३५।

सकळ देह्याचा झाडा केला । तत्त्वसमुदाव उडाला ।
तेथें कोणत्या पदार्थाला । आपुलें म्हणावें ।३६।

ऐसीं हें विचाराचीं कामें । उगेंच भ्रमों नये भ्रमें ।
जगदेश्वरें अनुक्रमें । सकळ केलें ।३७।

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे 'विमलब्रह्मनिरूपणनाम' समास दहावा समाप्त.

❑❑

दशक विसावा समाप्त

श्रीमत् दासबोध ग्रंथ समाप्त

❑❑

आरती मनोबोधाची

वेदांचें जें गुह्य शास्त्रांचें जें सार।
प्राकृत शब्दांमाजी केला विस्तार।
कर्म उपासना ज्ञान गंभीर।
ज्याच्या मननमात्रें आत्मा गोचर॥ १ ॥
जयदेव जयदेव जय मनोबोधा।
पंचप्राणें आरती तुज स्वात्मशुद्धा॥ धृ ॥
दोन शतें पांच श्लोक हें जाण।
श्रवणें अर्थे साधक पावति हे खूण।
परमार्थासी सुलभ मार्ग हा पूर्ण।
यशवंत सद्गुरु दासाचा प्राण॥ २ ॥

आरती दासबोधाची

वेदांतसंमतीचा काव्यसिंधु भरला।
श्रुति शास्त्रग्रन्थ गीता साक्ष संगम केला।
महानुभाव संतजनीं अनुभव चाखीला।
अज्ञान जड जीवा मार्ग सुगम जाला॥ १ ॥
जय जया दासबोधा ग्रन्थराज प्रसिद्धा।
आरति वोवाळीन विमळज्ञान बाळबोध॥ धृ ॥
नवविधा भक्तिपंथें रामरूप अनुभवी।
चातुर्यनिधी मोठा मायाचक्र उगवी।
हरिहरहृदयींचें गुह्य प्रगट दावी।
बद्धचि सिद्ध जाले असंख्यात मानवी॥ २ ॥
वीसहि दशकींचा अनुभव जो पाहे।
नित्यनेम विवरितां स्वयें ब्रह्मचि होये।
अपार पुण्य गांठी तरी श्रवण लाहे।
कल्याणलेखकाचें भावगर्भ हृदई॥ ३ ॥

❑❑